

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik XIX — leto 1973/74 — št. 6-7

Jezik in slovstvo

Letnik XIX, številka 6-7

Ljubljana, marec-april 1973/74

Casopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številok)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Matjaž Kmecl, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Berta Golob (metodika), Breda Pogorelec (jezikoslovje), Matjaž Kmecl in Jože Koruza (slovstvena zgodovina)

Tehnični urednik Ivo Graul

Tiska AERO, kemična in grafična industrija Celje

Opremila inž. arh. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun pri SDK 50100-678-45015

Letna naročnina 40.— din, polletna 20.— din, posamezna številka 5.— din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjeniku, 20.—din

Za tujino celoletna naročnina 90.— din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Po mnenju Republiškega sekretariata za kulturo in prosveto, Ljubljana, št. 421-1/72 z dne 10. 1. 1973, je revija Jezik in slovstvo oproščena prometnega davka

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije Republiška izobraževalna skupnost SRS

Vsebina šeste in sedme številke

Razprave in članki

- 185 *France Bezljaj* (s sodelovanjem *V. Suyerja*) Liber de simplicibus Benedicti Riniij
192 *Tine Logar* Grafika in jezik starogorskega rokopisa
198 *Breda Pogorelec* Pomen starogorskega spomenika za zgodovino slovenskega knjižnega jezika
204 *Jože Koruza* Starogorski rokopis in oživitev vprašanja pismenske tradicije v srednjem veku
212 *Vilko Novak* Prekmurske rokopisne pesmarice
218 *Janez Kos-Ema Umek* Dve slovenski pesmi iz drugega desetletja 18. stoletja
221 *Jože Koruza* O doslej neznanem slovenskem pesnjenju v dobi pred Pisanicami
233 *Breda Pogorelec* Jezik in stil nove najdbe
244 *Dušan Ludvik Jankovič* »Liebeswechsel« iz leta 1712
249 *Jože Stabéj* Vpliv in vrednost Pohlinovega Besedisha
255 *Teodor Domej* Pliberška prisega iz druge polovice 17. stoletja
257 *Janez Kos* Slovenski prisežni pouk iz Metlike
260 *Peter Ribnikar* Slovenska prisežna obrazca iz srede 18. stoletja
262 *Ema Umek* Individualna prisega pred nepristranskim sodnikom iz leta 1691
263 *Erich Prunč* Rokopisno in arhivsko gradivo Koroške
266 *Ema Umek* Mekinjska prisega
266 *Jože Koruza* Dopolnilo k pregledu O zapisanih primerih uradne slovenščine iz 16., 17. in 18. stoletja

Zapiski, ocene in poročila

- 268 *Lino Legiša* Liber cantionum Carniolicarum — kalobški rokopis
269 *Jože Koruza* Stara božična pesem v prekmurski inačici
271 *Joža Mahnič* Nekaj drobnih dopolnil k članku O ekskurzijah po gorenjskem kotu
6-7/3 *Alenka Logar-Pleško* Ivan Grafenauer: Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva
6-7/4 *B. Bratina* Še o Jenkovi »Ljubljani«
6-7/4 Popravek

LIBER DE SIMPLICIBUS BENEDICTI RINIJ

Pred skoraj sto leti je B. Šulek izdal Jugoslavenski imenik bilja¹, kjer je v uvodu opozoril na rokopis L. d. s. B. R., datiran z letnico 1415, ki ga hrani knjižnica svetega Marka v Benetkah. Kodeks obsega 458 barvnih ilustracij zdravilnih rastlin in na drugi strani posameznih listov so poleg različnih podatkov in navodil zapisana tudi njihova imena v latinščini, grščini, arabščini, nemščini in v jeziku, ki je označen »sclavonice«. Šulek si tega beneškega rokopisa ni sam ogledal, sporoča samo, da je včasih zelo težko čitljiva slovanska rastlinska imena z velikim trudom prepisal zanj profesor Šime Ljubić, čuvar narodnega muzeja. Imena so se zdela Šuleku hrvatska. Nekaj jih je še v rabi na hrvatskem ozemlju, so pa vmes tudi takšna, ki danes niso več ugotovljena med ljudstvom. Nekaterih imen ni bilo mogoče smiselno prebrati. Posebej pa je opozoril na nekatera imena tipa *jutrocel*, *očun*, *ovanj* — *očas*, *opaš*, ki so gotovo slovanska po izviru, vendar živa samo v češčini. Zdelo se mu je verjetno, da so bila nekoč znana tudi med Hrvati, a so se v teku stoletij pozabila. Zbral jih je gotovo razgledan Hrvat, ki pa jih najbrž ni sam vpisal v kodeks, sicer ne bi bilo med njimi toliko napačno napisanih, da si komaj predstavljamo, kako bi jih bilo treba prebrati.

Šulekov Imenik bilja zajema ljudska rastlinska imena iz različnih objavljenih in rokopisnih zbirk, ne samo srbohrvatskih, ampak tudi slovenskih. Med slovenskimi viri, ki so mu bili na razpolago, navaja tudi F. Erjavca Iz potne torbe, objavljene v Letopisu Matice Slovenske leta 1875.

Isto leto kakor Šulekov Imenik pa je izšlo nadaljevanje Erjavčevih popotnih zapiskov v Letopisu 1879 in tam najdemo slovensko narečno *očum* »Colchicum autumnale« (Vrsno) poleg *močunec* (Podgorje)².

Fitonim *očun* je pred Erjavcem zapisal že Caf v Prekmurju, toda Cafovo slovarsko gradivo je uporabil šele Pleteršnik 1894. leta. Verjetno prvi pa je zapisal *ovzhun* »Crocus sativus« botanik Karl Zois v Bohinju (NUK II c 183, Msc. a).

To ime bi moralo vzbuditi prvo, vsaj rahlo zanimanje, da bi nekatera rastlinska imena v Rinijevem herbariju utegnila biti tudi slovenska. Preseneča nas, da se ni za to nihče zmenil. Tudi novejši kratki namig, da so pri Riniju poleg čakavskih tudi slovenska imena³, so prezrli vsi, ki bi se morali poklicno zanimati za vprašanja kulturnih spomenikov.

A tudi v srbohrvatski strokovni literaturi po Šuleku zaman iščemo kakšne temeljitejše študije o Rinijevem kodeksu. Nihče ni teh slovenskih imen, ki jih je približno 370, natančneje analiziral. Dokaj na kratko je zavzel do njih stališče

¹ B. Šulek, Jugoslavenski imenik bilja. Troškom Jugoslavenske akademije znanostih i umjetnostih. U Zagrebu 1879.

² Letopis Matice Slovenske za leto 1879, str. 124-5.

³ F. Bezljaj, Eseji o slovenskem jeziku, Ljubljana, 1969, str. 151.

Vatroslav Jagić, ki pravi: »...gde... takže nazvanija rastenij sclavonice, t. e. na jazyke serbsko-chorvatskom. K sožaleniju rukopis⁵ ne išcerpana, ne skazano, otkuda dostalosja venecijanskomu mediku južno-slavjanskij material, no kak izvestno, Dalmacija nachodilas⁶ togda pod vladyčestvom Venecii.«⁴ Jagić se je torej naslanjal samo na Šulekovo poročilo in si rokopisa ni sam ogledal.

V novejši Enciklopediji Jugoslavije V 504 (pod geslom Leksikografija) pa beremo: »Jedan od najstarijih leksikografskih radova iz tog prvog doba (15. i 16. stoljeće) naše leksikografije jeste golem botanički arapsko-grčko-latinsko-hrvatski rječnik (Liber de simplicibus) koji se čuva u Veneciji. Donedavna se avtorstvo toga rječnika pripisivalo mljetačkom liječniku Benedictu Riniju i njegovo pisanje stavljalo se u 1415, ali je sada utvrđeno, da ga je oko 1449 pisao u Zadru zadarski liječnik Nicola Roccabonella. Kako ovo djelo donosi uz tekst i slike pojedinih biljaka, ono je naš prvi slikovni rječnik.« Pod geslom je podpisan V(alentin) P(utanec), znanstveni sodelavec instituta za jezik JAZU, znani romanist in zaradi njegove tako jasno in odločno podane izjave smo za vrsto let opustili sum, da si je treba beneški herbarij pobliže ogledati. Šele zaradi drugih, zgodovinsko botaničnih potreb smo kasneje posegli po italijanski strokovni literaturi, ki jo V. P. citira med svojimi viri informacij. To je v prvi vrsti M. Minio⁵ in E. de Toni⁶.

Pri določanju avtorstva novejši Minio opozarja na dosedanje napačno tolmačenje citata »ut sexagenarii mei Nicolai Roccabonella Coniclanensis, phisici, aetas frustra non elabatur« v tekstu. Preje so brali *mei* kot genitiv od *meus sexagenarius*. Razumeti pa bi bilo treba *mei* kot takrat pri beneških notarjih rabljeno formulo »v moji navzočnosti«. Dvomi v avtorstvo Rinija so se pojavili že pred Minijem. Znano je samo, da je kasnejši Alberto Rinio po svoji smrti 1604 zapustil kodeks knjižnici dominikanskega samostana, kjer so ga čuvali do l. 1789, ko so ga izročili knjižnici svetega Marka. Izredno natančne barvne ilustracije je povečini naslikal beneški slikar Andrea Amadeo, toda zadnje od 458 podob kažejo že poteze druge slikarske roke. Nikjer v italijanski strokovni literaturi pa ni bilo mogoče najti podlage za trditev V. P., da je kodeks nastal v Zadru leta 1449. Minio, ki objavlja tudi rodovnik Nicola Roccabonelle (rojen 1386, umrl 1459), navaja samo, da je bil »phisicus« v Zadru vsega skupaj necela štiri leta, od 1449 do 1453. Zelo hipotetično in previdno pa domneva Minio, da je kodeks, ki je bil plod štiridestletnega dela, dokončal v Zadru, kjer je takrat živel tudi nemški apotekar Johann Reinhardt iz Aschaffenburga. Ker Minio dvomi, da so slovanska imena v kodeksu hrvatska, suponira možnost sodelovanja obeh lekarnarjev pri vpisu nemških in po Miniju najbolj verjetno čeških imen. Pri tem se sklicuje na poznavalca starih hrvatskih tekstov in hrvatskega zadrškega narečja profesorja Prago, ki namerava o tem napisati posebno študijo. Žal pa se nam ni posrečilo najti v italijanskih bibliografijah zadnjih dvajsetih let članka te vrste.

Ker V. P. ne navaja drugih virov, je svoje trditve prikrojil torej popolnoma samovoljno. E. de Toni, avtor doslej najboljše, predvsem botanične analize

⁴ V. Jagić, Istorija slavjanskoj filologii, Moskva, 1910, 13.

⁵ Michelangelo Minio, Il quattrocentesco codice »Rinio« integralmente rivendicato al medico Nicolo Roccabonella. Atti dell' Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, Tome CXI, 1952-55.

⁶ Ettore de Toni, Il libro dei Semplici di Benedetto Rinio. Memorie della Pontifica Accademia Romana dei Nuovi Lincei. Serie seconda. Vol. V, 171-279 (1919). Vol. VII, 275-398 (1923); Vol. VIII, 123-264 (1925).

Rinijevega kodeksa pripušča sicer možnost Roccabonellinega avtorstva, trdi pa, da je mogoče v pisavi fitonimov razpoznati več različnih rok. V svoji deskripciji navaja s kurzivo tista, ki jih pripisuje kasnejšim glosatorjem. Pri sedemindevetdesetih rastlinah od štiristo oseminpetdesetih pri Riniju ni navedenih slovanskih imen. Prva roka (po de Toniju) jih je vpisala triindevetdeset. Vseh nemških imen je samo petinšestdeset, od tega petindvajset od prve roke. Kasnejši vpisi so tudi pri arabskih, latinskih in grških imenih. Po Miniju razlike v pisavi niso tako izrazite, da bi z gotovostjo mogli sklepati na več avtorjev. Dobe sedno pravi: »Lahko trdim, da je roka ista in je kronološka razlika v smislu kasnejšega nastanka minimalna. Tiste male časovne razlike gre pripisati izključno različnim pogojem okolja, trše kaljeni konici peresa, črnilu iz šišk z železovim oksidom namesto s črnilom iz saj. Toda duktus ali poteza roke in struktura sta absolutno povsem ista in med obema razdobjema ni opaziti nobene starostne degeneracije... Gre skratka za dodatke, ki jih je avtor napravil v Zadru, in sicer v dobi štirih let.«

E. de Toni opozarja že takoj v uvodu, da je bila beneška republika prva država v Evropi, ki je uvedla strog nadzor nad surovinami⁷, iz katerih so po večinoma tajnih receptih varili ekstrakte in tinkture, po katerih so sloveli beneški zdravniki. Morda nam to nekoliko osvetli problem dvojnega avtorstva. Rinio je »medicus« in Roccabonella »phiscus«. Kodeks je nastal iz težnje, da se pri nabavah surovin z različnih področij, s katerimi so imele Benetke trgovske zveze, kolikor mogoče izključijo pomote in zamenjave. Pri nastanku kodeksa so se verjetno posluževali ne samo strokovnih medicinskih tekstov, ki so se razvili iz Dioskoridove tradicije⁸, od koder so prevzeta grška, latinska in arabska imena, ampak tudi starejših, neohranjenih beneških predlog ali nabavnih seznamov. Težko si je predstaviti, da bi nemški apotekar v Zadru še narekoval Benečanu oblike *Sanctioannes crut*, *Anpric crut* (*Ampherig kraut*), *Muoter crut*, *Cletencrut*, *Blutcrut* poleg *Bont craut* (*Wundkraut*). Sodeč po grafiki tudi niso izpisana iz starejših ali sodobnih nemških predlog. Marzell, *Die deutschen Pflanzennamen*, navaja npr. v svoji historični dokumentaciji za 12. in 13. stol. *wntcrut* »Bugula«. Pisava *Bernclo* (*Bärenklau*), *Staborç* (*Stabwurz*), *Avren* (*Haferen*), *Huen camp* (*Hahnenkamm*), *Asnus* (*Haselnuss*), *Levervorç* (*Leberwurz*) in podobno kaže, da je Benečan po posluhu prilagodil svoji grafiki nemško izreko, slišano iz različnih ust. Po de Toniju je mogoče v teh nemških imenih zaslediti elemente koroško nemškega narečja, ne pove pa, žal, na katero germanistično literaturo se je pri tem opiral.

Od petinšestdeset nemških imen jih je triinpetdeset vpisanih na prvih 79-ih straneh (od tega 20 s prvo roko). Kasneje so nemška imena zelo redka, pet jih je vpisanih s prvo roko in sedem naknadno. To pomeni, da so bili pretrgani stiki z dobavitelji na nemškem jezikovnem območju.

Tudi slovanska imena dajo slutiti, da so bila vsaj deloma prepisana iz starejših beneških predlog. Drugače bi si težko razložili, da najdemo npr. med arabskimi

⁷ Staroitalijanski termin *sēmplici* s pomenom »zdravilne rastline« se je razvil iz srednjelatinkega *medicamentum* (*medicina*) *simplex*, Battisti-Alessio, DEI V, 3451.

⁸ Dioskorides, *De materia medica*, anno 77 p. Chr. n., je prvo delo z ilustracijami zdravilnih rastlin. Toda celo cerkvenoslovanski medicinski priročniki uporabljajo samo učena imena, npr. Hodoški zbornik iz l. 1390 in Hilandarski rokopis št. 517. Glej Srpska medicina od IX.—XIX. veka, SANU, Beograd, 1969, in Sedamsto godina srpske medicine, SANU, Beograd, 1971.

sinonimi za Tanacetum vulgare obliko *Sebenich*. Po vsej verjetnosti je to treba brati **šebenik* ali **šebenica*. To je danes na slovenskem Krasu najbolj razširjeno ime za Cheirantus cheiri; pri Riniju je to (vpisano naknadno) *gliubiča suta* (= *ljubica žuta*), kar je nedvomno hrvatsko, toda sinonim *viole buote*, kakor bere de Toni (Šulek *suote*) je kljub nerazumljivosti verjetno slovenski, kakor npr. *viole bele* »Matthiola incana«, *Šebenik* je na slovenskem jugozahodu tudi priimek; etimologija zanj ni znana. Če bi ga bilo mogoče povezati z dalmatinskim toponimom *Šibenik*, bi mogli suponorati izhodišče **šēb-*. Toda Skok, ERHS III 390, izvaja *Šibenik* iz *šiba*.

Samo skrben in natančen semitološki pregled arabskega gradiva pri Riniju bi pokazal, ali je primer *Sebenich* osamljen. Tudi za Dictamnus albus, ki se danes imenuje slovensko *jesenik*, *jesenek* in sbh. *jesenak*, pri Vuku *pitomi jasen* je kasnejši pripis med arabskimi imeni *jasena*, *jaseni*. Italijanski komentatorji niti arabskim niti slovanskim imenom pri Riniju niso posvetili globlje pozornosti. Zanimivo pa je, da si je leta 1571 ali 1572 verjetno že iz poliglotskih nagibov prepisal iz Rinija arabska in slovanska imena polihistor Ulisse Aldrovandi. Njegov rokopis je ohranjen v Bologni in ga bo nedvomno treba pritegniti k analizi Rinijevega gradiva. Aldrovandi imenuje jezik že ilirski (nomi illirici) in ne več »sclavonice«, kar se v beneških virih ne uporablja samo za čakavščino ali srbohrvaščino nasploh, ampak regularno tudi za slovenščino⁹.

Žal se je naročilo mikrofilmov beneškega in bolonjskega teksta nepričakovano dolgo zavleklo. Tudi v zagrebških knjižnicah ni na razpolago fotokopij in zato se še ni mogoče lotiti sistematične lingvistične analize imenskega gradiva. De Toni sicer očita Šuleku pomanjkljivo botanično znanje. Kar stošestdeset rastlinskih species je napačno identificiral po Linnéjevem sistemu. Vendar se pri branju slovanskih imen opira na Šuleka in samo izjemoma predlaga drugačno dešifracijo. Preostra obsodba Šuleka¹⁰ pri Miniju je seveda tendenčna in za nas nesprejemljiva. Poudariti pa je treba, da je Šulek dokaj samovoljno ravnal z Rinijevim gradivom. Ni ga objavil v celoti, kakor mu je očital Jagić. Težko je reči, zakaj je namesto *beli tarn* zapisal kar *beli trn*; verjetno bi takšna grafika za *r* — sonans kmalu vzbudila dvome v njegove trditve. Skrivnostno ime *carviča* »Pimpinella saxifraga«, ki ga je po Šuleku celo Skok sprejel v svoj etimološki slovar (II 55), je treba torej po vsej verjetnosti brati **krvica* in ga včleniti v beneškoslovensko sfero. Sporadično se takšni refleksi pojavljajo tudi ponekod na čakavskem ozemlju¹¹. Če primerjamo branje *Čugl beli* (*žulj*?) pri de Toniju, *cugl beli* pri Šuleku, mu lahko očitamo vsaj površnost. Vrsto imen, ki jih navaja Šulek, zastonj iščemo pri de Toniju in jih bo mogoče ugotoviti šele iz fotokopij Rinijevega originala. De Toni popravlja Šuleka samo v najbolj evidentnih primerih, morda ne več kot petnajstkrat. Pri Šulekovem *ochyun* »Colchicum« namesto *ochun* pravi de Toni (V 222), da je Šulek skombiniral to iz dveh imen. Za *Crocus sativus* je slovansko ime *lochyon*, korigirano že pri Riniju v *lochyun*, kar Šulek sploh ne navede.

⁹ Glej številne dokaze v listinah, ki jih je objavil Podrecca Carlo, *Slavia italiana*, Cividale, 1887.

¹⁰ Prim. Šulekovo bibliografijo v Ljetopisu JAZU, 1896, 100–193, in v Biographisches Lexicon Österreich-Ungarn, XXXII, 144–147.

¹¹ B. Finka, Čakavsko narječje, Čakavska rič I, 1971, str. 21–22.

Če je ime očun ohranjeno v slovenščini, je bilo seveda pred pol tisočletja lahko znano tudi dalje na jugu. Po splošno sprejeti Kořínekovi etimologiji (LF LXV 443) je to substantivizirani adjektiv **ot-jun*¹², kjer je prepozicija *ot-* izpričana v najstarejšem pomenu kakor litavsko *at* »wiederum« ali starovisokonem. *it(a)* »wieder, zurück«. Pomen je torej »znova mlad«. Staročeško *ocún*, danes *ocoun* »Colchicum« poleg *coun* »poganjek na trti«; narečno tudi *bacoun* »Colchicum«, slovaško *odún*. Machek, ESČ² 408, domneva, da živi ta osnova dalje tudi v bolgarskem *kačun*, *kačunka* »Colchicum« in »Crocus«. Pritegniti bi bilo treba tudi srbohrvaško *kačun* »Colchicum« in »Crocus«, ponekod na vzhodu poleg *kačun* »Orchis«. Makedonsko *kačunka* je »*Galanthus nivalis*«. Poleg češ. *bacoun*, sln. *močunec*, blg. *kačun* nas oblika **ločun* ne preseneča; izolirana arhaična beseda se je naslonila na katerokoli bolj domačo osnovo.

Zanimiva so tudi nekatera druga imena, ki jih je Šulek izpustil. Pri »*Linum usitatissimum*« navaja Rinič poleg *lan* tudi sinonima *Chelche* in *Sgribe* »stupa«. Na prvi pogled spoznamo v *sgribe* refleks za csl. *izgreb*¹³, *izgrěb*¹³ »stupa«, ohranjeno v poljskem *zgrzebi*, *zgrzebie*, belorusko *zrebbje*, *zrebnina*, slovaško *z(h)rebe*. Za srbohrvaščino je izpričano samo v Stuličevem slovarju *izgrjēbi*. Slovensko je *zgrebi* s končnim padajočim naglasom znano v Prekmurju poleg *zgrebíce*. Pletersnik navaja poknjženo *izgrebi*. Sinonim je sln. *kolke* »Werg« poleg *kolča*, *kolčaj* »šop, šop lanu«, sbh. *kuk*, *kuka*, *kučine* »Werg«, *kučica* »snop lanu«, mak. *kolčišta*, blg. *kŕlčišča* »Werg«. Izposojeno je tudi romunsko *câlți* »Werg«. Samo sodelovanje s strokovnjaki za čakavska narečja nam bo moglo pojasniti, če je izven slovenščine mogoč tako zgodnji prehod prepozicije *iz-* v *z-*¹² ali je *-i-* v *sgribe* čakavski refleks za *-ě-* ali pa je treba rekonstruirati **zgrabe* s končnim naglasom. Začetki moderne vokalne redukcije v soseščini *-r-* so v tem času mogoči povsod na slovenskem ozemlju in pisava *-i-* za reduciran vokal ni nič nenavadnega. Isto velja za *Chelche*, kjer je verjetno res *-e-* namesto *-o-* v originalu, ki ga bo treba seveda ponovno vsestransko pregledati. Toda na enak način z *-e-* je pisano tudi *Telsticoren* »Inula helenium« (= *tolsti koren*). Tudi pisava *Lepuch* govori za končni naglas **lapuh*. Zapisa *sucvo* »Uva passa« besedotvorno ni mogoče razložiti; najbolj verjetno je treba brati **suhô* in enako *Suchvi pizeče* »*Gra-na sicca uvarum*« **suhî* ali **suhè* in verjetno **pečce*.

Šele analiza izvirnika bo pokazala, ali je pravilno de Toniјеvo branje *violate buote* ali Šulekovo *suota* »*Cheirantus cheiri*« kot sinonim za *gliubiča suta*; *-l-* je izpuščen tudi v primeru *basam* in na drugem mestu bere de Toni *Boch ternulie nesrelle*, kjer gre očitno za *sok*; *violate buote* more biti **žo(l)te* ali **žo(y)te*. Oblike *vulch* »*Aristologia longa*« ali *podsolnač* »*Heliotropium*« so v tistem času seveda bile mogoče tudi še v Dalmaciji, toda zveze *Volčge iabolcha oble* ali *volčge iabolcha vele* govore za slovensko izgubljanje neutra, ki je zaradi današnje razširjenosti nastopilo verjetno že zgodaj.

V primeru *Pisgi iasilra* »*Cynoglossum officinale*« (Šulek bere *pesyrazika*) je seveda jasno, da gre za kalk po latinščini. Slovensko je danes *pasji jezik*, Šulek navaja po Belostencu tudi kajkavsko obliko *pesji jezik*. Najbolj verjetna rekonstrukcija branja bi bila **pəsji jezik(a)* z dokaj pogostno genitivno končnico tudi

¹² Skok, ERHSJ I, 739, navaja za Istro 1275 zvan poleg *izvanji* in 1453 *zručiti* za Krk.

v pisavi latinskih imen. To je nedvomno samo v slovenščini mogoča oblika z grafično substitucijo *-i-* za stari polglasnik.

Za »*Cyclamen europaeum*« bere de Toni slovansko *scrisalça*. To ne more biti nič drugega kot današnje slovensko *križič*, *kržeč*, *kržič*, *krišič*, *keršec* itd. »*Cyclamen*«. Zapis je verjetno genitiv **krželjca*. Ni nujno, da v zapisih *Drivo od aloe*, *Drivo od ba(l)sama*, *Drivo ut cetrun*, *Drievo ut naranče* vidimo brezpogojno čakavske oblike. V čakavskih tekstih 15. stol. je seveda regularna oblika *drivo*, *driva*¹³. Toda redukcija enklitike *ut iz od* je sumljiva za čakavščino. Sintaktična konstrukcija ni nič nenavadnega, Miklošič, Lex. 532, navaja *věnъcъ otъ tьrni*. V sodobnem rezijanskem tekstu beremo akuzativ *lisnica vot doba*, v Matičetovem zapisu *lišnika wot doba*¹⁴ »želod«. V gradivu za lingvistični atlas Slovenije za Benečijo, Posočje in okolico Kopra je vrsta primerov *drivô*, *drių*, *driəųie*, *driəųle* itd., ne glede na to, da je *-i-* lahko tudi grafična substitucija za reducirani *-e-*. Ker gre v zgornjih primerih za eksotične rastline, uvažane preko morja, so bila slovanska imena najbolj verjetno potrebna za pojasnjevanje naročil nakupovalcem ali pomorščakom slovanskega rodu. Pri Riniju najdemo še *Slatko drivo*, kar je Šulek popravil v *drvo*, *Bosige drivo*, *Resanadrivi* in samo enkrat *Derva jabucha*.

Isto velja za primere *orih*. Štokavščina kaže reflekse za **orъchъ*, kajkavščina in velik del slovenščine govori za **orechъ*, čakavščina in zahodna slovenska narečja pa imajo osnovo **orěchъ*¹⁵. Pri Riniju imamo *Orhic od Indie*, *Orich Muscan*, *Orich*. V Istrskem razvodu 1275 beremo *oreh*, Mažuranič, 839, citira čakavske oblike *orih*, *orieh*. Gradivo za lingvistični atlas Slovenije pozna oblike *ôrih* za Goriška Brda, *ŭôrih*, *orîh* za slovensko Istro in Kras, ne glede na to, da je *-i-* lahko samo grafična substitucija za reducirani *-e-*.

Pri vseh teh oblikah nikoli ne bomo mogli z gotovostjo vedeti, iz katerega jezikovnega okoliša so bile prevzete. Isto velja za opozicijo *divji* proti *pitom* »cultus«, kar navaja Pleteršnik za slovensko Istro. Na Krasu je danes *pitan* »cultus«, toda iz vzhodnoštajerske oblike *pitoven* smemo sklepati, da je po asimilaciji iz prav tako izpričanega *pitomen* nastalo po haplogiji kraško *pitan*. To je najbolj verjetno izhodišče pridevniškega tipa *lastiven*, *kupiven*. Pred vojno so pisali volivni knez (iz njihovih vrst so volili cesarja) poleg *volilna pravica*. Prekmursko je *pitaven* »sodnijski«.

Pri Riniju je za »rdeč« dosledno rabljena oblika *čerlèn*, npr. *Cerlena meta* »*Origanum vulgare*«, *Viole cergliene* »*Matthiola incana*«, *Mach cerlyeni* »*Papaver rhoeas*«, *Sandali cerlyeni* »*Pterocarpus santalinus*«. Pri Trubarju imamo *zherlen*, pri Megiserju *zherlen* (Ramovš, HGr. II 96). Beneške grafične substitucije so zelo nedosledne in ne dopuščajo nobene gotovosti pri razlikovanju *c* in *č*. Hrvatske oblike so značilne za Kvarnerske otoke, Primorje in Liko. Gotovo pa Benečan 15. stol. ne bi bral zapisa *čemericha cerna* »*Helleborus viridis*«, *Papar cerni* kot *crna*, ampak prej *černa*. Sedij pod *c* nima nobene posebne fonetične vrednosti; pri Riniju je tudi *Cemerica polina mala* in *vela* »*Erythraea centaurium*«.

¹³ Mažuranič, Prinosi za pravno-povjestni rječnik, str. 273.

¹⁴ F. Riva, Tradizioni popolari venete, 1966, 84.

¹⁵ Maretič, Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika², 38.

Malo je verjetno, da bi zapis *Ermang* »*Anthemis cotula*« odražal izreko katerega hrvaškega narečja. Za slovenščino takšna vokalizacija ni nič nenavadnega. Tudi končnice *-ac* niso brezpogojno znak srbohrvaščine. *Alassia* da *Sommaripa* piše npr. *ovas*, pri *Riniju* pa najdemo tudi *Sulçeç*, *Scoçeç*, celo *Scoçeç* poleg *Tripu-teç*, *Treputaç* in podobno.

Nekatera imena, ki so v Šulekovi transkripciji popolnoma nesmiselna, se dajo razložiti s slovenskimi sredstvi.

Za »*Adiantum capillus — veneris*« ima *Rinij* obliko *Velcostini ulasi*. Smiselno bi bilo samo, če bi brali **velhot'ini vlasi*. V Dalmatinovem registru je *hut* »hotnica«, pri *Gutsmannu* v 18. stol. *hot* (i- deblo) in prevod **velhot* za *Venero* kaže na dokajšnjo starost, prim. csl. *vel'moNža*. Csl. *chotb* pomeni ne samo »meretrix«, ampak tudi »desiderium«, medtem ko je stčeš. *chot* (m., f.) samo »soprog« in »soproga«. Seveda bo šele analiza grafike v originalu pokazala, če je ta vabljliva domneva upravičena.

Tudi pri »*Calendula officinalis*« je mogoče dvomiti v Šulekovo branje *vritočno selie*. Med nemškimi imeni najdemo tudi *Kirchhoisblume*¹⁶. Temu bi ustrežal slovenski kalk *britočno zelje*. Na *Krasu* je še ohranjen apelativ *britih*, starejše *britof* »ograjen prostor pri cerkvi«¹⁷. Samo na tem ozemlju najdemo tudi toponima *Britof*, italijansko *Centa* (*centa* »pas«).

Naj opozorim, da je pri branju *Rinija* Šulek pomešal dvoje slovanskih imen. Slovensko in deloma v Dalmaciji poznano *slak* v prvotnem pomenu »*Convolvulus*« je kakor blg. *svlak*, *slačec*, *s'vlek*, češ. *svlačec*, *slačec*, stčeš. *svlak* »*Convolvulus*« iz **s'v-vol-k* iz osnove **vel-* »viti, ovijati«. Pri *Riniju* je treba torej brati *slak*. Drugo je csl. *zлак*^b, blg. *zлак* »*Carex*«, pl. *zlakove* »trave«, ukrajinsko *zлак* in tudi rus. *zлак* »vrtna zelenjava«, rus. dial. *zolók* »muljava«. To je psl. **zolk*^b, ista osnova kot v *zelen* (Oštir, WuS IV 214; Vasmer, REW I 457). Za slovenščino omenjata *zлак* samo *Jarnik* in *Miklošič*. Toda samo *šmarni slak*, *slek* »*Calamintha officinalis*« utegne biti staro *zлак*.

Med *slak* in *zлак* je nedvomno prišlo do besednega križanja. Za srbohrvaščino navaja *zлак* »herba« samo *Stulič*. *Rinij* uporablja v pomenu »herba« dosledno *zelje*, tako *Belo zeglie*, *Jagnetie zeglie* »*Teucrium polium*«, *Zeglie jarabigne* »*Lithospermum officinale*«, *Fsenčivo selje* »*Delphinium staphisagria*«, *Glavoboglna zeglie* »*Conium maculatum*«, *Selie petrouo* »*Crithmum maritimum*«, *Selie pocoda* »*Euphorbia lathyris*«, *Ranno selye* »*Ajuga reptans*«, *Missecino zeglie* »*Botrychium lunaria*«, *Smerdechye selje* »*Herba assa fetida*«, *Strasno selje uelo* »*Arum dracunculus*«, *Stivansco selie* »*Salvia pratensis*«, *Vritočno selie* »*Calendula officinalis*«. Samo v pomenu »herba« pozna *fele* *Megiser* v 16. stol., pri *Gutsmannu* v 18. stol. je to še stranski pomen. Za srbohrvaščino poznata ta pomen samo *Belostenec* in *Stulič*. Vendar je med današnjimi ljudskimi fitonimi izpričano več z *zelje* sestavljenih imen kakor v srbohrvaščini.

Posebne študije bo zahtevala uskladitev južnoslovanske oblike *jutrocel* »*Plantago*« s stčeš. *jietrocěl*, *jitrociel*, kar kaže na -ě- in slovaško *jatrocel* z -eN-.

¹⁶ Marzell, Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen, Lieferung V, str. 720, točka 6.

¹⁷ M. Kos, Primorski urbarji II, 61, 379; S. Vilfan, Slovenski etnograf, IX, 253.

Češki glagol *jietīiti* »razvnemati, razdražiti« poleg csl. *obteNtriti*, *objeNtriti* »ardere facere« nima zanesljive etimologije (Berneker, SEW I 269). Litavsko *aitrūs* »jedek« se pomensko ne ujema. Ker je sln. tudi *Juterman* »demon, ki povzroča roso«¹⁸, ni izključeno sorodstvo z lit. *jaūsti* »empfinden, fühlen«, *jàutrus* »munter« (sbh. *žustar* iz **jʙz-jaut-tro-?*) s prevojno iztiritvijo zaradi začetnega *j-* in deloma s kasnejšo nazalizacijo.

Tudi *Pisana meta* »Tanacetum vulgare« pri Riniju proti *pisana metva* »Artemisia vulgaris« pri Šuleku zasluži pozornost zaradi verjetnosti pomena »huda, zla«, ohranjenega v slovenščini.

Sinonim *Fritna meta* je treba po vsej verjetnosti brati *Britna* in pridevnikov tipa **britnъ* namesto **britъkъ* je v slovenskih zahodnih narečjih izredno veliko. Poleg tega uporablja Rinij vedno *meta* in nikoli *metva*. V slovenščini je *metvica* znano samo v severnovzhodnih govorih. Na srbohrvaškem ozemlju je najbolj razširjeno *metva* in *meta* se pojavlja samo sporadično.

Celotno Rinijevo gradivo bo zahtevalo še temeljitega vsestranskega študija tako s stališča slovenščine kakor tudi čakavščine. Ostro ne bo mogoče nikoli začrtati meje med obema jezikovnima področjima pred več kot petsto leti. Posamezni leksični arhaizmi, kakor *nalib* »omela« pri Riniju, sln. danes *nalep*, sbh. *naljep* v Dubrovniku (Vuk) in številna druga pa morajo pritegniti pozornost leksikologije, ki je najbolj internacionalna panoga lingvistike.

STAROGORSKI SLOVENSKI ROKOPIS IZ KONCA 15. STOLETJA

Tine Logar

1.

Filozofska fakulteta v Ljubljani

GRAFIKA IN JEZIK STAROGORSKEGA ROKOPISA

V koledarju Goriške Mohorjeve družbe za leto 1974, str. 140—143, je bivši župnik iz Št. Lenarta v Nadiški dolini in sedanji nadžupnik v Bujah preč. gospod *Angel Cracina* objavil in s krajšim člankom komentiral nov, doslej nepoznan slovenski rokopis, ki podobno kot Rateški rokopis vsebuje *očenaš*, *češčenamarijo* in *apostolsko vero*. Ta rokopis je že pred več kot 12 leti odkril nadškofijski knjižničar v Vidmu msgr. dr. Guglielmo Biasutti, ko je zbiral gradivo za zgodovino cerkve na Stari gori (Castelmonte) ob Idrijci, ki je do 1913. leta spadala pod čedadski kapitelj. Pri tem je v rokopisni knjigi *Bratovščine sv. Marije na Gori*, ki jo je našel v kapiteljskem arhivu v Čedadu in ima vsega 179 listov (358 strani), na zadnjih dveh listih (176 in 177) odkril omenjene slovenske tekste in nanje

¹⁸ Trstenjak, Slovenski glasnik IV, 1859, 16—17; Kelemina, Bajke in pripovedke 57.

opozoril gospoda Angela Cracino, ki je znan beneški kulturni delavec in vnet iskalec vsega, kar zadeva zgodovino slovenskega beneškega ljudstva.

Tako je prišlo letos do objave fotokopije teh spomenikov, do njihovega prepisa iz gotice 15. stoletja v latinico in komentarja, v katerem Angelo Cracina na kratko prikazuje zgodovino najdbe, pisca, čas nastanka rokopisa ter njegov pomen za slovensko in še posebej beneškoslovensko kulturno zgodovino.

Starogorski rokopis se od drugih do sedaj znanih starih slovenskih rokopisov razlikuje tudi po tem, da so znani trije njegovi elementi: *pisec, čas zapisa in cerkev, v kateri se je uporabljal*. Vse to je razvidno iz same knjige Bratovščine sv. Marije na gori. V njej so namreč tudi nekateri drugi latinski teksti, ki jih je pisala ista roka kot slovenske, namreč *izrecno imenovani* starogorski vikar *Lavrencij iz Mirnika pri Gorici*, in sicer v času med 1492. in 1498. letom, ko je napisal tudi nekaj latinskih najemnih pogodb.

Ob koncu svojega kratkega komentarja Angelo Cracina ugotavlja starodavnost tega spomenika, ki je nedvomno samo eden od prepisov mnogo starejše predloge, katera je verjetno služila kot osnova Rateškemu rokopisu, s katerim je starogorski spomenik po njegovem mnenju v sorodstvu, hkrati pa se od njega razlikuje po svoji jezikovni čistosti. Ta starodavnost se na eni strani kaže v jeziku z nekaterimi izrazitimi starinami (*bogastvo* za kasnejše *kraljestvo*, aorist *ide* itd.), na drugi strani pa zlasti tudi v tem, da češčenamarija še nima drugega dela, ki je nastal v dobi sv. Antonina, nadškofa v Firencah (1389—1459).

V svojem prispevku bom skušal podati nov natančen prepis spomenika v latinico, ki mi ga je ljubeznivo pomagal razvozljati zgodovinar in paleograf dr. Božo Otorepec, za kar se mu na tem mestu iskreno zahvaljujem, z izrecnim pridržkom, da bo morebiti originalna fotokopija kako podrobnost pokazala drugače, nadalje fonetični zapis izreke in kratek opis grafike ter jezikovnih značilnosti Starogorskega spomenika. Zaradi lažjega citiranja sem prepis in fonetični zapis treh tekstov (očenaš, češčenamarija, vera) opremil s I, II in III, vrstice vsakega teksta pa oštevilčil.

I.

Oratio dominicalis sclauonice

- 1 Otzha nafch kher fy vnebeffich poßchwetfcheno
- 2 wody twoye yeme, pridi khnam twoye
- 3 Bogaftwo, yfidiffe twoye wuolle, khokher vnebeffich
- 4 tochu Nafemle. Day nam donnefs ta vfse-
- 5 dannj khruch ynuy nam odpufti nafche douge
- 6 khokhr mi odpuftimo nafchim dolfchnickham.
- 7 Nafs vnapellay, na refrefchno, Nafs refche
- 8 od Slega. Amen.

II.

Salutatio Angelica

- 1 Zhefchena fy Maria gnade fy pollna
- 2 gofpod ye ftabo, fegnana fy me
- 3 vuffemj fchenamy, fchegnan ye ta Sfadt,
- 4 twoyga telleffa. Yhs Hps Amen.

III.

Symbolum Appoftollor(um)

- 1 Yest veryo na boga vřflega mogotzchiga, otzha
- 2 Stvarnickha nebefs ynuy femle ynuy na
- 3 Jhefuffa chriftuffa lynnu nega ediniga
- 4 gořpodj nařchiga, kheter ye podtzhet od řwetiga
- 5 ducha Royen od Marie diwitzze, Martran
- 6 pod pontio pyllatuffo. Na khrifch řespett,
- 7 ys khrifcha řnett, mortiw vgrob pollořchen,
- 8 pred peckhell yede, Na trettye dan od
- 9 Smertte vřfall, Na nebw řtoppl, tu řydj
- 10 Na deřfnitzi Swoyga otzha nebefkhiga od
- 11 tod yma tudi pritti ynuy řodittj zhes
- 12 řchywe ynuy zhes me(o)rtwe
- 13 Yest veryo na řřwettiga ducha, řřwetto kherřchan-
- 14 řckho Zerckho, gmayno vřřsech řwettikhow
- 15 odpulchane grechow, Stayenna tega řchewotta
- 16 ynuy ta vi(e)tzhe leben. Amen.

I.

- 1 Oća nař, ker si v nebesih, pořvećeno
- 2 bodi tvoje jame, pridi k nam tvoje
- 3 bogastvo, izidi se tvoje vuole, kokar v nebesih
- 4 toku na zemla. Daj nam donas ta vse-
- 5 dani kruh inuj nam odpusti naře dovge,
- 6 kokar mi odpustimo nařim dořžnikam.
- 7 Nas na vpelaj na rezreřno, nas reřo
- 8 od zlega. Amen.

II.

- 1 Čařena si Marija, gnade si pořna,
- 2 gospod je s tabo, řegnana si mej
- 3 vusemi řenami, řegnan je ta sad
- 4 tvojga telesa Jezus Kristus. Amen.

III.

- 1 Jest verjo na boga vsega mogoćiga, oća,
- 2 stvarnika nebes inuj zemle, inuj na
- 3 Jezusa Kristusa, sinu nega ediniga,
- 4 gospodi nařiga, kařer je poćet od svetiga
- 5 duha, rojen od Marije divice, martran
- 6 pod Poncijo Pilatuso, na kriř rezpet,
- 7 iz kriřa snet, martař v grob polořen,
- 8 pred poķař jode, na tretja dan od
- 9 smerta řstař, na nebu stopař, tu řidi
- 10 na desnici svojga oća nebeskiga, od
- 11 tod ima tudi priti inuj řoditi ćez
- 12 řive inuj ćez martaře.
- 13 Jest verjo na svetiga duha, sveto ķarřan-

- 14 sko Cerko, gmajno vseh svetikov,
 15 odpušane grehov, stajena tega žovota
 16 inuj ta večni leben. Amen.

Pisava

Starogorski rokopis je pisan v gotici.

Samoglasniki *a, e, o* razumljivo ne izkazujejo nobenih pisnih dublet, medtem ko je *u* enkrat zapisan z *w* (*nebw* III 9) ob sicer stalnem grafemu *u* (*khruh* I 5; *odpuſti* I 5; *ſynnu* III 3 itd.). Samoglasnik *i* je najpogosteje napisan z *i*, skoraj enako pogosto pa srečujemo zanj tudi *y*, zlasti še, če je nenaglašen (*ſynnu* III 3; *ſydy* III 9), nekajkrat pa je zapisan z *j*, vendar samo v zadnjem odprtem besednem zlogu (*vſſedannj* I 5; *vuffemj* II 3; *goſpodj* III 4; *ſydy* III 9; *ſodyttj* III 11).

Polglasnik *j* je razen enkrat, ko beremo zanj *i* (*mortiw* III 7), vedno zapisan z *e* (*donnefs* I 4; *peckhell* III 8). Z istim znakom je zapisan tudi polglasnik ob *r* (razen enkrat ali dvakrat v položaju za *m*) (*Smerte* III 9; *kherſchanſckho* III 13).

Na enak način je zapisan tudi tisti polglasnik, ki je nastal po redukciji iz kratkega *i* (*yeme* I 2; *Nafemle* I 4; *reſche* I 7; *yede* III 8; *trettje* III 8; *Smerte* III 9).

Zvočnika *j* in *v* sta zapisana takole:

Za *j* je vedno *y*, ne glede na to, ali gre za pozicijo pred samoglasnikom, soglasnikom ali pred pavzo (*twoye* I 2; *Swoyga* III 10; *Daj* I 4). *V* v položaju pred samoglasnikom je večinoma zapisan z *w*, včasih pa tudi z *v* (*Bogaſtwo* I 3; *ſwetiga* III 4; *diwitze* III 5; *veryo* III 1, 13). Pisec rokopisa, ki je bil doma iz Mirnika, je zanj verjetno še govoril dvoustnični *w*.

Vzglasni *u-* je zapisan z *v*, izglasni *-u* z *-w*, medtem ko je *-u-* za samoglasnikom in pred soglasnikom zapisan z *u* (*vnebeſſich* I 1, 3; *vſſega* III 1; *grechow* III 15; *douge* I 5).

Palatalnega *l'* in *ñ* jezik rokopisa ne pozna, čeprav ju je pisec sam od doma nedvomno govoril. Zapisi zanj so taki kot za *l* in *n*. Za oba prvotno različna soglasnika je ena in ista grafija: *l/l* in *n/nn* (*vuolle* I 3; *Nafemle* I 4; *Slega* I 8; *telleſſa* II 4; *polloſchen* III 7; *vſſedannj* I 5; *odpuſchane* III 15; *donnefs* I 4; *ediniga* III 3; *ſnett* III 7).

Tudi velarni *ɫ* je zapisan z *l* in *ll* (*dolſchnickham* I 6; *pollna* II 1; *peckhell* III 8; *vſtall* III 9; *ſtoppl* III 9). Enkrat pa namesto pričakovanega *ɫ* beremo že *u* = *u*. Razlaga je lahko dvojna: ali je pisava z *l/ll* tradicionalna in se je v resnici govoril že *u*, ki je v rokopis prišel pomotoma in nehote, ali pa se je *u* govoril morebiti samo v tej in podobnih besedah, kjer je bil *ɫ* v položaju pred mehkonebnikom in je po nekakšni asimilaciji prej prešel v *u* kot v drugih položajih.

Pisava drugih konzonantov je takale:

p/b sta zapisana s *p/b* in mešanja med njima ni. V enem samem primeru je *b* zapisan z *w* (*pridi* I 2; *Goſpod* II 2; *reſpett* III 6; *boga* III 1; *nebw* III 9; *wody* = *body* I 2); *b* je zapisan tudi pred pavzo, čeprav se je morebiti na zahodu v takem položaju že govoril *p* (*grob* III 7).

Podobno kot z *b* je tudi s pisavo *d*. Tudi ta je razen enkrat, ko je na koncu zapisan zanj *dt* (*Sfadt* II 3), vedno podan z *d*, celo tam, kjer se je v položaju pred nezvenečimi soglasniki zanj govoril *t* (*pridi* I 2; *ediniga* III 3; *ducha* III 5; *dan* III 8; *odpuſti* I 5; *pred peckhell* III 8).

Za *t* pa poleg *t* pogosto beremo tudi *tt*, razen seveda v začetku besede (*tochu* I 4; *ſtabo* II 2; *yest* III 1; *ſwetiga* III 4; *ſnett* III 7; *pritti* III 11; *ſwettiga* III 13; *ſwetikhov* III 14).

Soglasnik *g* je v rokopisu vedno podan z *g*, medtem ko za *k* beremo kar 3 različne načine grafije: *kh*, *ckh* in *ch*. Najpogostejši je zapis *kh*, najredkejši pa *ch* (*khokhr* I 3, 6; *khruch* I 5; *kheter* III 4; *dolſchnickham* I 7; *Stvarnickha* III 2; *Zerkho* III 14; *tochu* I 4; *Chriſtuffa* III 3).

PriporNIK *h* je vedno zapisan s *ch* (*vnebeſſich* I 13; *grechow* III 15).

PriporNIK *z* je navadno zapisan s *ſ*, izjemoma tudi s *s* (*yſidiſſe* I 3; *ſemle* I 4; *refreſchno* I 7; *zhes* III 11, 12).

PriporNIK *s* je največkrat zapisan s *ſ*, skoraj prav tako pogosto s *ſſ*, nekajkrat v začetku besede s *ſſ-*, na koncu pa s *-ſs*; razen tega je v rokopisu tudi nekaj primerov, ko zanj piše *s* (*ſy* I 1, II 1, 2; *odpuſti* I 5; *ſnett* III 7; *ſydj* III 9; *deſſnitzi* III 10; *vuffemj* II 3; *telſeſſa* II 4; *ſſwettiga* III 13; *donneſs* I 4; *nebeſs* III 2; *yest* III 1, 13). V začetku besede je nekajkrat napisan tudi veliki *S* (*Smertte* III 9, *Swoyga* III 10).

Med pisavo za ſumevca *ſ* in *ž* v rokopisu ni razlike, temveč sta oba zapisana enako, namreč s *ſch*; enkrat je *ſ* zapisan tudi s *ſſch*, *ž* pa s *ſ* (*naſch* I 1; *Zheſchena* II 1; *odpuſchane* III 15; *poſſchwetſcheno* I 1; *ſchenamy* II 13; *ſchegnan* II 3; *khriſcha* III 7; *ſchywe* III 12; *ſegnana* II 12).

C je zapisan dvakrat s *tz*, enkrat pa stoji zanj *z*; za soglasnik *č* pa piše v rokopisu *tzh*, *zh* in *tſch* (*diwitze* III 5; *deſſnitzi* III 10; *Zerckho* III 14; *otzha* I 1, III 1, 10; *poſſchwetſcheno* I 1; *Zheſchena* II 1), enkrat pa celo *dtzh* (*podtzhett* III 4).

Zvočnika *r* in *m* sta zapisana enako kot *danes* (*kher* I 1; *pridi* I 2; *khruch* I 5; *yeme* I 2; *dolſchnickham* I 6; *ſemle* III 2).

Jezik

Podobno kot pisava tudi jezik starogorskega rokopisa ni povsem enoten, temveč se v njem na eni strani prepletajo elementi, ki so glede na razvoj *starejši* ali *mlajši*, na drugi strani pa tudi taki, ki so *rezultat različnih dialektičnih razvojev*. Skratka, gre za tekst, ki ne predstavlja tak, kot je, nobenega določenega dialekta 15. stoletja, ampak je v nekem smislu sinteza in kompromis med več dialekti. To je gotovo posledica tega, da gre nedvomno za tekst, ki je po nastanku mnogo starejši, kot je njegov starogorski prepis. Ta pa je hkrati samo eden od mnogih prepisov, od katerih je na vsakem ostala sled prepisovalca ter kraja in časa njegovega nastanka in nadaljnje rabe.

Najbolj presenetljivo je, da jezik Starogorskega rokopisa, čeprav se je uporabljal na skrajnem robu slovenskega narodnega ozemlja, kjer se še danes govori zelo arhaično nadiško narečje, po svojih osnovnih značilnostih *gorenjsko narečje*. Kot takega ga opredeljujejo tele posebnosti:

1. Refleks dolgega psl. *ě* je *monoŭtong e* (*refrefschno* I 7; *refche* I 7; *Slega* I 8; *veryo* III 1, 13; *vuffsemj* II 3; v *vffsaga* III 1; *vffsech* III 14; *grechow* III 15).
2. Refleks dolgega psl. padajočega *o* je *monoŭtong o*, v zadnjem odprtem zlogu pa *u* (*gospod* II 2; *gospodi* III 4; *tochu* I 4; *nebw* III 9). *-u < -ô* ni samo dolenjsko-notranjska dialektična posebnost, temveč se pojavlja tudi na področjih, kjer govore za padajoči *o* v drugih položajih *o*, npr. v Kranjski gori in Podkorenu, v horjulsko-vrhniskem in poljanskem narečju (s sedaj premaknjenim akcentom), pa tudi ponekod, kjer v drugih pozicijah govore *uo/uā*. *-u < -ô* je skratka v slovenskem jeziku tisti refleks, ki je v slovenskih narečjih zelo razširjen in se govori tudi zunaj splošnega razvoja *ō < u*. Zato ni nič čudnega, če ga ob siceršnjem *o* beremo tudi v tem rokopisu.
3. Gorenjski element je v tem rokopisu po mojem mnenju tudi *š < šč*, čeprav je ta pojav znan tudi mnogim drugim narečjem, ne poznajo pa ga v zahodnih slovenskih narečjih (*zheshchena* II 1; *kherfschanſckho* III 13; *odpuſchane* III 15).
4. Tak pojav je verjetno tudi *e > a* v nikalnici *ne* (*vnapellay* I 7).
5. Gorenjska sta verjetno tudi adverba *dones* in *toku* (*donnefs* I 4; *tochu* I 4).
6. Gorenjska poteza je verjetno tudi za 15. stoletje razmeroma močna vokalna redukcija, ki se kaže v prehodu *i > ə* ali v izglasju za *r* celo v popolni onemitvi kratkega *i* (*yeme* I 2; *naſemle* I 4; *refche* I 7; *trettye* III 8; *yede* III 8; *Smerte* III 9; *stoppl* III 9; *ſchewotta* III 15; *kheter* III 4). Mislim namreč, da je treba *e* v teh primerih brati kot *ə*. Vendar moram poudariti, da je v rokopisu še več takih primerov, v katerih je *i* v enakih položajih nereduciran in se v tem kaže starejša razvojna faza, ki je v takih besedah ostala ohranjena, medtem ko je v prej navedenih besedah nekdo, vsekakor pa ne pisec tega rokopisa, pod vplivom takratnega gorenjskega izgovora *i* nadomestil z *e* (= *ə*) (*pridi* I 2; *yſidiſſe* I 3; *vffedannj* I 5; *odpuſti* I 5; *vuffsemj* II 3; *ſchenamy* II 3; *ſynnu* III 3; *goſpodj* III 4; *yma* III 11; *tudi* III 11; *deſſnitzi* III 10; *pritti* III 11; *ſodyti* III 11).
7. Zelo verjetno je gorenjski tudi *i < ě* v kratkih slovenskih zlogih, čeprav je tak razvoj značilen tudi za dolenjsko-notranjsko dialektično področje. Vendar imam vtis, da je, po današnjem dialektičnem stanju sodeč, v gorenjščini ta pojav morebiti še starejši, saj je celo že v tem rokopisu v položaju za *j* izkazana popolna redukcija *i < ě* (*mogotzhiga* III 1; *ediniga* III 2; *naſchiga* III 4; *ſwetiga* III 4; *diwitze* III 5; *ſydj* III 9; *nebeſkhiga* III 10; *ſfwettiga* III 13; *twoyga* II 4; *Swoyga* III 10).
8. Nemara je gorenjska tudi redukcija *u* v besedi *veryo* III 1, 13, čeprav je npr. izkazana tudi pri Trubarju poleg ohranjenega *u*, medtem ko je *a > e* v besedi *jaz* (*yest* III 1, 13) gotovo težko pripisati samo gorenjskemu dialektičnemu substratu tega rokopisa. Enako velja tudi za *a > o* v besedi *khokhr* I 3, 6 (= *kokər* za nekdanjo *kakor*).
9. Nedvomno gorenjski element v tem rokopisu je tudi tako zgodnja otrditev palatalnih *l'* in *ń*, kar je zlasti v primeru *n'* za gorenjščino še posebej značilno (*naſemle* I 4; *vffedannj* I 5; *vnapellay* I 7; *refrefschno* I 7; *ſemle* III 2; *nega* III 3; *odpuſchane* III 15; *Stayenna* III 15).

Nekateri elementi v Starogorskem rokopisu pa so nedvomno notranjsko-kraški ali celo dolenjski. Mednje moramo zagotovo šteti *rez* < *raz* (*refrefſchno* I 7; *refpëtt* III 6), *uo* < *-ô-* (*wuolle* I 3) ter *e* < *a* za palatalnimi soglasniki (*twoye wuolle* I 3).

Notranjsko-kraška poteza v tem rokopisu je po mojem mnenju tudi veznik *inu* (*ynuj* I 5, III 2 (2×), 12, 16). To mislim zato, ker je v teh govorih tudi veznik *pa* doživel enako razširitev in govore zanj *pej* (< *pa-j*).

Podobno utegne veljati tudi za prekozložno asimilacijo *s* — *š* > *š* — *š*, ki je izkazana v besedi *pošvečeno* (*poſſchwetſcheno* I 1).

Starogorsko-beneška karakteristika pa je morebiti ohranjeni končni etimološki *-o*, ki je v gorenjščini, dolenjščini in notranjščini prešel v *-u*, medtem ko se je na zahodu in severozahodu slovenskega jezikovnega ozemlja ohranil (*poſſchwetſcheno* I 1; *Bogaſtwo* I 3). Zanimivo je, da je celo v mnogo starejšem Rateškem rokopisu v tem primeru zapisan *u* (*poſſwetſchenu*; *bogaſtwu*), medtem ko je veznik *in* zapisan kot *yno*.

Beneško-slovenska poteza v rokopisu bi utegnilo biti tudi obrazilo *-am* v dajalniku množine: *dolſchnickham* I 6, čeprav bi ga verjetno lahko pripisali tudi gorenjščini.

Zanimivo je, da v starogorskem rokopisu končni *-m* nikoli ni izkazan kot *-n*, čeprav je ta pojav za vse slovenske zahodne govore izredno značilen in nedvomno tudi zgoden.

Breda Pogorelec

2.

Filozofska fakulteta v Ljubljani

POMEN STAROGORSKEGA SPOMENIKA ZA ZGODOVINO SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Čeprav se zgodovina slovenskega jezika ponaša z najstarejšimi doslej znanimi slovanskimi zapisi v latinici, z brižinskimi spomeniki, katerih original štejejo v 9. stoletje, ohranjeni prepis je iz 10., kvečjemu začetka 11. stoletja¹, pričajo o razvoju slovenskega pismenega jezika² v naslednjih stoletjih razsejani drobci besedil (zapisi osebnih in krajevnih imen, posameznih, tudi pravnih izra-

V razpravljanju upoštevam transkripcijo prof. dr. Tineta Logarja in ne Angela Cracine, ki je rokopis objavil. Uredniku in avtorju se zahvaljujem za ljubeznivost.

¹ Bogo Grafenauer, Zgodovinarjeva prolegomena k novi izdaji freisinških spomenikov. ČZN nv V, 1969, s. 146 d.

² S pojmom *pismeni jezik* zaznamujemo stopnjo pismenega jezika v dobi pred postavitvijo norme knjižnega jezika. (Prim. Hans Eggert, Deutsche Sprachgeschichte I–III, RoRoRo 1963 in pozneje; Dalibor Brozović, Standardni jezik, Zagreb 1970.)

zov v srednjeveških urbarjih, zapisi imen za mesece, itd., večje število glos različnih tipov³ v tujejezičnih rokopisih in knjigah; iz podobnega, ne povsem ohranjenega pričevanja tudi izvemo, da se je ta jezik uporabljal v umetni verzifikaciji, kar pač je ohranjenih celih besedil, so to besedila liturgičnega značaja (celovski rokopis, stiški rokopis). Vsega skupaj je po obsegu zelo malo, posebej še, če to primerjamo s številom spomenikov v drugih slovanskih jezikih zahodne kulturne sfere, katerih pismena zgodovina (in zgodovina sploh) se je začela nekoliko kasneje kot slovenska (npr. Čehov, Poljakov, itd.),

Opazno je, da število znanih besedil s stoletji narašča, v petnajstem stoletju (zlasti če pritegnemo sem še začetek 16. stoletja) postajajo tudi čedalje daljša: stiški rokopis, osnutek pridige, prisege mesta Kranja⁵ in podobno.

Redkost in raztresenost ohranjenih besedil je pripeljala do razmeroma ustaljenega mnenja, da jezikovnega izročila, značilnega za obdobje po Trubarju, v obdobju zapiskov ni iskati, da so besedila nastajala po krajevni potrebi in rabi, čeprav raziskovalci niso izključevali ustne predaje besedil⁶ (npr. zveza med brižinskim in stiškim rokopisom v omembi predvečera pred praznikom in praznika, med brižinskimi spomeniki in Duhovno brambo). Knjižna tradicija je vpeljana šele s Trubarjem, in še ta naj bi bila pretrgana (ta prenagla trditev je prešla meje slovenske znanosti⁷).

Primerjava jezika te skromne zbirke slovenskega srednjeveškega pismenstva omogoča predpostavko, da je nemara vendarle obstajala kaka razvojna logika v jeziku predknjižnih besedil, še več, da slovenski knjižni jezik 16. stoletja ni nastal zgolj s Trubarjevim slovstvenim prizadevanjem (Trubarjeva besedila kažejo izrazite značilnosti jezikoslovno razmišljajočega izobraženca), ampak se je nadaljeval iz tradicije slovenskega pismenega jezika oziroma njegovih različnih oblik.

Osnovna razvojna črta slovenskega pismenega in knjižnega jezika poteka v zvrsti *nabožnih besedil*⁸. Glede na to, da slovenščina ni bila izrecen jezik upravnega poslovanja (to je v naših deželah poleg latinščine nemščina) se *upravna (uradna) slovenščina* kot posebna *zvrst* pojavlja zgolj v besedilih določene vrste (prisežni obrazci za slovensko govoreče, pričevanja pod prisego itd.). Maloštevilne *glose in bogata narodna pesem* podpirajo misel, da je obstajala tudi *laična umetnostna beseda*⁹. Vse te tri zvrsti so značilne za razvoj številnih narodnih jezikov v srednjem veku¹⁰ (strokovni in znanstveni jezik je bila latinščina, ki je bila veliko bolj običajna tudi v številnih drugih besedilih). Starejša

³ Jože Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva* I. Maribor 1968, str. 52.

⁴ Glej op. 3, prav tam.

⁵ Jože Pogačnik, navedeno delo; z drugačno datacijo spomenika: Jože Koruza, O zapisanih primerih uradne slovenščine iz 16., 17. in 18. stoletja. *JiS* XVIII, 6, 7–8.

⁶ Ivan Grafenauer, Poglavlje iz najstarejšega slovenskega pismenstva. *ČJKZ* VIII, str. 68 d.; Fran Ramovš — Milko Kos, *Brižinski spomeniki*, Ljubljana 1937.

⁷ Dalibor Brozović, v op. 2 navedeno delo.

⁸ Med raznovrstno literaturo o tem vprašanju prim. tudi J. Mistrík, *Stylistika slovenského jazyka*. Bratislava 1970.

⁹ Glej op. 8.

¹⁰ Glej op. 8.

besedila uradne slovenščine in redki primerki srednjeveške slovenščine v pesmi spadajo v razvoj pismenega jezika, na podlagi pismenega jezika nabožnih besedil pa se je razvil kasneje knjižni jezik. Predpostavljani potek razvoja pojasnjuje postaje v razvoju slovenskega knjižnega jezika in medsebojno konkuriranje posameznih tipov jezika.

Shema razvoja slovenskih pismenih jezikov (tudi pismenih navad nasproti poznejši knjižni normi) se je pokazala¹¹ takole:

1. *Pismeni jezik A* — jezik Brižinskih spomenikov, ev. jezik kirieelejsonov (po rekonstrukciji¹²), tudi prvotni jezik obreda pri ustoličenju koroškega vojvode (po predpostavki), sklepa je po oblikovnih ostankih tudi jezik vsakdanjih molitev.

2. *Pismeni jezik B₁* — jezik celovškega rokopisa v zvrsti nabožnega jezika; jezik priseg mesta Kranja, nekaterih priseg 17. stoletja (zlasti koroško-vetrinske priseg, deloma tudi krške), tudi številnih, zlasti rokopisnih besedil 18. stoletja, torej pretežno zvrsti uradne slovenščine. Za ta jezik je značilna gorenjsko (koroška)¹³ govorna podlaga (o za dolgi o, -o v izglasju je -o ali -u, v pridevniški sklanjatvi poleg osrednjega kranjskega gorenjskega -i- za nepoudarjeni ē koroški e: -iga/-ega itd.). Pojasniti bo treba razmerje med tem jezikom (kot pismeno navado) in vdorom gorenjskih govornih prvin tudi v knjižni jezik že 17. in še bolj 18. stoletja¹⁴. Morda je pismeni jezik poleg drugih dejavnikov vplival tudi na predstavo o normi knjižnega jezika, kakor je bila izražena v Gutsmannovih pripombah k Pohlinovi slovnici¹⁵ in kasneje v sami Gutsmannovi slovnici.

3. *Pismeni jezik B₂* — jezik stiškega rokopisa z dolensjkimi narečnimi posebnostmi verjetno predstavlja tisto pisno navado, ki je ob drugih dejavnikih posredno vplivala na Trubarjev

4. *knjižni jezik*. (Morda je drobno opozorilo na zvezo razširitev refrena *Ty ga ye*, iz stiškega rokopisa s *Tyga ye meni shall*. v Katekizmu 1550, kolikor ne gre za znano formulo.) Zdi pa se, da je Trubar poznal tudi pismeni B₁ in da je knjižni jezik v prvi podobi vsaj delni kompromis med obema pisnima navadama iz osrednje Slovenije.

Razvoj pismenih jezikov in knjižnega jezika kot nadnarečnih oblik skupnega sporazumevanja je utemeljen z zgodovinskim razvojem Slovencev: pismeni jezik A se izoblikuje v Karantaniji, prvem sedežu slovenske državnosti in oblasti. Ko se proti koncu srednjega veka prenese sedež moči in oblasti v slovenskih deželah s Koroške na Kranjsko (obe deželi sta bili do Jožefa II. združeni pod oglej-

¹¹ Breda Pogorelec, Delež Koroške pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika. Za tisk predelano predavanje na Koroških kulturnih dnevih I, 1969; ista, Problem kontinuitete v razvoju slovenskega jezika. Neobjavljeno predavanje na Karlovi univerzi v Pragi 16. maja 1973; ista, Delež Koroške pri procesu ustaljevanja slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju. Zbornik IX, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, julij 1973, 71–83.

¹² Ivan Grafenauer, Najstarejši slovenski »kirieelejsoni«. GMS XXIII, 1942, str. 63 d.

¹³ To oznako je uporabljal predvsem Ivan Grafenauer; med drugim v študiji Slovensko slovstvo na Koroškem, živ člen vseslovenskega slovstva. Koroški zbornik. Ljubljana 1946. Str. 284 d.

¹⁴ V. Oblak, Doneski k historični slovenski dialektologiji. LMS za leto 1890.

¹⁵ Oswald Gutsmann, Anmerkungen über die windisch- und krainerische Rechtsschreibung. 1770. — isti, Windische Sprachlehre, Klagenfurt 1777.

skim patriarhom, od ustanovitve ljubljanske škofije 1462 pa se krepi vpliv ljubljanskega središča tudi v cerkvenem pogledu), prevlada v opisanih zvrsteh pismenega jezika nova govorna osnova. Za nadaljnji razvoj slovenskega pismenega jezika je tako odločilno osrednjeslovensko ozemlje z obema govornima osnovama, prevladujočo gorenjsko in nanjo pozneje prirejeno dolensko. (Zavest o različnih možnostih slovenske pismene tradicije je nemara razbrati tudi iz znane rahle Kreljeve graje o »gospod Trubarjovi kranjščini«.) Ob tem je za sedaj nedodelano vprašanje drugih pisnih navad (verjetna je še beneška, morda tudi stajerska?).

Tu se postavlja vprašanje, kakšnega pomena je najdba starogorske variante celovškega rokopisa za zgodovino slovenskega knjižnega jezika (katere prva stopnja je razvoj pisanih jezikov). Naš drugi datirani spomenik (prvi je videmski¹⁶) kaže zanimivo vmesno stopnjo med besedilom celovškega rokopisa in prvim Trubarjevim očenašem (Katekizem 1550). Ker bo glasovna in oblikovna analiza podana od drugega avtorja, na tem mestu navajam predvsem uvrstitev starogorskega spomenika v shemo razvoja slovenskega pismenega jezika: *rokopis pripada nedvomno slovenskemu pismenemu jeziku B₁*, kaže pa značilnosti, ki opravičujejo letnico nastanka. Zveza s pismenim jezikom A je kakor v celovškem rokopisu nakazana vsaj z eno obliko *aurista*. Vse kaže, da je bil obrazec, ki je nedvomno nastal v prvi podobi verjetno še v času pismenega jezika A (jezikovne značilnosti, zgodovinska dejstva Alkuinovega kulturnega programa¹⁷), pozneje jezikovno posodobljen in je bil očitno v veljavi v širšem slovenskem prostoru. (Trubar omenja dva obrazca, enega z izrazom *bogastvo*, ki govori za nemško predlogo, drugega z izrazom *kraljestvo*, ki govori za latinsko predlogo). Splošnoslovenski kulturni jezik (seveda na svoji stopnji ustrezno in zvrstno omejen) torej ni šele posebnost sodobnega časa ali novejše zgodovine!

Nekaj jezikovno-stilskih opazanj (natančna analiza z vsem gradivom, ki dokumentira trditve, bo napisana v nadaljevanju). Da je starogorski spomenik mlajši od celovškega, kaže na prvi pogled več jezikovnih in stilističnih posebnosti. Med njimi naj omenim 1. *rašo določnega člana* (celovski rokopis ga nima, na enem mestu je v Trubarjevem prvem očenašu, v Megiserjevi objavi ga spet ni!: (Stg) *ta vsfjedannj khruch; ta fsadt; Stayenna tega schewotta ynuy ta vi(e)tzhe leben*). Določni člen se pojavlja na iktično izpostavljenem (poudarjenem) mestu v besedilu (poudarja sintagmo, ki stoji na izpostavljenem /poudarjenem/ mestu na koncu povedi). Nima pa člana tam, kjer ima celovski spomenik izraz *wednero*, tudi ne tam, kjer ima Trubar edini člen v tem besedilu: *vto ifkushno*. 2. *Glagolske oblike aurista* v celovškem rokopisu so razen ene zamenjane z opisnim deležnikom dovršnih glagolov, torej z opisnim preteklim časom, vendar brez morfema *je*, ki bi bil na tem mestu v besedilu nujen. Aorist je ostal samo na enem mestu: *pred peckhell yede* (Cracina: *pred peckhlom*, kar bi kazalo, da se pisec ni zavedal slovenske rekcije glagola *iti*; Cracinova rešitev bi kazala na romanski vpliv!). 3. Opustitev glagolskega morfema v drugih dveh primerih (*od Smertte vstall, Na nebe stoppyl*) kaže, da se je pisec nemara mučil zaradi zamenjave nezložene

¹⁶ Zgodovina slovenskega slovstva I. SM. Ljubljana 1956. Str. 178.

¹⁷ Hans Eggers, v op. 2 navedeno delo.

¹⁸ Ivan Grafenauer, v op. 12 navedeno delo.

aoristne oblike preteklika z opisnim deležnikom. 3. *Tujke in tuje zveze*: od nemških tujk ima starogorski rokopis *gmayno* nasproti *obtschyno* v celovškem rokopisu. Možno je, da gre za posodobljeno terminologizacijo, ki je v 15. in 16. stoletju odpirala vrata nemškim tujkam in zvezam, posebej še pojmom iz verske terminologije. To je že v 16. stoletju izzvalo reakcijo pri piscih poetik (za nemški jezik), njih stališča so občasno po analogiji na nemščino prevladala tudi v prvih pojavih slovenskega purizma (Krelj, Hren). Od običajne rabe tujk kaže omeniti še tedaj običajno dvojico *život* (v pomenu zemeljsko življenje) nasproti *leben* (za večno življenje)¹⁹, v obeh spomenikih je tudi izraz *gnada* (C: *gnade pallna*; Stg: *gnade sy pollna*). Običajen je bil izraz *segnana*; od tujih zvez pa kaže pokazati predvsem na *verūyo na* (morda vpliv latinščine: *credo in* ali nemščine), tuj je vpliv tudi v morebitni narečni rabi, saj je vezava *verovati* v kaj splošno slovanska.

Posebno pozornost terja razlaga izraza *na refrefchno*, ki je verjetno ustrezen slovenski izraz besedi *chorunga*²⁰. Na nemški obrazec nas navaja izraz *bogastvo*. Ob *tentatio* — *skušnjava* iz latinskega očenaša pomeni ta izraz iz bavarskega obrazca 9. stoletja in kasnejših obrazcev: *izbira*, *preskušnja*, *skušnjava*. Pomen besede *rezrešna*, ki jo bo treba nadrobneje razložiti, bi kazalo videti nemara v metaforični ponazoritvi pomena *chorunga*: *skušnjava je priložnost odločanja, razrešitve*, verjetno tudi v naslonitvi na obliko z -d- (*razdrešiti*), znano iz drugih slovanskih jezikov, od koder je prišlo po besednem podstavljanju do staročeških oblik z *g* (Vachek). Sled tega v slovenščini je nemara iz Kastelca znani *razgreh* (iz Bezlajeve kartoteke).

Od skladenjsko-slogovnih posebnosti je treba na prvem mestu omeniti nezaznamovan položaj pridevnika v sintagmi: v celovškem rokopisu gre skoraj povsod za zaznamovano zapostavljanje ujemalnega (pridevniškega) prilastka za samostalniškim jedrom²¹, v starogorskem rokopisu pa je tak položaj pridevnika le v uvodni, verjetno že leksikalizirani formuli *Otzha nafch* ter na dveh mestih v apostolski veri, kjer gre za bolj zapleteno zložena poimenovanja s samostalniškimi in pridevniškimi prilastki oziroma apozicijo (*naboga vffegamogotzchiga, otzha Stvarnickha* — —; *Jhesuffa chriřtuffa synu nega ediniga gospodj nafschiga*). Že po tej značilnosti se slogovno razlikujeta besedilo očenaša od besedila apostolske vere. V očenašu ni krasilnega zapostavljanja prilastkov oziroma pristavkov, to pravilo velja tudi za rekcijsko samostalniško dopolnitev pridevnika: opazni celovski *gnade pallna* je tu umetelno razbit z obliko pomožnega glagola: *gnade sy pollna*. Vse to priča ne le za mlajšo, in zato verjetno tudi bolj izpiljeno obliko molitvenega obrazca²², ampak verjetno tudi za drugačen ritmični občutek in slogovno naravnost. Razložek pa je — kakor že rečeno — ne le med obema spomenikoma, ampak tudi med sammi besedili starogorskega spomenika. Zlasti nezaznamovana stava pridevnika v očenašu govori morda za vpliv kraja nastanka, ki je bil novim smerem prej odprt kakor središče (kolikor je na nastanek besedila, na

¹⁹ Ivan Grafenauer, v op. 6 nav. delo; tudi Jože Reichmann, Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarnozgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav. Maribor 1972. V tisku.

²⁰ Hans Eggers, glej op. 2.

²¹ Erich Prunč, Nekateri problemi koroškega slovenskega slovstva do 1848. leta. Zbornik Koroški kulturni dnevi 1. Maribor 1973.

²² Hans Eggers, glej op. 2.

njegovo slogovno podobo lahko vplival kraj zapisa), to pa je tudi znamenje približevanja liturgičnega jezika preprosti pomembnejši dikciji neokrašene besede, ki je kasneje značilna (programsko!) za slovenska protestantska besedila, torej za slovensko renesančno retoriko in poetiko. — Drugače pa je s slogovno podobo starogorske apostolske vere, za katero so v Trubarjevem jeziku značilni neposredni, enopomenski izrazi (*križan* namesto *na križ razpet*, *pokopan* namesto *v grob položen*); v teh izrazih se ujemata celovski rokopis in starogorski rokopis, kar bi govorilo za to, da se je v veri, ki je bila manj pogosto molitveno besedilo, dlje časa ohranila starejša, srednjeveška (gotska) dikcija. Če se v zgoraj omenjenih izrazih oba spomenika ujemata, kaže starogorski še neko posebnost, ki je celovski ne pozna: opazna je figura z notranjo rimo in obrazcu poetično dodanim delom (*Na khriſch reſpett, ys khriſcha ſnett*, — —). Na togo slovesnost (počasnejšo dikcijo) v nasprotju s celovskim spominja v svetogorskem spomeniku tudi ekspliciranje glagolskih oblik (*sy, ye* v češčenimariji), ponavljanje veznikov *ynu*²³ in predloga *zhes* v besedilu vere. Tu je treba omeniti tudi tujo vezavo (*C:sodytt fywe* nasproti *Stg: ſodittj zhes ſchywe...*). Kljub tujosti gre verjetno tudi za drugo predstavo, povezano s pojmom *vladati* (slov. *vladati komu, koga*; iz tujea tudi *čez koga*), ki ima poseben pomenski akcent.

Primerjava starogorskega obrazca očenaša s celovskim rokopisom in Trubarjevim prvim očenašem ter objavo v Katekizmu z dvema izlagama kaže, da gre za vmesno stopnjo v razvoju slovenskega besedila te molitve. Groba primerjava jezika vseh teh besedil kaže, da je svetogorski spomenik besedilo, napisano v pismenem jeziku *B₁*, to pa utegne potrjevati domnevo, ki je bila doslej podprta s premalo dokaznega gradiva, namreč da se je že v predknjižni dobi v slovenskem prostoru oblikovala bolj ali manj enotna nadnarečna oblika pismene slovenščine. Njen značaj je bil določen z govorno osnovo zgoraj omenjenih upravnih in cerkvenih središč, od koder so se besedila širila v slovenskem prostoru. Zanimiva je raba besed, ki opozarjajo na morebitno nemško predlogo poleg latinske (bogastvo, razrešna) tudi v prostoru, ki je bil od 9. stoletja pod oglejskim vplivom. — Naglasiti pa je treba še enkrat tudi zvezo starogorskega spomenika s pismenim jezikom *A* (aorist v veri), seveda v molitvenem obrazcu, ki je lahko ohranil arhaično podobo pač zato, ker ni bil tako kot očenaš zaradi pogoste rabe pod stalnim pritiskom jezikovnih inovacij. Tu je treba opozoriti tudi na zanimivi vložek (*na križ razpet, iz križa ſnet*), ki nemara kot podobno mesto pri Alasiu da Sommaripi kaže posebnost regionalnega slogovnega izraza.

Vse to zahteva napovedano natančno primerjavo svetogorskega spomenika z navedenimi in podobnimi besedili, že zdaj pa je jasno, da bo imel spomenik kot vezni člen v razvoju slovenskega pismenega jezika nadvse pomembno mesto v zgodovini slovenskega knjižnega jezika.

Zdi se, da že te nepopolne pripombe (ki jih nameravam dopolniti z natančnimi primerjavami), kažejo, da je svetogorski spomenik kljub temu, da gre za varianto splošno znanega obrazca molitev, pomemben tako za spoznavanje slovenskega jezikovnega razvoja kakor tudi slogovne podobe starejših slovenskih besedil.

²³ Razvrstitev nepoudarjenega končnega -o in -u med starogorskim in celovškim rokopisom je zelo značilna, v celovškem rokopisu je *ino* nasproti -u v vseh drugih primerih, tu kaže, da je ravno obratno.

STAROGORSKI ROKOPIS IN OŽIVITEV VPRAŠANJA PISMENSKE TRADICIJE V SREDNJEM VEKU

Pred nekaj meseci nas je presenetilo poročilo o najdbi novega slovenskega rokopisa iz poznega srednjega veka. V Koledarju Goriške Mohorjeve družbe je poročal beneško slovenski duhovnik Angel Cracina o zapisu treh molitvenih obrazcev s Stare gore¹. Že pred dobrim desetletjem je našel italijanski cerkveni zgodovinar Guglielmo Biasutti vkapiteljskem arhivu v Čedadu »rokopisno ‚Knjigo bratovščine sv. Marije na Gori‘ (Libro delle Fraterna di S. Maria del Monte), t. j. rokopis, ki obsega 179 listov (358 strani) in ki vsebuje podatke s Stare gore od leta 1492 do leta 1690. Na zadnjih dveh listih (lista 176 in 177) so bili napisani v slovenskem jeziku (sclauonice) starinski molitveni obrazci Gospodove molitve (očenaša), angelovega pozdrava (češčenamarije) in apostolske vere. Ta dva lista s slovenskimi molitvenimi obrazci je dr. Biasutti prenesel v nadškofijski arhiv v Videm, kjer se sedaj hranita.«² Vendar bi to odkritje spet zapadlo pozabi, oziroma bi Slovenci sploh zanj ne zvedeli, če se ne bi zanj pozanimal Angel Cracina, ki si je oskrbel fotokopije rokopisa, in o njem poročal najprej v zgoraj citiranem članku, nato pa še v posebni italijansko pisani in z več fotografijami opremljeni brošuri³.

Kraj nastanka novo odkritega slovenskega rokopisa je torej Stara gora (Castelmonte) vzhodno od Čedada, taborsko naselje s samostanom in staro božjepotno cerkvijo na vrhu dokaj visokega hriba (617 m) z lepim razgledom po Beneški Sloveniji in Furlaniji. Še pred sto leti je pripadala Stara gora strnjnemu slovenskemu ozemlju⁴, dandanašnji je sem že temeljito posegla italijanizacija. Cerkev, prvotno posvečena nadangelu Mihaelu, nanovo pozidana v poznem srednjem veku pa materi božji Mariji, je bila last čedadskega kolegiatnega kapitlja od 1122 do 1913. Kot romarska cerkev je daleč slovela vsaj že proti koncu 14. stoletja. O tem najzgovorneje priča naslednja okoliščina: »Leta 1400, 22. decembra je dovolil papež Benedikt odvezo Tristanu Zavornjanu, ki je bil umoril patrijarha Ivana Moravskega, pod tem pogojem, da je moral romati k Mariji Devici na Staro goro.«⁵ Po množičnosti so dosegala romanja na Staro goro vrhunec v 16., 17. in 18. stoletju. Razen tistih, ki so romali tja iz oddaljenih krajev, so bili romarji največ Furlani, Italijani in Slovenci iz cele Furlanije, Goriškega, Trsta in Istre, včasih pa tudi Slovenci iz osrednjih pokrajin (Kranjci)⁶. Na znani romarski Stari gori si je torej neki duhovnik za delo s slovenskimi romarji zapisal tri najbolj pogostne molitvene obrazce.

¹ Angel Cracina: Starogorski spomenik; KGMD 1974, str. 140–143.

² Tam, str. 140.

³ Angelo Cracina: Antiche preghiere popolari slovene del Santuario di Castelmonte; Udine 1974, 24 str.

⁴ S. Rutar: Beneška Slovenija (Slovenska zemlja 3); Lj. 1899, str. 57.

⁵ Tam, str. 120.

⁶ Tam, str. 27, 28. I. Trinko: Beneška Slovenija; DiS 1898, str. 189.

Angel Cracina je poskušal odgovoriti tudi na vprašanje, kdaj se je to zgodilo in kdo je bil zapisovalec. Primerjal je namreč pisavo, s katero so zapisani slovenski molitveni obrazci, s pisavo drugih zapiskov v isti bratovščinski knjigi in ugotovil, da sta najemninski pogodbi iz let 1492 in 1498 pisani z isto roko kakor slovenske molitve. V obeh pogodbah je imenovan duhovnik Lavrencij, vikar na Stari gori. V pogodbi iz leta 1492 je Lavrencij navedel tudi svoj rojstni kraj, Mirnik ob Idriji na skrajnem zahodnem robu Goriških Brd in v bližini Stare gore. Ker je bilo to nekdanj povsem slovensko ozemlje, smemo sklepati, da je bil tudi Lavrencij slovenskega rodu. Prav ta pogodba iz leta 1492 pa je dala Cracini s tem, da je bila zapisana tik pred slovenskimi molitvenimi obrazci, tudi osnovo za datiranje nastanka slovenskega rokopisa: leto 1492. Če torej verjamemo sklepom Angela Cracine, in zaenkrat ni nobenih stvarnih osnov, da bi jih mogli izpodbijati, vemo ne le za kraj nastanka novo najdenega slovenskega rokopisa, ampak tudi za čas njegovega nastanka in pisca.

Cracina pa se ni omejil samo na poročilo o novoodkritem rokopisu in na ugotavljanje nekaterih okoliščin njegovega nastanka, ampak se je spustil tudi v bežno primerjavo z drugimi slovenskimi rokopisi iz srednjega veka in poskušal določiti pomen nove najdbe. Po njegovem mnenju prekaša starogorski rokopis istovrstnega rateškega (celovškega) »po slovnični in slogovni pravilnosti in po čistem jeziku«⁷. Stvaren in pravičen odgovor na to vprašanje bodo dale šele temljite analize jezikoslovcev. Za literarnega zgodovinarja je zanimivejše dejstvo, da je Cracina s svojimi izvajanjem ponovno aktualiziral vprašanje, ali so in v koliko so katoliški duhovniki v srednjem veku izoblikovali neko tradicijo najosnovnejših verskih besedil, pismo ali vsaj ustno. To vprašanje se zastavlja slehernemu jezikovnemu in literarnemu zgodovinarju, ki se ukvarja s srednjim vekom, od časa do časa pa je v slovenski strokovni publicistiki s skrajnostnimi razrešitvami izzvalo polemične reakcije. Cracina ga aktualizira s takšno trditvijo: »Brižinski spomeniki, celovski rokopis in starogorski spomenik so kaj zgovoren dokaz, da se je v celotnem slovenskem kulturnem prostoru že v srednjem veku izoblikoval enoten slovenski cerkveni jezik, ki je v stoletjih ohranjeval in pospeševal slovensko besedo in bil podlaga za poznejši samostojen slovenski slovstveni razvoj.«⁸

Če pustimo ob strani našega zanimanja morebitno in verjetno ustno tradicijo prenašanja vsaj najosnovnejših verskih obrazcev s stalno ali občasno idejno-vsebinsko kontrolo poklicanih (duhovščine) od misijonskih časov (pokristjanjevanje) do reformacije, nas pri ponovnem preverjanju možnosti takšne ali drugačne pismenske tradicije najprej zanima ožje geografsko območje, v katero sodi starogorski rokopis. To je v naožjem okviru Beneška Slovenija, v nekoliko širšem pa celotno jugozahodno slovensko obrobje. Ta prostor vsaj za srednji vek pomembno označuje bližina cerkveno-upravnega središča Ogleja oziroma kasneje Vidma, ki je bil hkrati v tem času tudi pomembno kulturno žarišče.

Na tem mestu se ne moremo spuščati v vprašljivo hipotezo o ondotni provenienci brižinskih spomenikov⁹. Pač pa je pozornosti vredno, kar poroča Ivan

⁷ A. Cracina: Starogorski spomenik; KGMD 1974, str. 142.

⁸ Prav tam.

⁹ R. Kolarič: Sprachliche Analyse; Freisinger Denkmäler — Brižinski spomeniki — Monumenta frisingensia, München 1968, str. 18—120.

Trinko o starih slovenskih molitvenih obrazcih in cerkvenih pesmih, ki so bile v prejšnjem stoletju v rabi po beneškoslovenskih cerkvah¹⁰. Po kratkem primeru, ki ga navaja, je šlo za besedila v dialektu; ta pa so mogla imeti dialektično podobo že od vsega začetka, ali pa so se dialektu prilagodila šele v kasnejši stalni rabi na ozemlju, ki je bilo z beneško-avstrijsko mejo zaradi stalnih političnih nasprotij in pogostih vojna v novem veku ločeno od matičnega narodnega ozemlja. Vendar so to le ugibanja, dokler se ne najdejo kakšni novi zapisi, ki bi dokazovali starost in kazali nekdanjo jezikovno podobo teh cerkvenih besedil. Doslej imamo v razvidu le dva beneškoslovenska rokopisa cerkvene provenience iz 15. stoletja. Razen obravnavanega novega rokopisa s Stare gore s tremi najpomembnejšimi molitvenimi obrazci je tu še nekaj manj kakor sto let poznani beneškoslovenski ali čedadski rokopis, ki je nastal med terskimi Slovenci in obsega zapiske Marijine Bratovščine v Gorenji Črneji. Poprejšnje latinske zapiske je leta 1497 prevedel notar Johannes z otoka Krka v »beneško slovensko narečje«, v katerem so »vidne nekatere čakavske posebnosti«¹¹. Že med tema skromnima ostankoma pisane slovenščine iz Beneške Slovenije v poznem srednjem veku pa je vidna bistvena razlika: medtem ko je bratovščinski zapisnik pisan v jeziku ljudstva in z italijansko-furlanskim pravopisom, se jezik molitvenih obrazcev vidno dviguje nad kakršnokoli narečno podobo, zapisan pa je v nemškem pisnem načinu. To daje slutiti zapisovanje in prepisovanje najpotrebnejših cerkvenih besedil v nekem širšem prostoru in z verjetno tradicijo.

Tak pojav je bil na jugozahodnem slovenskem obrobju prvič zapažen v zvezi z jezikovnim priročnikom italijanskega redovnika Gregorija Alasie iz leta 1607. Vatroslav Oblak, ki se je lotil temeljite jezikovne analize te drobne knjižice, je ugotovil: »Jezik v tej knjigi ni jednoten, opaziti se da, da se jezik v razgovoru in slovarji (tedaj v originalnem delu pisateljevem) razlikuje od onega v tekstih t. j. pesmih in molitvah, v zadnjih je mnogo boljši in menj pogrešen. Brez dvojbe je uporabil A. da Somm. za ta del svoje knjige starejše tekste, katere je samo nekoliko predelal.«¹² Da je Alasia takšne starejše tekste mogel dobiti zapisane in ne zgolj iz ustnega izročila, je potrdila najdba italijanskih in slovenskih rokopisnih beležk iz srede 16. stoletja, ki so bile zapisane nekje na Goriškem¹³. V tem rokopisu je zapisan spovedni obrazec in invokacije pred pridigo. Tako je tudi sicer skeptični France Kidrič v svoji biografski študiji o Alasii izjavil, da »molitveni formularji v Alasijevem slovarju »delajo vtis, da so posneti po pisani predlogi«¹⁴. Vendar je svoje sklepanje omejil, češ da gre za zapise »najnujnejših slovenskih formularjev, ki so si jih napravljali tu in tam slovenski duhovniki«¹⁵ in da so »rokopisi s podobno vsebino« krožili le »v območju italijanske pravopisne sfere«¹⁶. Torej je Kidrič priznaval neko cerkveno pismensko tradicijo z omejenim repertoarjem le na področju jugozahodnega slovenskega obrobja. Stagorski rokopis je vsekakor dokaz, da v sklepanju ni šel predaleč. Hkrati pa nam ta novi rokopis omogoča, da primerjamo tri najpomembnejše molitvene

¹⁰ I. Trinko: Beneška Slovenija; DiS 1898, str. 83, 251, 252.

¹¹ Fr. Tomšič: Pismenstvo; Zgodovina slovenskega slovstva I, Lj. 1956, str. 178.

¹² V. Oblak: Doneski k historični slovenski dialektologiji II; LMS 1891, str. 68.

¹³ Fr. Ilešič: Slovenski rokopis iz l. 1551 in 1558; Trubarjev zbornik, ZSM X, Lj. 1908, str. 122–125.

¹⁴ Fr. Kidrič: Fra Gregorio Alasia da Sommaripa; LZ 1924, str. 107.

¹⁵ Tam, str. 105.

¹⁶ Tam, str. 107.

obrazce v dveh zapisih, v starogorskem rokopisu in v dobro stoletje mlajši Alasijevi knjižici, ter na tej osnovi konkretnije sklepamo o morebitnem pismenskem sorodstvu med obema. Ker pa ima starogorski rokopis očitne jezikovne značilnosti, ki jih ne najdemo v slovenskih primorskih dialektih, moramo problematiko razširiti na širše slovensko območje.

Tu je bilo že mnogo ugibanja in deljenih mnenj. Razen neznatnih drobcev cerkvenih tekstov imamo s širšega slovenskega ozemlja iz srednjega veka samo še troje rokopisov s popolnimi cerkvenimi teksti. To so znameniti brižinski spomeniki, ki so bili zapisani proti koncu 10. stoletja, rateški oziroma celovski rokopis, ki ga je Ivan Grafenauer s tehtnimi dokazi postavil v drugo polovico 14. stoletja, in stiški rokopis, zapisi slovenskih obrazcev nekako iz let 1428 in 1440 v latinskem rokopisnem zborniku. Doslej so ugibanja o morebitni pismenski tradiciji za cerkvene potrebe v slovenskem jeziku dala vrsto bolj ali manj deljenih mnenj, ki jih v potankostih tu ne kaže reproducirati. V skrajnostih sta se dolgo časa gibala France Kidrič, ki je svoje stališče povzel v naslovu ustreznega poglavja svoje literarne zgodovine *Stoletja beležk brez literarne tradicije*¹⁷, na drugi strani pa Ivan Grafenauer, ki je sodil, da so vsi najpotrebnejši cerkveni obrazci v slovenskem jeziku nastali v času pokristjanjevanja in se prilagajani jezikovnemu razvoju ohranjali bodisi s prepisi ali po ustnem izročilu in tvorili tradicijo, na katero je navezal tudi reformator Trubar. Seveda sta ta naša najvidnejša in najbolj zaslužna raziskovalca starejših obdobj slovenske književnosti sčasoma nekoliko popustila od svojih skrajnostnih trditev in se bližala skupni, za obe strani sprejemljivi in vsestransko pravični oceni stanja slovenskega pismenstva in cerkvenoslovstvene ustne tradicije v srednjem veku. V tej smeri je nadaljevala slovenska literarna zgodovina mlajših generacij v povojnih letih. Lino Legiša, ki mu je bil Kidrič akademski učitelj, ki pa je tudi primerno upošteval Grafenauerjeva dognanja, je sodil o našem srednjeveškem pismenstvu: »Malo je bilo ljudi, ki so čutili, da bi v slovenskem jeziku kaj napisali, in še to, kar so napisali, ima navadno na sebi pečat naključnega dela: pisci večkrat niso vedeli, ali je že pred njimi kdo kaj pisal v slovenščini, in tudi niso imeli zavestne želje, da bi jih kdo posnemal in njihovo delo nadaljeval.«¹⁸ Podobno sodi tudi slovstveni zgodovinar mlajše generacije Jože Pogačnik: »Srednjeveških tekstov v slovenščini je izredno malo. Pretežno so cerkvenega izvira, kar pomeni, da zadovoljujejo tiste osnovne potrebe, ki jih je predpisal že Karel Veliki v svojih kapitularjih. To slovstvo ni nastajalo organsko; slučaj je v njem osnovna značilnost... Vendar so ohranjena besedila zemljepisno tako razprostranjena, da zajemajo večino slovenskega etničnega ozemlja. Fragmentarnost torej kljub vsemu dovoljuje sklep, da so se slovenske pokrajine v okviru možnosti in časa udeleževale splošnega kulturnega in literarnega procesa.«¹⁹ To je tudi največ, kar se da soditi po donedavnega znanih slovenskih rokopisih iz srednjega veka. Ob najdbi starogorskega rokopisa pa se nam zastavlja vprašanje, ali je mogoče že na temelju te nove najdbe kaj korigirati dosedanje zaključke v okviru nakazane problematike.

¹⁷ Fr. Kidrič: *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do marčne revolucije*, 1. zv., Lj. 1929, str. 5–19.

¹⁸ L. Legiša: *Pismenstvo; Zgodovina slovenskega slovstva I*, Lj. 1956, str. 183.

¹⁹ J. Pogačnik, Fr. Zadavec: *Zgodovina slovenskega slovstva*, Mrb. 1973, str. 36.

Vsekakor razpolagamo zdaj kar s štirimi zapisi najpogostejših krščanskih molitvenih obrazcev. Očenaš, zdravamarija in apostolska vera so nam ohranjeni v dveh avtentičnih rokopisih iz poznega srednjega veka, v rateškem (celovškem) rokopisu iz druge polovice 14. stoletja in v starogorskem rokopisu iz konca 15. stoletja. Na temelju dosedanjih ugotovitev naše literarne zgodovine jima moremo pridružiti še tri obrazce, kakor jih je natisnil Gregorio Alasia, ker so bili posneti iz starejših rokopisnih predlog. Četrty primer pa nam za očenaš in vero daje Trubar (zdravamarije protestanti niso molili), če upravičeno domnevamo, da ju ni na novo prevajal, marveč se je naslonil na že ustaljene obrazce, ki se jih je kot otrok naučil in kot duhovnik uporabljal v cerkvi.

Temeljita primerjalna jezikovna analiza teh štirih redakcij osnovnih krščanskih molitvenih obrazcev je delo lingvistov. Tu bi rad opozoril le na njihove očitne podobnosti, ki dajejo misliti glede na geografsko oddaljenost in različen čas nastanka posameznih zapisov oziroma tiskov besedil. Prav tako pa bi želel pokazati nekatere razlike v sintaktični zgradbi posameznih tekstov, ki nam nakazujejo pot, po kateri so se verjetno prenašali obrazci v času in prostoru. Za ta namen sem uporabil sedanjemu pisnemu načinu prirejeno transkripcijo, ki naj po eni strani zabriše tiste navidezne razločke med teksti, ki so posledica različnega načina zapisovanja, po drugi strani pa ohranja različne samoglasnike in nekatere soglasnike, ki so posledica različnih narečnih vplivov in drugih okoliščin. Besedila sem razčlenil na najpreprostejše besedne sklope, ki se kažejo hkrati kot samostojne ritmične enote (koloni). Te enote posameznih tekstov sem postavil vzporedno, da je mogoča njih neposredna primerjava.

Oglejmo si najprej na ta način očenaš v štirih zapisih oziroma natisih:

<i>Rateški (cel.) rkp.</i>	<i>Starogorski rkp.</i>	<i>Trubar 1550</i>	<i>Alasia</i>
Oča naš	Oča naš	Oča naš	Oča naš
kir si v nebesih	ker si v nebesih	kir si v nebesih	kir si u nebesih
posvečenu bodi	pošvečeno bodi	posvičenu bodi	posvečeno bode
tvoje ime	tvoje ime	tuje ime	tojo ime
pridi	pridi k nam	pridi k nam	pridi
bogastvu tvoje	tvoje bogastvo	tuje kralstvu	tojo kraljestvo
bodi	izidi se	izidi se	izidi se
vola tvoja	tvoja vola	tuja vola	toja volja
kakor v nebesih	kokr v nebesih	koker v nebi	koker na nebe
ino na zemli	taku na zemle	taku tudi na zemli	taku na zemlje
Kruh naš vsedani	Daj nam donas	Daj nam danas	Danas nam daj
daj nam danas	ta vsadani kruh	naš vsagdani kruh	naš vsakdanji kruh
ino odpusti nam	ino nam odpusti	inu nam odpusti	inu odpusti nam
dalge naše	naše douge	naše dalge	naše duge
kakor ino mi	kokr mi odpustimo	koker mi odpusčemo	koker mi odpusčamo
odpušamo			
našen dalnikom	našim dolžnikom	našim dalžnikom	našim dužnikom
ino nas ne vupelaj	nas vnapelaj	inu nas ne vpelaj	inu nas ne vpeljaj
v ednero iskusbo	na rezrešno	v to iskušno	na skušo
le nas reši	nas reši	samuč nas reši	ma oriši nas
od zlega	od zlega	od zlega ²⁰	od hudega

²⁰ Tu sledi še stavek: »...zakaj tuje je tu kralstvu inu ta muč inu ta čast vselej inu imar«, ki ga v drugih zapisih očenaša ni.

Že ob bežnem pregledu tako vzporejanih tekstov nas preseneti dejstvo, da se prvi stavek (štiri enote), ki vsebuje nagovor boga in počastitev njegovega imena, v vseh štirih očenaših tako po zgradbi kakor po uporabljenem besedišču povsem ujema. V nadaljnjem besedilu pa ni več takšne enotnosti, vendar so razločki pretežno omejeni na en sam tekst, ostali trije pa se med seboj pokrivajo. Izjema pri tem je le pojem *izkušnjava*, ki ga v vsakem tekstu predstavlja drugačna beseda. Drugače pa se najbolj razlikuje tekst starejšega rateškega rokopisa od ostalih treh. Najprej po dveh arhaizmih, od katerih je *bogastvo* ohranjeno še v starogorskem rokopisu, v drugih dveh pa nadomeščeno z mlajšim *kraljestvom*, *ino* v pomenu tudi (po Grafenauerju gre za prevod lat. *et*) pa je v prvem primeru nadomeščen v drugih treh rokopisih s *taku* (*na zemlji*), v drugem primeru (*kakor ino mi odpuščamo*) pa je pozneje izpadel. Drugi razloček med rateškim in drugimi tremi rokopisi je ta, da sta kratka in jedrnata poziva *bodi in pridi* razširjena, prvi s pojasnilom *k nam* (razen pri Alasii), drugi pa nadomeščen z izrazom *izidi se*. Tretji in najpomembnejši razloček pa je prenos z inverzijo pridvignjenih besednih sklopov v normalni besedni red: *bogastvu tvoje — tvoje bogastvo* (oz. *kraljestvo*), *vola tvoja — tvoja vola*, *ino odpusti nam — ino nam odpusti* (razen pri Alasii), *dalge naše — naše dalge*, najvidneje pa v primeru *kruh naš vsedani daj nam danas — daj nam danas naš vsagdani kruh*. Razen teh vidnejših so še manjši razločki v veznikih, predlogih, v (ne)uporabi členov ipd.

Že po tem bežnem primerjanju lahko pridemo do nekih zaključkov. Podobnost tekstov, ki mestoma prehaja v istost, je tolikšna, da si je ne moremo razlagati zgolj kot posledico prevajanja iste predloge, biblijske molitve, ampak lahko domnevamo za očenaš neko pismensko tradicijo vsaj za geografski prostor, ki ga zajemajo primerjalni teksti, torej za skoraj celotno zahodno polovico slovenskega ozemlja in za dobo poznega srednjega veka. Razločki med rateškim in ostalimi teksti pa govore za neko ločnico v tej pismenski tradiciji, ki bi jo mogli staviti na prehod iz 14. v 15. stoletje ali v sredino 15. stoletja. Na tej ločnici je bil obrazec očitno prikrojen slovstvenemu okusu nove dobe (humanizmu?). Preko te ločnice so prodrli nekateri besedni (starogorski rkp.) in sintaktični (Alasia) arhaizmi. Smer teh ohranjenih arhaizmov pa vodi na jugozahodno obrobje slovenskega ozemlja, medtem ko jih v središču novoustanovljene ljubljanske škofije ne zasledimo več (v kolikor ne gre za Trubarjevo redakcijo).

Oglejmo si zdaj na enak način še apostolsko vero:

<i>Rateški (cel.) rkp.</i>	<i>Starogorski rkp.</i>	<i>Trubar 1550</i>	<i>Alasia</i>
Jast verujo	Jest verjo	Jest verjo	Jest verjem
vu boga očo	na boga vsegamogo-	v buga vočo vsiga-	u boga očeta
vsemogočiga	čiga oča	mogočiga	vsegamogočiga
stvarnika nebes	stvarnika nebes	stvarnika nebes	stvarnika nebes
ino zemle	inuž zemle	inu zemle	inu zemlje
ino vu Jezusa Kristusa	inu na Jezusa	inu v Jezusa Kristusa	i u Jezusa Kristusa
	Kristusa		

nega sinu ediniga našiga gospodi kir je počet od svetiga duha rojen iz divice Marie martran pod Poncio Pilatušem	sinu nega ediniga gospodi našiga kater je počet od svetiga duha rojen od Marie divice martran pod Pontio Pilatušo	sinu nega diniga gospudi našiga kir je počeit od svetiga duha rojen od Marie divice martran pod Pontio Pilatušom	sinka njega jediniga gospodi našiga kir je spočet od svetiga duha rojen od divice Marie martran je pod Pontiom Pilatusom
na križ rasset martav ino vu grob položen dolu jide k paklu na tretji dan gori vstaa od martveh gori jede v nebesa sejdi k desnici boga oče vsemogočiga	na križe rasset iz križa snet mertev v grob položen pred peklom ide na treter dan od smerte vstal na nebe stopil tu sidi na desnici svojega oča nebeskiga	križan vmertou inu v grob položen doli šal h tim peklom na tretí dan gori vstal od smerti gori stopel v nebesa sedi na desnici boga oče vsigamogo- čiga	na križ je rasset s križa je snet merteu je u grob položen pred pakou je šou na treki dan je od smerti vstau stopetu je na nebesih sedi na desnici boga očeta vsega- mogočiga
od todi ima priti soditi žive ino martve Jast verujo vu svetiga duha svetiga karšanstvu	od tod ima tudi priti inuj soditi čes žive inuj čes mertve Jest verjo na svetiga duha sveto keršansko cerko	od kot pride soditi žive inu vmertve Jest verjo v svetiga duha ano kesčansko cerkou	od tud ima prit sudit žive inu martve Verjem u svetiga duha svetu kerstjansko cirkou
občino svetikov odpuščenje grehov vstanje života ino večni leben	gmajno vseh svetikov odpušene grehov stajene tega života inuj ta vekši leben	gmajna tih svetikov odpuščane tih grehov vstanena tiga života inu an večni leben	gmajno svečnikov odpuščanje od grihov vstanje tiga telesa večnon leben

Tolikšne enakosti besedil, kakor smo jo zasledili na začetku očenaša, tukaj ne najdemo. Prav tako pa moramo poudariti, da je v štirih besedilih vere razmeroma manj vidnih razlik kakor pri očenašu. Tudi v veri se je med rateškim rokopisom in ostalimi tremi mlajšimi besedili sintaktično prestrukturiralo nekaj besednih sklopov. Pri tem pa nas preseneti dejstvo, da v nasprotju z istim pojavom pri očenašu čutimo dandanašnji tu inverzijo v mlajših besedilih in besedne zveze rateškega rokopisa za normalne: *nega sinu — sinu nega, našiga gospodi — gospodi našiga, iz divice Marie — od Marie divice* (razen pri Alasii). Pri večjih zamenjavah besednega reda, kakor so *dolu jide k paklu — pred peklom ide, gori vstaa od martveh — od smerte vstal, gori jede v nebesa — na nebe stopil*, pa je zanimivo, da je do njih prišlo pri obeh primorskih tekstih (v zadnjem primeru le pri starogorskem rokopisu), medtem ko je Trubar ohranil starinski besedni red rateškega rokopisa. Kljub drugačnim razmerjem pa je tudi pri veri viden razloček med primorsko in kranjsko smerjo. Najvidneje se ta dvosmernost kaže ob vrinku *iz križa snet*, ki ga imata le starogorski rokopis in Alasia. Od vseh treh mlajših pa se tudi tu vidneje loči starejši rateški rokopis po že omenjenih sin-

taktičnih premikih pa tudi po nadomestitvi slovenske *občine* (svetnikov) z izposojeno *gmajno* in starinskega *života* s *telesom*, to pot le pri Alasii. Tako lahko tudi v primeru vere govorimo o neki pismenski tradiciji v enakem geografskem in časovnem obsegu kakor pri očenašu. Tudi tu je vidna ločnica med rateškim in mlajšimi besedili, le da je tu »modernizacija« besedila manj izrazita.

Končno nam preostane še primerjava obrazca zdravamarije. Vendar se tu zaradi kratkosti teksta in dejstva, da v tem primeru razpolagamo le s tremi besedili, ne bomo mogli prikopati do bistveno novih zaključkov.

Rateški (cel.) rkp.

Češčena si Maria
gnade palna
gospod s tabo
žegnana si mej ženami

ino žegnan je sad
tvojga telesa
Ihs. Xps.

Starogorski rkp.

Češena si Maria
gnade si polna
gospod je s tabo
žegnana si me vusemi
ženami

žegnan je ta sad
tvojga telesa
Ihs. Xps.

Alasia

Češena si Maria
gnade si pouna
gospud je s tabo
žegnana si ti mej vse ženami

žegnan je toj sad
tojga telesa
Jezus²¹

Tu se kažejo spremembe besedila med Rateškim rokopisom in obema mlajšima v vrinkih pomožnega glagola, ki polni nekdanje eliptične enote: *gnade palna — gnade si polna, gospod s tabo — gospod je s tabo*. Kot nepotreben čutimo vrinek *žegnana si med ženami — žegnana si me vusemi ženami*. Nasprotno pa je pri mlajših tekstih za tem sklopom veznik *ino*. V mlajših besedilih stoji tudi člen pred samostalnikom *sad*. Čeprav na drugačen način, se tudi v tem obrazcu kaže ločnica med starejšim zapisom in mlajšima. hkrati pa je tudi dovolj vidna tradicija v tekstu molitve. Bolj kakor v očenašu in veri je tu očita skupna tradicija primorskih obrazcev, ki sta skoraj identična, dasi je drugi že razširjen z mlajšim dodatkom. Žal pa v tem primeru nimamo enako starega obrazca s Kranjskega, da bi videli, kako se je molitev tu prenašala in preoblikovala.

Že ta dokaj bežna primerjava dosleji znanih rokopisov s Starogorskim rokopisom podpira izvajanja Ivana Grafenauerja, ki je videl v obrazcih očenaša in vere, kakor sta zapisana v rateškem rokopisu, sledove teksta teh molitev iz misijonskih časov in dokaz za prepisovalno tradicijo teh obrazcev v starejših obdobjih²². Če to razlago dopolnimo z našimi opažanji, moramo že ustaljeno mnenje slovenske slovstvene zgodovine nekoliko korigirati. Vsaj osnovni krščanski molitveni obrazci so se v slovenski obliki ohranjali s prepisovanjem več kakor verjetno skozi ves srednji vek, pri čemer so se nekoliko spreminjali v času in v nekaterih pokrajinah. Žal da nam manjka dokazno oziroma ilustrativno gradivo za vzhodno polovico slovenskih pokrajin.

²¹ Pri Alasii se molitev pojavlja že v današnjem obsegu, vendar nas drugi del obrazca tu ne zanima, ker nimamo zanj vzporednic iz srednjega veka.

²² I. Grafenauer: Poglavlje iz najstarejšega slovenskega pismenstva, I. Celovski rokopis; ČJKZ 1931, str. 68–102. Isti: Celovski rokopis iz Rateč, podružnice beljaške prafare pri Mariji na Zilji; Razprave SAZU, razr. za filol. in liter. vede 3, Lj. 1958, str. 1–57 (oz. 5–61).

PREKMURSKÉ ROKOPISNE PESMARICE

Doslej omenja prav pol stoletja naša in hrvaška slovstvena zgodovina dve rokopisni »prekmurski pesmarici«, ki pa sta strnjeni iz več samostojnih delov. Nekoč sta bili last Zgodovinskega društva v Mariboru in ju hrani tamkajšnja Visokošolska in študijska knjižnica. Ker je pa pred kratkim Olga Šojat¹ objavila iz prve pesmarice več odlomkov s komentarjem, je skrajni čas, da se tudi pri nas seznanimo vsaj z glavnimi vprašanji, ki jih vzbujajo razen teh dveh še druge rokopisne in tiskane pesmarice iz Prekmurja.

Starost. — Čas nastanka najstarejše t. i. martjanske pesmarice (iz Martjánec izvirata prvi dve) je moč določiti z zunanji, delno pa tudi z notranji kriteriji. F. Kovačič, ki ju je uvedel v razvid, je prvi skušal dognati tudi njuno starost². Dobro čitljiva je v najstarejši letnica v stavku: Per me Nicolao Legen 1710 in Martyanczi (str. 144 v 2. delu), žal napisana čez prvotno, nejasno čitljivo letnico. To je Kovačič bral 1649, celo 1549. — F. Kidrič je to datacijo prevzel v 1. snopič svoje Zgodvine, str. 144 s formulacijo tudi glede jezika: »Vsaj že okoli srede 17. stol. so bili v šoli in cerkvi v rabi rokopisi s pesemskimi teksti v domačem narečju, ki nimajo s pesmaricami kranjskega protestantskega repertorija v 16. stol. menda nobene zveze« in še: »Tisk literarnih pomagal za Prekmurce, in sicer na isti jezikovni osnovi, ki jo kaže že rokopisna pesmarica s teksti iz 17. stol., se je začel šele v prvi polovici 18. stol.« (155).

Na moje pismo l. 1934 Janku Barletu v Zagrebu s prošnjo, naj bi Franjo Fancev pregledal delni prepis (Ivana Škafarja) starejše pesmarice, je le-ta med drugim odgovoril: »Vremenski ta kajkavština pripada sasvim sigurno 16. v. — premda je i ona u tome gdje i pomlađivana. (na str. 53 jedna pjesma datirana s g. 1534!)« (F. pripombe na prazni strani mojega pisma, vrnjenega mi z Barletovim pismom z dne 2. V. 1935.) — Fancev je še isto poletje pregledal v Mariboru obe pesmarici in v poročilu o njiju³ navedel vrstice, v katerih je omenjena letnica izpisana: »To pesem spravil, lepo je zvršil / Andreas Šajtić vu dobroj voli, / po Krištuševom na svet rogyenyi / jezero pet stou trideset štrtom« (tu v gajici, v pesmi Cantio de Matrimonio, v petem delu star. pesmarice). Ne glede na to, da je ta del pesmarice verjetno le prepis, je letnica izredno pomembna za določitev starosti — po Fancevu in njemu sledečih — kajkavske umetne pesmi in dodajmo še: slovstvene kulture v Prekmurju ter — slovenske umetne pesmi. Po mnenju Fanceva sta Šajtićevi tudi sorodni pesmi: Tužim vnogu Bogu... in Oženil se je jeden mlad junak ter mogoče še katera.

Nejasno letnico pod 1710 je Fancev bral najprej 1643, pozneje pa celó 1593. — V četrtem delu te pesmarice pa sta tudi čitljivi letnici 1657 in 1695. To bi kazalo, da so starejše datirani deli pesmarice verjetno le poznejši prepisi, vendar ne mlajši od 17. stol. Ni pa to nujno, saj so mogli zvezati sedanji enotni zvezek

¹ O. Šojat, Prekomurska pesmarica I. Forum 7—8, Zagreb 1973, 176—213.

² V oceni Slavičeve knjige Prekmurje, ČZN XVII, 1922, 40—42.

³ Tragom hrvatske kajkavske poezije 16. vijeka. Ljetopis JAZU, sv. 48, Zagreb 1936, 165—168.

tako, da so starejše, posvetne pesmi postavili na konec — saj so za rabo v cerkvi in šoli (kar je z latinskim vpisom v zvezku izpričano) bili nabožni deli edino potrebni. S tem smo pa že pri drugih vprašanjih.

Druga iz Martjánec (vsaj po zadnjem nahajališču) izvirajoča pesmarica, hranjena v Mariboru, je po Kovačiču nastala verjetno 1756 in je bila do 1786 last Mihaela Terplana. Po vsebini je enotnejša in zato ne vzbuja posebnih vprašanj glede datacije. Vsekakor bodo morali o starosti vseh delov obeh (in tudi naslednjih) pesmaric povedati sodbo še strokovnjaki za staro pisavo.

Da takih rokopisnih pesmaric tudi v Prekmurju v tistih časih ni bilo malo — misliti je treba tudi na kulturo te vrste pri Madžarih, kar nikakor ni moglo ostati brez vpliva na tvornost v Prekmurju —, dokazuje še ena starejša rokopisna pesmarica, ki doslej ni bila v javnem razvidu in je še v zasebni lasti. Najdena je bila v Márkišavcih (kamor je prišla menda iz Puconec) tik Martjánec. Ta pesmarica je enotna, vendar ji manjka prvih 19 strani in konec od str. 143 dalje. Datirana je v njej le Pesem od Noe Patriarcha (str. 100a) z besedami: »Od Christušševoga na sveit porodienja, daseje pisalo, iezero i / šest sto. / In ober toga, tri deset i drugo, pes / enie spravljenja, Boguvi na diko.« — V rokopisu je označen tudi kraj: »v Nedelišči« (str. 129, v Medmurju). Verjetno je ta pesmarica res mlajša od enakih delov starejše martjanske, o čemer niže.

Datiran je iz starejše dobe tudi *Gradual*, ki ga je sestavil pred 1. III. 1695 Jožef Smodiš, verjetno ok. 1680 ali kmalu po tem letu, ker so v tem času katoliki spet prevzeli od protestantov cerkev sv. Helene v Pertoči. Morda je del tega *Graduala* ohranjen v rokopisu, ki ga označuje Iv. Škafar v SBL 11, 570.

Nekako iz iste dobe je *seniška* (Gornji Senik pri Monoštru) pesmarica, 1780, gl. Iv. Škafar, SBL 11, 569.

Vsebina. — Starejša martjanska pesmarica sestoji iz petih delov. Prvi (str. 19—178) vsebuje adventne in božične pesmi, 2. (1—144) postne in velikonočne, 3. (3—79) binkošne, 4. (13—309, vmes 73 str. brez paginacije) razne pesmi: prevod madžarske *Cantio de Rakoczio*, različne nabožne, med njimi v nedokončanem delu daljša pesnitev o Mariji Magdaleni; v 5. delu (62 str.) so na prvem mestu brez začetka pesnitev o obleganju Sigeta, nabožne pesmi, posvetne *Cantio de Matrimonio*, Tužim vnogo Bogu in Oženil se je jeden mlad junak, verjetno istega avtorja Andreja Šajtića.

Druga martjanska pesmarica iz 18. stol. vsebuje le nabožne pesmi (str. 7—144, nepopolna).

Márkišavska pesmarica iz 17. stol. vsebuje za nekaterimi nabožnimi s sveto-pisemsko vsebino — pesmi za nedelje, začeni s cvetno do 22. po sv. Trojici (s. 42b—90a), Pesen od Sodomae i Gomorhe, Pesen od Noe Patriarcha, Šteri godi človik, Jaz znam eden Cveitek, še pet nabožnih s svetopisemsko vsebino, nato Pesen od bogaca, od sodnjega dne, o Adamu in kot zadnjo nedokončano o Mariji Magdaleni (130a—143b), sorodno istoimenski v starejši martjanski pesmarici.

Domnevni *Gradual* in *seniška* pesmarica vsebujeta le nabožne pesmi.

Izvir pesmi in njih sorodnost. — To je najtežje vprašanje, ki ga moremo zdaj le nakazati. Večina pesmi je prirejena za liturgično rabo in se nanaša na praz-

nike cerkvenega leta; druge pa so nabožne z biblično ali apokrifno vsebino in se snovanje avtorjev v njih dokaj svobodno uveljavlja, tako da imamo lahko marsikaj v njih že za svetno pesništvo. Čeprav so vsaj pesmi cerkvenega leta bile splošno rabljene v katoliški in protestantski cerkvi, je vendar treba za tak obrobni okoliš iskati neposredni vir, po katerem so bile prirejene za naše pesmarice. Prevedene bi sicer mogle biti naravnost iz latinščine, nemščine ali madžarščine, a nas vendarle jezik teh pesmi in zgodovinske okoliščine (pripadnost štirih dolnjih prekmurskih župnij od 1094 zagrebški škofiji, vendar ne martjanske, ki je pa tik bogojanske župnije) — delno vodijo v kajkavske rokopisne in tiskane hrvatske pesmarice 17. in 18. stol., delno pa k pesemskim besedilom slovenskih protestantov 16. stol., katerih knjige so bile v Prekmurju razširjene. Ker je npr. hrvatska Pavlinska pesmarica iz 1644, Krajačičeva Molitvena Knyisicza iz 1640, Drnjanska pesmarica izpred 1687, znamenita tiskana Cithara Octochorda iz 1701, 1723, 1757 — ne bomo v njih iskali predlog za starejšo, pač pa za mlajšo martjansko in vse druge prekm. pesmarice. Vendar pa so izredno zanimive in pomembne vsebinske ter jezikovne vzporednosti, istočasno pa tudi razlike med pesmimi v naštetih (in mogoče še drugih, tako kajkavskih, kot prekmurskih) pesmaricah. Pri tem moramo misliti tudi, da so mogle prihajati vse pesmi ali njih del iz skupnega jezikovnega in pokrajinskega vira: ali prekmurske s hrvaškega ozemlja ali — vsaj nekatere — narobe, saj je utegnil živeti kak veljaven pesnik (bodi slovenski ali hrvaški kajkavec...) tedaj tudi v Prekmurju.

Vsekakor je treba z omejitvijo sprejeti trditve Fanceva in drugih, npr.: »... tako (kakšno? tega ni povedal, mislil je pač slovensko, V. N.) lokalizovanje za njih (martjanski pesmarici, V. N.) pravno je samo s obzirom na ličnost po imenu nepoznatih nam prepisivača (ni dokazano, da bi bili le prepisovalci, V. N.), ali ne i s obzirom na podrijetlo pjesama, što se u pjesmaricama nalaze. Jer što se tiče podrijetla pjesama tih pjesmarica, one su, kako o tome ne može biti apsolutno nikakve sumnje, u golemoj većini upravo hrvatske«⁴. O tem več v poglavju o jeziku pesmaric.

Preučiti bo treba tudi razmerje med katoliškim in protestantskim deležem ali značajem posameznih delov pesmaric, ki so vsaj v veliki večini katoliškega izvira, toda od 1592—1672 je bila martjanska cerkev v lasti evangeličanov in bi utegnilo tedaj nekaj njihovih novih besedil priti v pesmarico.

Za slovensko slovstveno zgodovino in za značaj starejše pesmarice je že zdaj pomembno dognanje Alenke Keršovan⁵ o sorodnosti več slovenskih protestantskih pesmi 16. stol. z nekaterimi besedili iz omenjene pesmarice. Tako so v Dalmatinovem Ta celi katehismus, 1584, pesmi, ki so jim sorodne sledeče martjanske iz božične skupine: Denes je Jezus nam rođen, Glasove so na nebesih (je ni v kajkavskih pesmaricah), Od nebes pride Angyelje, Ete den je vsega veselja. — V Ene duhovne peisni 1563 pa je razen zadnje sorodna še Z nebes angyel priletel. Nadaljnje raziskovanje bo našlo še več stikov ali celo prireditve⁶.

Kot primer in dokaz prepisovanja in zato goste razširjenosti pesmaric v Prekmurju v preteklih stoletjih je zelo zgovorna markišavska pesmarica iz 17. stol.

⁴ N. m., 165.

⁵ V diplomski nalogi 1971/72 na odd. za muzikologijo filozof. fak. v Ljubljani.

⁶ En primer je že zdaj zelo zgovoren, o njem piše J. Koruze v tem istem zvezku Jis.

(vsaj po zapisani letnici). Kar 17 njenih pesmi najdemo v starejši martjanski — vendar z jezikovnimi razlikami, ki dokazujejo obenem pot teh pesmi (ali delov pesmaric), npr. v našem primeru iz Nedelišča (v Medmurju) v Prekmurje (Martjance?). In s tem segamo že v naslednje vprašanje o jeziku: márkiševska nima toliko prekmurskih glasovnih in oblikovnih posebnosti, kakršne najdemo že (ne sicer dosledno) v starejši martjanski, npr.: cvetek (markiš.) — cveitek, pot — pout, toie — tou je; tudi grafika martjanske je bliže živemu govoru: naz — nas, svoje — svoje itn. Razlike so tudi v oblikovju in leksiki.

Šolanje prekmurskih duhovnikov v Zagrebu ali vsaj preskrbovanje z rokopisnimi in pozneje tiskanimi pripomočki za bogoslužje, predvsem s pesmimi, iz zagrebške škofije, je samoumevno širilo in vzdrževalo v Prekmurju stalne slovstvene stike z besednim ustvarjanjem v kajkavskem območju. Zato so utegnili priti vsaj nekateri deli starejših prekmurskih pesmaric v izvirni ali prepisani obliki s hrvaškega kajkavskega ozemlja; čisto gotovo pa so mogla nastati vsaj nekatera besedila tudi v Prekmurju ne glede na njih jezikovno obliko, saj je neke vrste kajkavščina bila v Prekmurju slovstveni jezik. To dokazuje poleg množice v Prekmurju ohranjenih rokopisnih pesmaric tudi jezik. Prav tako so prilagajali svojemu narečju s hrvaškega ozemlja prinesena besedila.

O jeziku. — Fancev je v prvi, zasebni oznaki 1935 sodil: »Jezik kojim su pjesme pisane u osnovi svojoj jest hrvatska kajkavština *međimorsko-podravska* (podčrtal F. F.). Prepisivači kasnije koješta su izmijenili, ili bolje upravo pokvarili jer im predlošci nijesu uvijek bili dovoljno razumljivi.«⁷ Podobno se je izrazil v tisku 1936. Na prvi pogled delajo pesmarice res »kajkavski« vtis (v ožjem pomenu) in tako smo jih označevali. Toda natančnejši pregled vseh rokopisnih in tiskanih prekmurskih pesmaric ter poznavanje celotnega razvoja slovstvenega jezika v Prekmurju nas upravičuje (ob poznavanju narečja), da smo oprezní in da ponovno razberemo »samoumevne« sodbe o njihovi kajkavščini ter »kvarjenju« v Prekmurju. Ne glede na dognanja o nastanku kajkavskega narečja in njegovo današnje pripadnost je treba pri tem dobro poznati prekmursko narečje, njegovo razmerje do hrvaške kajkavščine, s katero ima sicer mnogo skupnega, v mnogem pa se tudi razlikuje od nje.

Glede na to spoznavamo: 1. da so v starejših prekmurskih pesmaricah mnoge pesmi docela prekmurske, tu in tam mogoče z nekaterimi starejšimi potezami ali »literarnimi« pravopisnimi značilnostmi, ki so jih pisali po tradiciji v nasprotju z živimi oblikami (npr. končni -l, u nam. ü, aorist in impf.) Take pesmi so poleg mnogih cerkvenih prav posvetne Šajtičeve: pesem o zakonu, Tužim vnogo Bogu, Žalosno vidim grlico ... Oženil se je jeden mlad junak, Zorja moja ... (vse v objavi Šojatove). Lahko je imel tedaj vse te pesmi nekdo tudi za »svoje« medmurske, zagorske, podravske, toda prav »napake«, ki jih domnevno vidijo v njih Fancev, Šojatova idr., so prekmurske narečne oblike. Ker jih je zadnja v objavi kot take označila in »popravila« besedilo, naj jih tu navedemo: skuzami (ne: suzami, 199), buiti (= ubiti, a ni v zvezi z madž. bujt, 202), szveiszde ima prekm. diftong (203), čeprav se mu je zapisal sz nam. z; brodil v isti vrsti = razmišljal, ne pa »brojil«; dva-tri jega pelajo — prav: dva, trije ga pelajo (204, tako beri: dva trigege), neimu (204) je prekm. diftong; da nas je te ... (205)

⁷ Dalje gl. spredaj v poglavju o starosti.

je prav v dualu: da naj je, le da piše avtor vse tri besede skupaj; na 210, op. 3 je treba vsekakor brati »preje«, ne: prede; poračam (212) = priporočam, izročam, ne: povračam.

Sevé so posamezni avtorji nedosledno uporabljali madžarski črkopis in ga prilagajali svojemu jeziku.

Gotovo so mnoge teh pesmi mogle nastati in so nastale na hrvaškem kajkavskem ozemlju, prvotno pisane v tamkajšnjem narečju, ki so ga ob prepisovanju teh pesmi v Prekmurju prilagajali svojemu jeziku. Vendar tega niso delali korenito, marveč so marsikaj prvotnega pustili, čeprav ni vse glasovno, oblikovno ali leksikalno ustrezalo njihovemu narečju. Posebno še, ko so se take stare oblike udomačile v dolgi cerkveni rabi. Tako je nastal mešan slovstven jezik, ki je temeljil na sorodni panonski leksiki in drugih sorodnih značilnostih, vendar pa se je od časa do časa in od človeka do človeka menjaval, se vse bolj približeval živemu govoru, dokler ni po prvih tiskih Štefan Küzmič v Novem zakonu skoro povsem opustil kajkavskih posebnosti. Prav zavoljo tega neenotnega značaja jezika rokopisnih pesmaric ne moremo imenovati v tistem času hrvaška kajkavščina, vsaj ne v vseh besedilih. In dokler ne poznamo rodovnega izvira njih avtorjev in prepisovalcev, ne moremo delov teh pesmaric ali posameznih pesmi prisojati »absolutno« (tako Fancev) hrvaškemu slovstvu — prej slovenskemu, kot smo že videli.

Tradicijskih starih pesmaric v rokopisih in tisku. — Kako so se pesmi iz najstarejših prekmurskih pesmaric udomačile, dokazuje to, da vsaj nekatere od njih ponekod v Prekmurju še danes pojó. Enkratna pa je pot in usoda teh pesmi v mnogih rokopisnih pesmaricah do našega stoletja ter v prekmurskih knjigah od 1725 dalje. Tudi vse to bo odkrilo šele natančno raziskovanje. Tu naj navedemo le nekaj o prevzemu teh pesmi v tiskane protestantske pesmarice 18. stoletja.

Prva obsežnejša zbirka protestantskih pesmi je v Severjevi knjigi Réd zveličanstva... 1747 in v njej so nekatere pesmi docela enake tistim v starejši martjanski pesmarici. Npr. prva: Rána pesem:

Hválím jas tebe, Gospodne, kai
si ovo nouč mene milostivno
obaruval, i od hüda mentuval...

(str. 64, martj. 181)

M. Sever je bil tako močno pod vplivom izročila, da skoro ni spreminjal ne črke ne besede sto in več let starih besedil. Že 1754 pa je Š. Küzmič v Vöre krstšanske krátki návuk... docela pretrgal z repertorijskim in jezikovnim izročilom. Njegov jezik je živo narečje, objavil je le nove, iz nemščine prevedene pesmi. To je bil delno izraz borbenega razpoloženja nasproti »stari« veri, delno pa široke jezikovne in slovstvene izobrazbe. Toda verjetno se je Küzmič pozneje ob pripravi samostojne pesmarice že močno naslonil na dotedanje rokopisne pesmarice, ker je Mihael Bakoš, ki je objavil gotovo vsaj velik del Küzmičevega gradiva (če ne vse), sprejel skoro vse pesmi iz Severjeve knjige in mnoge, ki so v starejši martjanski pesmarici.

Vendar se je pa Bakoš v Nouvem Graduválu 1789 dobro zavedal neprekrmurskih prvin v jeziku starih pesmi in je predgovoru izjavil, da je opustil v svoji pesmarici besede, kot so: tomu nam. tomi, beše nam. bio je, pojmo nam. spejvajmo, vre, ter, listor, etc. — Nekaj pa jih je le ostalo v knjigi. — Bakoš je npr. vrstice prej navedene pesmi v Severjevi knjigi takole prilagodil:

Hválim jas tebé Gospodne, Kaj si ovo
nouč mene Milostivno obaruvao,
I od hūda mentūvao.

Bakoš pa je tudi prvi zapisal, da so v Prekmurju obstajale rokopisne pesmi: »Meli so istina naši stariške dosta pejsen doli spisani, z šterimi so Bogá dičili pri občinskoj Božoj službi, i pouleg toga hvale vrejndi, ki so je v tom jeziki nigda vkūp správlali, i doli spisane do našega vrejmena varvali...« Bakoš pa je bil tudi prvi kritik teh besedil: »...ali moremo vadlūvati, ka je vnogo zmenkanja bilou u oni pesmaj. Nej samo za toga volo, ka so slejdnje reči nej ednáko kapale brezi cadentie, nego i záto ka so syllabe nej bilé v gvūšen mertik vzéte...« in še o metriki pesmi in svojih izboljšavah. Dotaknil pa se je tudi nedomačih jezikovnih prvin: »Ali ni gvūšnoga rázuma je nikéd človik nej mogo nájti, tak ka je dosta krát popejvo, ka je sám nej razmo.« — Omenil je tudi, da je izpustil pesmi o sv. Juriju, »od Marie Magdalene etc. ár dobroga grūnta nemajo« — in take apokrifne so bile v starih pesmaricah.

Stare pesmi iz rokopisov pa je prevzel v svojo Knigo molitveno 1783 tudi Mikloš Küzmič, v katere mnogih ponatisih so se do 1910 ohranile skoro nespremenjene.

Vsa vprašanja prekmurskih pesmaric, ki so pomemben del slovstvene in kulturne zgodovine, bodo razrešila — kolikor je mogoče — že pričeta raziskovanja, ki jih moremo opraviti le Slovenci.

NOVA VERZIFIKACIJA IZ LETA 1712*

Janez Kos — Ema Umek

1.

Arhiv Slovenije v Ljubljani

DVE SLOVENSKI PESMI IZ DRUGEGA DESETLETJA 18. STOLETJA

Pesmi Ena lepa Peishem ad eniga Peianiga Mosha jnú Shene in Jest Vboga Revna srutha sta zapisani v urbarju graščine Slatna za leti 1715 in 1716, ki ga hrani Arhiv Slovenije v Ljubljani v zbirki urbarjev pod signaturo 40 u. Urbar je nastal v graščini Slatna, ki je stala na Cvingarju blizu Šmartnega pri Litiji. Urbar so leta 1941 Nemci vzeli iz župnijskega arhiva na Vačah. Kako je prišel v ta arhiv, ni mogoče ugotoviti. Do leta 1945 je bil urbar v Kranju v podružnici celovškega arhiva, nakar so ga oddali Škofijskemu arhivu v Ljubljani. Ta pa ga je leta 1958 izročil Arhivu Slovenije.

Na prazne liste urbarja je graščinski uradnik zapisoval koncepte svoje korespondence (v enem je zapisal besedo Dushella), razne beležke družinskega in gospodarskega značaja, ki vse izvirajo iz let od 1715 do 1722. Med njimi sta na straneh 291—294 Ena Lepa Peishem ad eniga Peianiga Mosha jnú Shene in na strani 298 pesem s prvo vrstico Jest Vboga Revna srutha. Pisani sta v bohoričici.

Duktus pisave konceptov pisem in družinskih beležk je enak duktusu pisave prve pesmi. Pisec družinskih beležk navaja na prvi strani urbarja rojstvo hčere Marije Ane (rojene 28. januarja 1718), na drugi strani pa rojstvo sina Franca Jožefa (rojenega 21. decembra 1720), ki sta bila krščena v šmartinski župni cerkvi. V krstnih knjigah župnije Šmartno pri Litiji 1703—1719 in 1719—1737 (hrani ju Nadškofijski arhiv v Ljubljani) je vpisan kot oče obeh otrok Franc Jožef Jankovič, slatenski oskrbnik.

Jankovič se je podpisal tudi pod pismo neznanemu naslovniku. Z vso gotovostjo smemo šteti Franca Jožefa Jankoviča za avtorja prve pesmi. Na strani 290 je beležka druge roke: Ena Leipa Peifem od eniga Pianiga mosha no shene in beležka tretje roke: na nouo sturiena Anno 1712.

Jankovič je napisal tudi nemško pesem na straneh 267—269. Pesem v petih kiticah se začena z O Himmel wie Vngnedig, bist mir in diser bössen Zeit.

* Pri natančnejšem pregledovanju arhivskega gradiva v Arhivu Slovenije je skupina arhivarjev zadnje čase odkrila vrsto starih slovenskih besedil, od katerih je za razumevanje slovenskega literarnega in jezikovnega razvoja posebno tehtna najdba dveh verzifikacij iz 1712. leta. — Druga najdena besedila na zanimiv način izpričujejo življenje uradne slovenščine v 17. in 18. stoletju. Najdbe časovno sovpadajo z drugimi podobno dragocenimi najdbami: obsežne slovenske korespondence iz zadnjih desetletij 17. stoletja (Merkù), molitvenih obrazcev s Stare gore pri Čedadu s konca 15. stoletja (najdba po svoji tehtnosti dosega znani stiški rokopis); mladi slovenski slavisti na Koroškem pa odkrivajo iz dneva v dan stare slovenske rokopisne spomenike različnih vrst (glej pri-spevek Ericha Prunča in T. Domeja v tej številki); nenavadno zanimiv je v tem smislu tudi ponoven Bezlajev pretres starega beneškega seznama zdravilnih rastlin, ki je prav tako objavljen v tej številki. Kakor je razvidno, je uredništvo JiS namenilo tem vprašanjem v glavnem ves priučujoči zvezek revije.

Op. uredništva

Pisca pesmi Jest Vboga Revna srutha ne moremo identificirati. Pesem postavljamo v čas med leti 1715 in 1716. Za ta čas govori kronološki red beležk, med katerimi je pesem zapisana. Po duktusu pisave urbarskih beležk in pesmi domnevamo, da je tudi to pesem zapisal neki graščinski uradnik.

V drugem arhivskem gradivu slatenskega izvora iz prve polovice 18. stoletja, ki je v Arhivu Slovenije, nismo našli nobenega drugega slovenskega teksta ne kakšnega namiga o izvoru teh pesmi.

Ena Lepa Peishem ad eniga Peianiga Mosha jno Shene

Shena 1
Te she sped v taberne Neidem,
ti nasmasne Vinske Brath.
Mosh
Poide ad mene Kurba Stara,
per tebe nozhem iest obstat.

Shena 2
Toie otrazhi toie shiuina,
sdei ad lakoti pogineie.
Mosh
Kuhai Repa dei nim piti.
Vtem se nota sadauiti.

Shena 3
Bug debe taista Repa bla.
Mosh
Nagauori me Baba ad tega.

Shena 4
Dobru ie tebi kur imash sadasti
Kruha Vinna mesha perkasti.
Mosh
Guishno tega meni ni sadasti.

Shena
Ko sem sruta Mlada billa, ni me lakota gonilla.
Mosh
Badi stara bodi mlada, kdute Butara nailada.

Shena 10
Nili mujo se toshiti, malo iesti malu piti.
Mosh
Zhe men piesh nu men iesh leshi shko —
zhes na ta plesh.

Shena 5
Vslishe mene maska Brada.
Jest be sama Kruha Rada.
Mosh
Starem Babam star Kollorat.
Stem Jmash da smerte trorat.

Shena 6
Oti Laihku gouorish.
Ky'r suinam slahku spysh.
Mosh
Dober Leben pouhen glash
meni Stry prou kratig Zhas.

Shena 7
proshem tebe vslishe mene
Mosh
Jest namarem nizh satebe.

Shena 8
Och Jest Vboga sruta stara.
Ky'r moi mosh Same Namara.
Mosh
Poide ad mene Kurba Stara.

Shena 11
Oh moi plefs moie Vefselle.
Mosh
poide pahk na Druge Dushelle.

Shena 12
pouna hisha otrozhizhou, prasniga
mosha, Letoku nasmasniga.
Mosh
Nuzniga nu Zhedniga.

Shena 13
toku pi de Vshe saprouish ti prederti Kurbesin.
Mosh
Ti prekleta Kurba stara, Kdu sa tui hud Jefsiga mara.

Shena 14
Pi pehare pouna glashie, sei bo enkrat Konz toiga Zhafsa.
Mosh
Toku shena meni Voshi, sizer tebi dam po koshi.

Shena 15
Ante she bosh enkrat Sedt,
Mosh
pishe mene babo Vredt.

Shena 16
Neite pishe Vnj tat, Kÿr ie staboi piu tulkain krat
Mosh
Pusti mene Vmiro spat, pishe mene baba Vret.

— — —

1
Jest Vboga Revna srutha,
ad shla ie meni Dobruta,
kir sem se s pametio skregalla,
lubimo perstan nasai Dalla.

3
Vni Zherne tat na hribo,
poshilo Doste krat po vino,
gore no Dolli po hishe hode
Dobro pÿe, Je, mollo molle.

2
Maie luba Mate inu brat,
Sture meni same spat,
Zhe bo to Dolge terpello
serze bo teiste kello.

4
Meni ie iet Sdei slushite,
kir mosha nasmem Vseti,
kai te prauem moi Lubi
bode ti moi nikar én druge.

O DOSLEJ NEZNANEM SLOVENSKEM PESNJENJU V DOBI PRED PISANICAMI

Sistematično delo sodelavcev Arhiva Slovenije na starih urbarjih je dalo najdbo, ki mora presenetiti in razveseliti slovenskega literarnega zgodovinarja. Pesmi, zapisane v urbarju manjše dolenjske graščine Slatna sicer ne presenečata po svoji kvaliteti, zaradi katere bi morali prevrednotiti dosedanje sodbe o našem slovstvu baročne dobe. Gre za zelo povprečna pesniška izdelka, tudi če ju presojamo relativno glede na dobo njunega nastanka. Vendar pesmi zapolnjujeta veliko vrzel v več kot skromnem posvetnem pesnjenju v slovenskem jeziku, ki je bilo do Pisanic bolj ali manj redek sporadičen pojav ob bolj normalno se razvijajoči cerkveni in nabožni verzifikaciji¹. Gre namreč za vrzel, ki je zevala v doslej znanem gradivu med Zizenčelijevu prigodnico iz osemdesetih let sedemnajstega stoletja in pesmimi v Leškem rokopisu iz petdesetih let osemnajstega stoletja. Novo odkrite pesmi pa sodijo prav v sredino tega, doslej domnevno za slovensko verzifikacijo povsem gluhega časa. To je eno pomembno dejstvo, po katerem moramo vrednotiti najdeni pesmi. Drugo, še pomembnejše, pa je žanrska pripadnost teh dveh pesmi. Najbolj prijetno preseneča po tej plati občutena tožba zapuščenega, po ljubezni hrepenečega dekleta. Zato sta pesmi vredni večje pozornosti, kakor bi bilo golo registriranje njunega obstoja.

Najbolj preprosta in najbolj v skladu z dosedanjimi predstavami o slovenskem pesništvu v starejših obdobjih našega slovstvenega razvoja bi bila sodba: slatenški oskrbnik si je v urbarsko knjigo med različne zapiske pretežno gospodarskega značaja in koncepte pisem zapisal pač dve slovenski ljudski pesmi, ki sta mu bili všeč. To mnenje bi podpiral tudi preprost ton pesmi in nekatere ljudske fraze. Zato se nam tako rekoč sam po sebi ponuja postopek, da pesmi soočimo z znanimi slovenskimi ljudskimi pesmimi. Ne gre le za iskanje morebitnih njunih variant med zapisanimi ljudskimi pesmimi ampak sploh za primerjanje s tematsko sorodnimi pesmimi.

Med pesmimi, ki so se nam ohranile po ljudskem ustnem in deloma tudi pismenem izročilu, najdemo nekaj takšnih, ki bi jih mogli pobliže primerjati z našo pesmijo od pijanega moža in žene. Štrekljev naslednik Glonar jih je zbral pod dvema naslovoma, »Ena pesem je ven poslana«² in »Pijanec pride domu«³. Če poleg vsebinsko motivne plati upoštevamo vidneje tudi oblikovno kompozicijske prvine, pa lahko te variante razdelimo v tri skupine, za katere moremo domnevati tri izhodiščne individualne pesmi (morda prevode tujih predlog).

Glede na nastanek je med njimi po vsej verjetnosti najstarejša pesem, katere variante je Glonar združil v skupino z naslovom »Ena pesem je ven poslana«. Njeno relativno starost kažejo: mnoge variante, od katerih so nekatere le še skromni ostanki domnevane prvotne pesmi; dejstvo, da med variantami ni niti ene, ki bi bila vsebinsko in kompozicijsko zaključena celota in bi jo lahko imeli za kolikor toliko identično s prvotnim

¹ Prim. moj pregledni članek O začetkih slovenskega pesništva; JiS 1971/72, str. 222–229, posebej str. 225, 226.

² Št. 8512–8526; SNP IV, Lj. 1908-23, str. 657–664.

³ Št. 8527–8538; tam, str. 664–680.

tekstom, in končno dokaj velika geografska razširjenost variant od zgornjega Posočja do zahodnega dela slovenske Štajerske. Kljub temu pa bi nastanek pesmi glede na dejstvo, da so vsi zapisi sorazmerno mladi, težko postavljali pred začetek 19. stoletja ali kvečjemu na konec 18. stoletja. Takšno datacijo podpirajo predvsem tipološke značilnosti sejmarskega pesništva⁴ v naši pesmi, kakršne so prav v tistem času začeli na veliko posnemati pri nas šolmaštri-cerkovniki v svojih nabožnih in posvetnih pesmih⁵. Značilen je že »novičarski« uvod:

»Ana pesem je na dan peršva
Iz Dunaja ausem rotempferda,
V Tržič smo jo mi dobili,
Od vseh je potrjena.«⁶

V isto smer kaže tudi nadaljnje razpredanje uvoda (v 2. kitici), kjer se pesnik-pevec legitimira za očitivca dogodka, o katerem bo poročal oziroma pel. Priča dogodku pa je bil lahko zato, ker veliko potuje po svetu in tako naleti na prenekateri smešen dogodek:

»Kdor velik po svetu hodi,
Marskater špas naleti,
Koker sem ga jest andan slišov
Med dvema zakonskema.
Firbec me je kje perpravu
Poslušat, kaj se godi.
Pod oken sem se nastavu,
V hiš pa še vuči ni.«

Da pesem ni »prava ljudska«, priča tudi pojav prestopa iz petega v šesti verz citirane kitice. Prestop (enjambement) je namreč značilnost umetnega pesništva in je začel vdirati v polljudsko⁷ pesem šele v zadnjih dvesto letih.

Od tretje kitice dalje (inačica 8512 ima vsega 9 kitic po 8 verzov) preide pesem od uvoda pesnika-pevca v dialog med možem, ki se vrne pozno ponoči pijan iz gostilne domov, in njegovo ujedljivo ženo. Tudi to kompozicijsko značilnost moremo prišteti med poteze, ki kažejo na neposredno posnemanje sejmarske pesmi. Sejmarski pevec je s svojim javnim nastopom predstavljal nekakšno »gledališče enega igralca«⁸. Čeprav je po eni strani imel predvsem nalogo novičarja ter hkrati zastopnika javnega mnenja in vladajoče moralne ideologije, po drugi strani pa je bila zanj najpomembnejša naloga učinkovita reklama za pesem, ki jo je natisnjeno na letakih ali drobnih tiskih prodajal, je bil njegov nastop na sejmišču ali trgu tudi sam po sebi pomemben člen njegove dejavnosti. Zato mu je tudi posvečal potrebno skrb in težil po njegovem čim večjem učinku na poslušalstvo, saj je bila končno od tega tudi odvisna prodaja tiskane pesmi. Tako so v same tekste pesmi vse bolj vdirali dramatični elementi, tudi dialog, ki ga je pevec v nastopu pač skušal čim bolj učinkovito predstaviti. V primeru naše pesmi si takšen nastop lahko zamišljamo tako, da je moža predstavil z normalnim ali celo znižanim moškim glasom, ženske dele v dialogizirani pesmi pa je pel s falsetom; pomagal pa si je lahko tudi z mimiko in gestami. Seveda o obravnavani slovenski pesmi ne smemo tega vzeti dobesedno, ker za tisti čas v našem okolju nimamo izpričanih pravih sejmarskih pevcev. S povedanim naj bi bil le ponazorjen izvir takšnega kompozicijskega postopka. Sloven-

⁴ Nemško oznako Bänkelsang in češki pojem kramářská píseň prevajajo naši slovarji s (po)ulično popevko. Ker ima ta izraz pri nas pejorativen pomen in ker tudi ne ustreza pojavi (»bänkelsängerji« so nastopali na zvišenem podiju, klopi, na sejmi in trgih ter tudi tam prodajali tiskane tekste pesmi, ki so jih interpretirali, po ulicah pa so peli pevci nižje vrste, navadno označevani kar za berače), sem se odločil za novo slovensko oznako: sejmarska pesem.

⁵ O tem pojavu nameravam spregovoriti v posebni študiji. Za žanr štajerskih sloves je to pokazala že Zmaga Kumer v študiji Štajerska slovesa in njih mesto; Svet med Muro in Dravo, Mrb. 1968, str. 111–118.

⁶ Če posebej drugače ne označim, se pri interpretaciji prvega tipa pesmi naslanjam na najboljše ino-čico št. 8512 iz begunjske okolice na Gorenjskem (SNP IV, str. 657, 658).

⁷ Tu zavestno vnašam termin, ki pri nas ni v navadi, uporabljata pa ga češka in slovaška literarna veda. Pojav, ki ga z njim označujejo, je dosti širši, vendarle pride pri nas termin v poštev predvsem kot skupna oznaka za literarno tvornost bukovnikov in šolmaštrov-organistov, torej zlasti za pesništvo, ki sem ga kratko skušal označiti v zadnjem odstavku pregleda O začetkih slovenskega pesništva (JiS 1971/72, str. 228, 229).

⁸ Prim. Bohuslav Beneš: Světská kramářská píseň, Příspěvek k poetice pololidové poezie; Brno 1970, str. 146–161.

ska pesem, po vsej verjetnosti izdelek kakega šolmaštra-organista, se je pač pela kakor druge ljudske pesmi, individualno ali v skupini, zato je tudi njena dialoška zgradba v večini inatič močno okrnjena.

Dialog med možem in ženo vsebinsko uvaža v prvem delu tretje kitice kratko pripovedno poročilo o moževem prihodu iz gostilne. Pijan je in nasršen, noge ga komaj nosijo. Dialog začne žena. Zabrusi mu, zakaj ni ostal tam, kjer je ves dan popival, in še tam prespal. Mož takoj vzroji. Ženi zagrozi, da jo bo pretepel, če takoj ne utihne. Zahteva večerjo. Pravi, da ni zapil ne ženinega premoženja ne njenega zaslužka; končno ji očita, da je prišla brez dote k hiši. Žena mu vrne, da tudi ona ni našla ničesar pri hiši; postelj je bila razveznjena, posteljnina gnila, oblačil ni bilo niti za enkrat obleči, hiša je bila gnezdo bolh in stenic, mize vse polomljene, stoli brez nog; v nekaterih inačicah se temu premoženju dodajata še dva ubita lonca⁹. Mož jo zavrne, da je bila njena bala le dvoje¹⁰, v nekaterih inačicah troje¹¹ strganih kril, najboljši izmed njih pa je bilo iz platna, torej ceneno. Razen tega ji očita, da je bila poprej, ko se ni oglasil noben snubec, pobožnjakinja, zdaj pa je pijanka, ki neprestano motno gleda; v primorskih variantah je to nekoliko drugače povedano, da namreč ne pije, ne je in ne gre v gostilno, pa se ga vendar tako napija, da ne ve sama za se¹². Sledi ženina tožba, da ga je vzela, čeprav je imela snubcev na pretek, on pa je pijanec, ki mu ga ni enakega na svetu, saj mu je edina skrb pijača; te tožbe pa v drugih variantah ni.

Zadnja kitica najboljše variante št. 8512 govori o krojaču, ki je bil izučen na Dunaju, ki je vedno pijan, korajžen pa tako kakor vsak krojač, da se je še polža ustrašil. Ta referativna kitica je brez povezave z dialogom in z vsebino pesmi v celoti. Po vsej verjetnosti pa je ostanek porušenega konca prvotne pesmi. Glede na primorski inačici¹² bi se moglo soditi, da je to nekoliko deformirana zadnja moževa replika, ki meri na tasta ali pokojnega prvega moža ozmerjane žene. Za drugo možnost določno govori inačica iz Kroepe¹³, kjer se zadnja moževa replika glasi:

»Vsak bo rekel, kdor te videl:
To je ranjc'ga žnidarja
Tista grda, huda vdova,
K' nima d'narja, ne blaga.«¹⁴

IZ predhodnih štirih vrstic se da slutiti, da je žena prvega moža, žnidarja, spravila s sveta s svojo hudobijo, sedanji mož pa se pred ženo rešuje s pitjem vina, sicer bi moral »pred časom umreti«. Povsem drugačno razlago pa nakazuje varianta št. 8518. V njej se zagonetni žnidar pojavi v ženini repliki:

»Vse predati, vse zastaviti
Zavolj' tega gavnarja,
Vsi mormo kruha stradat',
Zavolj pjan'ga žnidarja.«¹⁵

V tem primeru si stvari ne moremo razlagati drugače, kakor da je ta žnidar pač mož sam in da je že zadnjo kitico inačice št. 8512 razumeti kot ženino oponašanje moževega poklicnega znanja in slovesa ter njegovega poguma. Takšna razlaga bi se skladala tudi z uvodno lokalizacijo dogajanja na Dunaj.

Posebno vprašanje je še zaključek pesmi. Večina variant je vsebinsko nezaključena, bolj ali manj naključno pretrgan dialog izzveneva v prazno. Le dve varianti imata smiselni konec, ki navezuje na uvodne kitice, hkrati pa primerno opravičuje nasilno pretrganost dialoga. V varianti iz Kamnika ali njegove okolice se močno okrnjen dialog zaključuje s poročilom o tepežu:

⁹ Gl. št. 8516, 8522, 8523.

¹⁰ Tako še v št. 8518, 8519, 8520, 8526.

¹¹ Tako v št. 8515, 8516, 8517, 8524, 8525.

¹² Št. 8513, 8514.

¹³ Št. 8515.

¹⁴ SNP IV, str. 660. Skoraj enako tudi v inačici 8522.

¹⁵ SNP IV, str. 661.

»Mož se začne nakopičiti,
 Touče babo po kostéh,
 Jo pretepa in količi,
 Trga, kakor svinja meh.«¹⁶

To je vsebinsko logičen in učinkovit zaključek. Ko možu zmanjka argumentov za prepir, izpolni grožnjo, da bo ženo pretepel, če ne bo tiho. Vendar je ta zaključek po vsej verjetnosti drugoten, morda plod domisleka kakega pevca. Povsem v skladu s sejmar-skim uvodom pa je drugačen zaključek pesmi, kakršnega srečamo v varianti iz šmar-skega okraja na Štajerskem:

»Ko sem pa še tolko slisal,
 Tud men zadost je blo,
 Spod okna hitro sem popihal,
 Mislil: za nauk naj to ti bo.«¹⁷

Tako ali podobno se je verjetno končala prvotna pesem, vendar takšen zaključek še zdaleč ni bil tako zanimiv kakor prepir sam, zato se je po večini razširil in ohranil v ljudskem izročilu samo tako ali drugače okrnjen ali variiran¹⁸ tekst prepira z najnujnejšim uvodom, konec pesmi pa se je opuščal in izgubil.

Drugo skupino variant z očitno isto izhodiščno pesmijo predstavlja večina variant, ki jih je Glonar zbral pod naslovom Pijanec pride domu. Gre za variante št. 8527 do 8535. Ozka geografska razširjenost, saj so razen ene prekmurske vse variante iz Slovenskih goric, in pa majhne, večinoma ne bistvene razlike med teksti variant bi govorili za mladost pesmi. Vendar moramo pri tovrstnem sklepanju upoštevati, da je dve ne preveč popolni varianti zapisal že Stanko Vraz, medtem ko so vse variante prejšnje skupine mlajše in zato naravno bolj porušene. Tudi se iz podatkov o zapisovalcih da sklepati, da se je ta slovenjegoriška pesem širila pretežno s prepisi, kar pojasnjuje majhne razlike v tekstih, prejšnja skupina pa po ustnem izročilu, kar je globlje poseglo v podobo variant. Potemtakem lahko z dokajšnjo gotovostjo sklepamo, da sta obe prvotni pesmi nastali nekako sočasno ali vsaj ne v velikem časovnem razmaku, najverjetneje v začetku 19. stoletja, ena nekje na Gorenjskem, v Trziču ali v Kamniku, druga pa v Ljutomeru ali v kakšnem kraju ob Ščavnici. Tu je bil še verjetneje kakor v prvem primeru avtor prvotnega besedila kak šolmašter-organist, ki so jim tod rekali menda školniki¹⁹, ker je bilo v Slovenskih goricah in Halozah v tistem času nabožno in posvetno pesnjenje predvsem njihova domena.

Štajerska pesem o pijancu, ki pride domov, je vseskozi dialog med pijanim možem in njegovo ženo brez pripovednih ali drugačnih vrinkov, uvoda in zaključkov. Vendar pa je sam dialog veliko bolj skrbno zgrajen kakor v zgoraj obravnavani pesmi. Oglejmo si zgradbo pesmi pogloblje na inačici št. 8527, ki ima 11 kitic po osem verzov. Iz prve kitice, ki je hkrati v celoti prva moževa replika, lahko razberemo izhodiščno situacijo: mož se pozno ponoči vrne iz gostilne in se znajde pred zaklenjenimi hišnimi durmi. Če hoče, da ga žena spusti v hišo, mora biti prijazen z njo. Zato je sprva ves spravljin in ponižen:

»Lüba žena! priša sem domo,
 Zdaj že skoro punoči bo,
 Odpri dveri, naj ja v hišo grem,
 Kaj tū vüni stati čem,
 Samo gnes mi ne klepeči,
 Hujdega mi nič ne reči,
 Da me glava močno zlo boli,
 O ti boga glava ti.«²⁰

¹⁶ Št. 8516; SNP IV, str. 660.

¹⁷ Št. 8517; SNP IV, str. 661.

¹⁸ Inačica št. 8522 z Vrhpolj nad Kamnikom je celo vključila kitico iz Prešernove pesmi *Od železne ceste* (SNP IV, str. 663).

¹⁹ Fr. Kotnik: *Slovenske starosvetnosti*; Lj. 1943, str. 108–111.

²⁰ SNP IV, str. 664.

Žena ga v drugi kitici, ki obsega njeno prvo repliko, zavrne z očitki, da je ves dan napajal druge ljudi, ženo pa pustil doma v osamljenosti. Gnusi se ji pijani mož, od katerega smrdi po pijaci, zato mu ne bo odprla. V tretji kitici, ki je spet moževa, ta še bolj milo prosi ženo, naj mu odpre. Sklicuje se na mrz in obljudljaj, da se bo poboljšal in da dolgo ne bo šel več v krčmo. V četrti kitici ga žena spominja, da ji je že večkrat tako lepo obljudljal, pa nikoli držal besede. Pa ga bo vseeno pustila v hišo. Pri odpiranju vrat pa ugotovi, da ura ni šele polnoči, kakor ji je poprej zatrjeval mož, ampak da se že dani. Komaj pa je mož v hiši, se res ves spremeni. Vendar ne v dobro, kakor je poprej obljudljal. Prej jo je nagovarjal »lūba žena«, zaaj jo naziva kratkomalo »baba«, prej je bil ves sladak in ponižen, zdaj je surov in oblasten:

»Ja, ti baba, ja bom nači zdaj,
Zdaj sem v hiši, zdaj mi jesti daj,
Či pa ne, te vidla boš, kaj bo,
Jas razkolen ti glavo.
Jas sen virt per moji koči,
Kak po dnevi tak po noči,
Zdaj pa sen tak dugo v mrzi stó,
Kaj bi lahko konec dô.«^{20a}

Naslednja kitica je spet ženina, vendar je v št. 8527 izpuščena. Treba jo je nadomestiti iz drugih inačic, npr. s šesto kitico št. 8532. Žena se možu postavi po robu. Opo-nese mu njegovo obljudljeno poboljšanje, ki se kaže na zelo čuden način. Tudi sama mu začne groziti z ubojem, ali pa bo odšla od hiše, če ji bo vrnil, kar je »k hrami spravlja«. Mož, katerega naslednja replika obsega kar dve kitici, je takoj pripravljen in ji začne naštevati premoženje, ki ga je prinesla k hiši: kolovrat brez kolesa, počen pisker in ukradene čevlje²¹ oziroma haubo²². Čeber brez dna v skrajno okrnjeni inačici št. 8534 je drugoten vnesek. Isto bi lahko rekli za ženin odgovor v enako pomanjkljivi varianti št. 8535, ko zavrača moža, da tudi ona ni našla v hiši drugega »ko no bučo starga masla«. V večini dobro ohranjenih variant mož nadaljuje z očitanjem in pove, kaj ga v zakonu najbolj pekli: komaj dvajset tednov po poroki mu je žena povila otroka. Ta očitek šele sproži plaz ženine zgovornosti, ki se prav tako raztegne preko dveh kitic. Kako more mož trditi kaj takega? Saj se vendar dobro spominja, čeprav ima žensko glavo, da sta se vzela na pustno nedeljo, na god svetega Filipa pa se jima je rodil sinek. Tako suma, da je prinesla v zakon kot doto nezakonskega otroka, ne le ne ovrže, ampak še podkrepí, saj je od sredine februarja, kamor lahko najzgodneje pade pust, do 1. maja, ko sta po starem rimsko-katoliškem svetniškem koledarju godovala apostola Filip in Jakob²³, kvečjemu le 12 tednov. Učinek tega dokazovanja, v katerem je hotenje v očitnem nasprotju z dejanskim rezultatom, kar je bilo tedanjemu človeku takoj in brez komentarja jasno, se stopnjuje v komično smer, ko žena še naprej z vso vnemo prepričuje moža, da ne zna računati in da mu že pamet »prhni«. Končno mu zagrozi, da ga bo pretepla z novo »veselco«²⁴, če se bo še enkrat tako zlagal. Kljub čudnemu dokazovanju pa žena s svojo zgovornostjo in grožnjami le prepriča moža. Ta glasno sklene, da bo poslej tiho in da bo raje pustil, naj obvelja ženina volja, samo da ne bo prepira pri hiši. V zadnji kitici slavi žena zmagoslavje s svojim komentarjem prepira in njegovega izida:

»Žena, kera le korajžo ma,
Tista lahko moží antvert da,
Dare mož se s palcoj joj grozi,
Deno pa nič ne včini.
Jezik mam, no vem ga gnati,
to ti more klepetati,
Da bi jezik ne bi dober biâ,
Te bi herbet tepen biâ.«²⁵

^{20a} Tam, str. 665.

²¹ Tako še v št. 8528, 8532, 8533.

²² Tako v št. 8529, 8530, 8531.

²³ V inačici št. 8531 je določeno povedano: »... Kda je sveti Filip no Jakob bija, ...« (SNP IV, str. 672.)

²⁴ Veslu podobna kuhalnica (prim. M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar II, Lj. 1895, str. 762, geslo: veslica).

²⁵ SNP IV, str. 665.

Pravkar citirana zaključna kitica pa odpira osrednje vprašanje v zvezi z dialoško zgradbo pesmi: čemu je pesem dosledno izpeljana v obliki dialoga? Vse doslej je bil na to vprašanje mogoč preprost odgovor: da pač čim bolj neokrnjeno ohranja iluzijo avtentičnega prepira med vinjenim možem in njegovo jezično ženo. V zadnji kitici pa takšna razlaga ni več mogoča. Ko bi bile zadnje ženine besede namenjene možu, bi imel ta, kakor ga poznamo iz prejšnjega poteka dialoga, dovolj razloga, da bi ponovno vzkipel in preklical pravkaršnjo sramotno podređitev ženini volji. Potemtakem se žena hvali, da je s svojo korajžo in jezičnostjo ukrotila moža, pred nekom drugim, in sicer tako, da je mož ne čuje. Kdo pa bi utegnila biti ta tretja oseba? Iz dosedanjega dialoga nismo čutili njene prisotnosti. Ali pa: tudi predzadnja kitica oziroma zadnja moževa replika, zveni po večini tako, kakor bi bila namenjena komu drugemu in ne ženi. Zlasti pa je to moč razbrati iz inačice št. 8533, kjer se začetek te moževe replike glasi:

»O ti vbogi, vbogi moški vi,
Kak le branit ona se hiti...«²⁶

Tu pa mož neposredno nagovarja večjo skupino moških, ki je prisotna. Ženina zadnja replika pa ni namenjena isti skupini moških ali vsaj ne izključno njim. Žena, ki tako premetno izigra svojega moža, pač ne bi pri moških tistega časa mogla pričakovati odobravanja ali celo simpatij, saj je vsakršno podređanje moža v zakonu veljalo za nemožato in sramotno. Torej je ženina samohvala namenjena komu drugemu, očitno prisotnim osebam ženskega spola. Kako pa so ti moški in te ženske prisotni v obravnavanem dialogu? Odgovor je glede na dejstvo, da se dialog na fiktivnem nivoju odvija med štirimi stenami brez prič, mogoč le tako, da predvidevamo prisotnost občinstva pri izvajanju dialoga. Ker pa gre za dosledno izpeljano dialoško obliko, bi težko verjeli, da se je pesem samo pela v mešani družbi, na katero se na zaključku neposredno obračata prepirajoči se osebi in pred njo opravičujeta svoje ravnanje. Vse nas navaja na misel, da se je dialog v peti obliki na nekakšen še nepojasnen način »uprizarjal«²⁷ pred nekim občinstvom, torej da je šlo za gledališko predstavo v najširšem pomenu pojma, za nekakšno kratko komično »opero«. Pri takšni razlagi lahko razumemo zadnji dve kitici kot »govorjenje na stran«²⁸ oziroma neposredno nagovarjanje občinstva. K takšni podmeni, da gre v primeru slovenjegoriškega verzificiranega dialoga med pijanim možem in ženo pravzaprav za kratek dramatični tekst, nas navaja tudi tolmačenje komičnega učinka oziroma komične namenskosti ženinega dokazovanja, da sin ni bil spočet pred zakonom. S te strani je zanimivo že samo dejstvo, da sta se vzela na pustno nedeljo. Včasih je bil res predpustni čas, torej od praznika treh kraljev do pusta. čas porok in ženitovanj, vendar so bila ta v samem pustnem času že mimo. Na pustno nedeljo ali pustni terek so po večini slovenskih krajev uprizarjali parodijo porok²⁷. Stavljanje poroke v dialogu udeleženega moža in žene na pustno nedeljo že samo kaže na območje komičnega ali celo burke. Še bolj pa nas o tem prepriča stopnjevanje tistega dela dialoga, ki govori o času rojstva sina. Žena dokazuje možu, da je bil njun sin spočet v zakonu tako, da navaja celo krajši termin kakor mož, le da ga prekrije z oznakami iz pratike, čemur mož pač nasede, ne more pa nasesti občinstvo. To se lahko ob takšnem načinu dokazovanja le imenitno zabava.

Pod naslovom Pijanec pride domu je Glonar razen iniač dialoške pesmi vključil še tri iniače pijančkovega monologa, ki se od prejšnjih tudi vsebinsko dokaj loči. Tudi te tri iniače so krajevno vezane na Slovenske gorice, njihova zapisana oziroma tiskana podoba pa je dokaj okrnjena in predvsem brez pravega zaključka. Sicer pa se iniače ne razlikujejo kaj prida med seboj in kažejo na pozen nastanek pesmi. Pravzaprav lahko kot prvotno pesem štejemo kar iniačo 8537, od katere se varienta prve kitice (št. 8536) in z drugačno vsebino (kateri poklic bi rad opravljal) dopolnjena iniača (št. 8538) ločita le v ne bistvenih podrobnostih. Izhodiščni trenutek je tudi tukaj, kakor v zgoraj obravnavanih pesmih, prihod pijanega moža iz gostilne domov. Vendar tu ne gre za poročilo očitca, ki je skrit prisluškoval prepiru med pijanim možem in njegovo ženo, niti za »uprizarjanje«²⁸ prepira, marveč za moževo pripoved o nekem ponavljajočem se dogajanju med njim in ženo, kadar se vrne pozno iz gostilne. Zgovorna je že prva kitica:

²⁶ SNP IV, str. 676.

²⁷ Prim. ustrezne odstavke v N. Kuret, Praznično leto Slovencev I, Pomlad, Celje 1965, str. 21–71.

»Zvečer, gda ja s krčme pridem,
 To je že en velki strah;
 Žena nad menoj regeče,
 De mi hiža vsa trepeče.
 Jaz pa smuknem v kut za peč,
 Da je le ne čujem več.«²⁸

Povsem v novo idejno-vsebinsko območje pa nas popeljeta druga in tretja kitica. V drugi mož povzema ženine očitke, da pri hiši ni kaj jesti, ni kaj piti in da preti eksekucija. V tretji kitici mož priznava, da ima žena prav, ker ga hočejo požreti dolgovi, hiša pa se mu podira nad glavo. Ta socialni moment nima komičnega konteksta in zazveni tudi iz sicer drugače lahkomišelnou ubrane pesmi kot resen očitek vesti. Tu bi bila dana možnost izpreobrnitve moža, če bi žena drugo jutro z nepremišljenim ravnanjem vsega ne pokvarila. Možu, ki se že zgodaj zbudi, buči po glavi. Ženo prosi za juho, ta pa mu pomoli pod nos »veslico«, na kar gre mož spet v krčmo. Krčmar ga povprašuje, če je bil kaj tepen. Mož prizna, da je »malo po vuhi palo«, in za ta dan sklene, da se bo zgodaj vrnil domov. S seboj vabi prijatelje v gosti. Ženka bo dobre volje, doma se že peče gos. Tudi klobase bi naredil, pa nima »pšena«. Tu se pesem sprevrže v ne povsem razumljivo hvalisanje pijanca, ki bi rad s praznim govoričenjem izravnal porušeno ravno-vesje v zakonskem življenju. Brez prave zveze s tem je zaključna želja, da bi bil rad krčmar in bi v lastni kleti pil po mili volji. Na tak nemotiviran način so v varianti št. 8538 vrste kitice o tem, katere poklice bi vse rad opravljal. Ta del prerašča po obsegu izhodiščni monolog pijanca o zakonskih odnosih, ni pa z njim v pravi zvezi. Zanimivi sta v njem le vrstici:

»Rihtar jaz več nečem biti,
 Žüpan bi pač rajši biâ...«²⁹

Dajeta namreč slutiti, da je pesem meščanskega izvora, čeprav je bila ta varianta zapisana v okolici Sv. Bolfanka na Pesnici, torej v kmečkem okolju.

Oblikovno in motivno je tej pesmi nekoliko sorodna koroško-kranjsko-štajerska pesem, katere maloštevilne in slabo ohranjene variante je uvrstil Glonar pod naslov Pijanec in slab gospodar³⁰. Poskočni ritem ne dopušča, da bi pesem datirali pred drugo polovico 18. stoletja. Enokitične poskočnice so s plesom štajrišem prodrle iz nemškega alpskega sveta k nam najprej na Koroško in od tod na Gorenjsko res najbrže že v drugi polovici 17. stoletja, večkitične pesmi na njih metrično shemo pa so dosti mlajši pojav³¹. Tudi je najboljirnejšo varianto, ki jo je zapisal Matevž Ravnikar-Poženčan, uvrstil zapisovalec med »Povasne pesmi«; torej med tiste, ki so bile »zložene v devetnajstem stoletji«³². Torej gre tudi v tem primeru za pesem iz konca 18. ali začetka 20. stoletja. Njen izvor pa glede na obliko lahko iščemo v godčevskih krogih. V tej pesmi se predstavi pevec kot pijanec in slab gospodar, čigar žena se neprestano krega in mu očita, zakaj ne umrje. Tolaži se na drastičen način:

»Piši me baba v r...
 Jez pojdem žganje pit:
 Žganje je merzlica
 Naših mošnic.«³³

Gre torej za pijanca na nizki socialni stopnji, saj pije takrat najcenejšo pijačo — žganje. Nato izvemo, da mu gostilničar streže le z nejevoljo, saj pri njem ni mogoč dobiček. Ko zapije vse, kar ima, ga gostilničar postavi pred vrata. Pijanec modruje, da je tako prav, ker če bi ostal doma, bi imel še vedno nekaj denarja. V inačici št. 8509 sledi temu

²⁸ SNP IV, str. 678.

²⁹ SNP IV, str. 679.

³⁰ Št. 8508—8511; SNP IV, str. 655—657.

³¹ V. Vodušek: Alpske poskočne pesmi v Sloveniji; Rad VI. kongresa folklorista Jugoslavije (Bled 1959), Lj. 1960, str. 55—78, zlasti str. 76, 77.

³² Prim. SBL III, str. 50.

³³ Št. 8509; SNP IV, str. 656.

moževemu monologu še ženin, krajši, kjer se žena sprijazni s položajem ob možu pijancu; če ne bo šlo drugače, bo pa priberačila nekaj moke, da bo mogla kaj skuhati otrokom. V tem primeru pač ne moremo govoriti o kakšnem dialogu. Mož in žena govorita drug mimo drugega nekemu občinstvu ali sama zase. V večini variant pa gre tako za monolog moža. V primeri s štajerskim samogovorom pijanca vsebuje tudi ta rahlo nakazan socialni kontekst, vendar pa je koroško-kranjsko-stajerska pesem bolj šaljivo zasuknjena in lahkotna, pač tipično godčevska.

Tako pridobljen razgled po vsebini in oblikah slovenskih ljudskih pesmi na temo »prepir(i) med pijancem in njegovo ženo« moramo soočiti z novo odkrito pesmijo na isto temo iz leta 1712. Tudi tukaj gre za dosledno izpeljan dialog med pijanim možem in ženo kakor v slovenjegoriški pesmi, ki smo si jo pri pregledu ljudskih pesmi ogledali kot drugo. Vendar je »prizorišče« dialoga drugačno. V primeru štajerske ljudske pesmi se dialog odvija na domu zakoncev oziroma deloma pred vrati tega doma, slatenska dialoška pesem pa je postavljena v gostilno, saj žena že takoj spočetka očita možu, da ga najde »že spet v taberni«. Torej je prišla žena za možem v gostilno in ga hoče po vsej sili spraviti domov. Ko jo mož na njen »pozdrav« ostro zavrne in nažene proč, se ne oplašči, ampak pogumno nadaljuje z očitki. Otroci in živina poginjajo od lakote. Mož jo zavrne, naj jim kuha repo. Žena trdi, da še te ni pri hiši. Mož noče nič slišati. Ko pa mu žena začne oponašati, da pa si sam privošči dovolj kruha, vina in mesa, jo mož odločno zavrne, ne da bi ji oporekal, da mu tega ni zadosti.

Ko žena sprevidi, da z očitanjem ne bo nič dosegla, začne moža prositi. Ta sprememba v tonu pesmi se začne s peto kitico. Žena prosi moža, naj jo usliši, ker bi tudi sama rada kruha. Mož pa jo zavrne s kolovratom, ki da je za stare babe in se pač mora z njim »trorat« (nerazumljivo) do smrti. Žena zdaj blagruje moža, ki lahko tako brezbrizno govori, ker mu pomaga vino sladko spat. Možu to godi, zato žena spet začne prositi, da bi jo uslišal. Mož pa jo prekine, češ da ne mara nič zanjo. Žena začne tožiti, kaj bo z njo, siroto staro, ko mož ne mara več zanjo. Mož pa jo spet grobo odpodi.

Ko žena torej sprevidi, da je mož gluh za očitke in da tudi prošnje pri njem nič ne zaležejo, začne obujati spomine na mladost, ko je še ni preganjala lakota. Mož tudi tem spominom ne nasede. Zavrne jo, da je ni moč prenašati, pa naj bo stara ali mlada. Žena to presliši in dalje razpreda misel, da se ji takrat ni bilo treba pritoževati zaradi pomanjkanja jedi in pijače. Mož tu pripomni, da laže plešeš, če preveč ne ješ in piješ. Ob tem se ženi stoji po plesu, ki je bil njeno veselje. Mož ji svetuje (brez pravega razloga), naj gre v druge dežele. Žena se pri tem zave, da je priklenjena na hišo, polno otrok, ter na praznega in nenasitnega moža. Mož jo samovšečno popravi, da je koristen in čeden.

Taka moževa zadrtnost pa ženo spet razkači, tako da s trinajsto kitico začne moža zmerjati in obkladati z grobimi vzdevki. Mož pa ji vrača z enakim. V stopnjujočem se obkladanju z žaljivkami, izpremešanim z očitki in grožnjami, je oblikovan dialog zakoncev v zadnjih štirih kiticah. Zaključí ga mož, ki odpodi ženo, ker hoče v miru zaspiti. Ta omemba spanja bi kazala, da sta se v teku dialoga mož in žena premaknila iz gostilne in prišla do doma. Vendar v tekstu samem ni za takšno razlago nobene druge opore. Tako si lahko zaključek razlagamo tudi tako, da mož zadremlje v gostilni pri pivski mizi.

Glede na vsebino in ton dialoga nam pometakem Ena lepa pejssem ad eniga pejaniga moža ino žene razpade v štiri dele.

Vse štiri intonira žena, ki poskuša na različne načine odvrniti moža od pijančevanja in spraviti domov. Prvi del označujejo ženini očitki, drugega njene prošnje, tretjega spomini na lepšo mladost in četrtega grobo zmerjanje. Prehod iz enega dela v drugega pa ni naključen, ampak je utemeljen tudi v zunanji zgradbi pesmi oziroma podrejen vnaprejšnji shematični razporeditvi kitic. Prvi del obsega prve štiri kitice, drugi se razteza od pete do osme kitice, tretji od devete do dvanajste in četrti od trinajste do šestnajste. Če pa primerjamo zgradbo teh štirih delov med seboj, opazimo, da se skoraj povsem pokriva. Prva, peta, deveta in trinajsta kitica imajo po štiri verze, od katerih prva dva pripadata ženi, druga dva pa možu. Enak obseg in enakšno razporeditev verzov v dialogu imajo tudi druga, šesta, deseta in štirinajsta kitica. Tretja, sedma, enajsta in petnajsta kitica obsegajo le po dva verza, od katerih je prvi ženin, drugi možev. Spet drugačna je razporeditev v četrti, osmi, dvanajsti in šestnajsti kitici, ki imajo po tri verze; od teh izpolnjujejo prva dva ženine replike, tretjega pa moževe. Tako ima žena v vsakem delu po en verz več od moža, zato pa posamezne dele zaključujejo lakonične, odrezave, pribite moževe replike, s katerimi kot da za hip zapre ženi usta; tako se nam »manjkajoči« možev verz kaže kot nekakšen zev ali premor med posameznimi deli pesmi, ki mu nato sledi sprememba tona dialoga. Na koncu, ko takšen premor nima več nobene osnove, pa ima mož dejansko dva verza, od katerih je prvi nova zavrnitev oziroma odslovitev žene, drugi pa ponovitev krepke rečenice, s katero je zaključil že prejšnjo kitico.

Ena lepa pejssem ad eniga pejaniga moža ino žene kot celota nima paralele med podobnimi pesmimi iz slovenske ljudske zakladnice, ki smo si jih pobliže ogledali. Po tem, da gre za dosledno izpeljan dialog, ji je najbližja slovenjegoriška pesem, ki ima v Štrekljevi oziroma Glonarjevi zbirki naslov Pijanec pride domu. Že zgoraj smo opozorili, da imata dialoga drugačno »prizorišče«, zdaj moramo dodati, da je tudi dialog sam povsem drugače zastavljen in izpeljan. V slovenskogoriški pesmi je sprožilec dialoga mož, ki se pozno vrne iz gostilne in na pol prezebel prosi ženo, da bi ga spustila v hišo. Pravi prepir se tu začne šele, ko žena pri odpiranju vrat ujame moža na laži, končni zmagovalec v prepiru pa je žena. V slatenski pesmi začne dialog žena, ki pride po moža v krčmo. Kot smo videli, žena tudi vseskozi usmerja dialog in intonira njegove obrate. Kljub temu, da mož tu le zavrača ženine očitke v objestnem tonu, ki proti koncu preide v odločno podenje in zmerjanje preveč vsiljive žene, ima le on zadnjo besedo in povsem obvaruje »moško čast«, medtem ko mož v slovenskogoriški pesmi ženi komično podleže. Če pa primerjamo zgradbo dialoga glede na njegovo razporeditev po kiticah, se nam pokažejo še bolj zgovorne razlike. Medtem ko je v slovenskogoriški pesmi dialog razporejen tako, da moževi kitici sledi ženina, tej spet moževa, itd., pri čemer je to alternirajoče zaporedje enkrat prekinjeno tako, da imata mož in žena vsak po dve kitici zapovrstjo, je razporeditev v slatenski varianti, kakor smo zgoraj razbrali, umetelno grajena. Način razporeditve dialoga, kakršnega srečamo v slovenskogoriški pesmi, torej da imata sogovornika vsak svojo celo kitico in to v izmeničnem zaporedju, je splošnejši in v ljudskih pesmih povsem prevladuje. Ob njem v ljudskih pesmih zasledimo še nenačrtno, neurejeno razporeditev dialoga po kiticah, kakršno srečamo v variantah

kranjsko-primorsko-zahodnoštajerske pesmi Ena pesem je ven poslana (naš prvi obravnavani tip). Takšna umetelna razporeditev dialoga, kakršno smo zasledili v slatenski pesmi, pa je ljudskemu pesništvu povsem tuja in bi ji zaman iskali paralele v Štrekljevi zbirki. Tako lahko zaradi nje povsem opustimo misel, da bi utegnila biti Ena lepa pejssem ad eniga pejaniga moža ino žene v slatenskem urbarju zapis ljudske pesmi. Takšna pesem je mogla nastati le v oblikovalno bolj izobraženem in zahtevnejšem okolju. Najbrž kar v tistem, v katerem je bila zapisana, torej v okolju podeželske gospode in (pol)inteligence v njeni službi.

Pri takšnem zaključku pa nastane vprašanje, kako združiti grobi stil dialoga pesmi z družabno uglajenostjo višjih družbenih slojev. Tu se moramo zateči po pomoč k takrat veljavnim poetičnim naziranjem. Takratna poetika je sprejela in dalje razvijala nazore in pravila renesančne poetike. Pri tem mislimo predvsem na nemške baročne teoretike, saj je bila naša literarna tvornost v tistem času predvsem pod vplivom nemškega baroka. Tu so bili estetski nazori in poetična pravila močno družbeno pogojeni. »Poznofeudalni stanovski način mišljenja je imel pomembne posledice za pesništvo, ki je moralo ustrezati zahtevi po stanu primernem stilu. Tako so razlikovali visok stil, ki je ustrezal dvorni reprezentanci, nizek stil, kakšnega se poslužujejo kmetje, veseljaki in služinčad, in srednji stil, ki ga je gojilo predvsem priložnostno pesništvo meščanskega stanu.«³⁴ Nizki stil je torej bil priznan kot ena od oblik literarnega izraza. Posluževali so se ga pesniki in pisatelji za literarno oblikovanje nižjih družbenih slojev. Pri tem ni šlo za nasilno grob jezik, marveč za vsakdanjo govorico nižjih družbenih slojev, iz katere niso bile izvzete grobosti in za današnji okus spotakljivi izrazi. Seveda so pisci poetik določili natančno, v katerih literarnih vrstah in kdaj se sme uporabljati ta ali oni stil. »V nizkem stilu so pisali med drugim satirične epigrame, satire in parodije.«³⁵ Zlasti pa so se ga posluževali za karakteriziranje komedijskih oseb.

Temu legalnemu priznanju nizkega stila kot edino primerne za nekatere literarne vrste, kakršnega je kodificirala nemška baročna poetika, pa moramo pridružiti še drug baročni pojav, to je priljubljenost skrajnostnih situacij v fabuliranju in skrajnostnih nasprotij v izražanju. Oblikovanje človeškega življenja je nihalo od življenjske pestrosti in polnosti, pri čemer je bila bogato zastopana erotična motivika, do grozljivih podob smrti in razkranjanja. Pri oblikovanju erotičnih motivov se pesniki niso izogibali obscenosti. Eden najboljših poznavalcev baročne literature, posebno slovanske, Dimitrij Čiževski je to okarakteriziral: »Pisci poljudnih šaljivih pesmi so očitno menili, da kar je naravno, ni sramotno (»naturalia non sunt turpia«). Proti koncu (17.) stoletja je nastopil »antipetrarkizem«, ki je povzročil, da so pesniki omejevali erotiko na seksualno sfero.«³⁶

Za takšen odnos do erotike v baročnem pesništvu je v našem kulturnem prostoru nazoren primer protimeniška šaljiva zgodbica, ki jo je literarno oblikoval hrvatski plemič in pesnik Franjo Krsto Frankopan. Čeprav pesem le malo odstopa od jezika drugih Frankopanovih pesmi, jo slovenska literarna zgodovina šteje med redke poskuse slovenskega posvetelega pesnjenja pred Pisanicami. Kljub temu pa je pesem pri nas povsem neznana, saj je še hrvaške izdaje Frankopanovih del po navadi ne upoštevajo iz nraevstvnih razlogov. Ker je nastala slabih petdeset let pred slatenskima pesmima v plemiškem okolju, naj jo v celoti natisnemo, da bo končno mogoče presoditi njeno »slovenskost«, hkrati pa nam bo zgovoren zgled, s kakšnimi motivi se je ukvarjalo takratno plemiško pesništvo v naših krajih.

³⁴ M. Szyrocki: Die deutsche Literatur des Barock, Eine Einführung; Reinbeck bei Hamburg 1968 (rde 300/301), str. 41.

³⁵ Tam, str. 44.

³⁶ D. Tschizewskij: Vergleichende Geschichte der slavischen Literaturen I; Berlin 1968 (Sammlung Götschen 1222), str. 131.

Fratri putnici

Dva fratra su zgudi stala
ter skupa potovala
čez krajnsku deželju;
prišli su v goru strmu,
drevovat v jednu krčmu,
majuć le tu želju.

Tam bila krčmarica,
jederna ka ena snica,
bela ino rumena;
al pater takur joj pravi:
»Oh, ljuba, ti me ozdravi,
natur si rojena.

Trbuh mi hudo rošta,
nič mi ne bo zadosta,
kar ruka tva ljubezna;
jes čem ti tringelt dati,
vse grihe odvezati,
le ne budi jezna.«

Al pravi krčmarica:
»Jest sem dobrodelnica
bolnim pomoć dati;
nocuj čem tiho priti,
trbuh vam namastiti,
dobruć će vam dijati.«

Takur se domenili,
jen drugom obljubili:
vračstvu ino tringelt;
po noći skup se stali,
bolnoga namazali,
praveći: še jen fert.

Le tur je kozal slišal,
v posteli zubmi škripal,
praveć: »Haj jù, haj jù;
srce molčno trepeće,
vračstvu takur topleće
naj tudi meni bu.«

Pa se je hitro skočil,
vrata tvrdno zatvoril
praveć: »Haj jù, haj jù,
per moj duši, vun ne zideš,
dok kuli k men ne prideš,
kar patru le takù.«

Ni moglo inač biti,
morala kozlu priti,
tudi ga vračiti;
dostar je poslovala,
vsu noć bolne mazala
za tringelt dobiti.³⁷

Tu se ne moremo spuščati v interpretacijo Frankopanove pesmi, ker bi nas to preveč zavedlo v stran. S povedanim in citiranim smo hoteli samo nakazati, da je mogoče imeti Eno lepo pejsem ad pejaniga moža ino žene za pesniški izdelek verzifikatorja iz višjih slojev.

Kljub temu pa ne moremo mimo dveh drobnih podobnosti, ki ju lahko opazimo med slatensko dialoško pesmijo in zgoraj označenimi ljudskimi pesmimi. Motiv stradanja družine in slabega gospodarstva sploh vsebujeta tudi slovenskogoriška monološka pesem (tretja pesem v naši obravnavi) in koroško-kranjsko-štajerska pesem Pijanec in slab gospodar (četrti obravnavana pesem), dasi nekoliko drugače kakor slatenska. Pa tudi fraza »Piši me baba v r. .« v pesmi Pijanec in slab gospodar je lahko le drugačnemu metru prirejena moževa zaključna replika slatenske pesmi »piše mene baba v ret«; vendar podobne fraze srečamo tudi v drugih pesmih Štrekljeve zbirke, npr.: v variantah B skupine pesmi o plohu: »Piš baba me od zad.«³⁸ Te podobnosti si lahko razlagamo tudi z vplivi od zunaj, najbrž iz nemškega pesništva, kar pa bi bilo treba posebej raziskati. V kolikor ostanemo pri možnosti domačih vplivov, so ti mogoči le od starejše slatenske pesmi, v kolikor je postala popularna, na mlajše pesmi iz Štrekljeve zbirke, ki smo si jih bili ogledali. Pri tem pa moremo proces razumeti le kot pot od umetne pesmi v ljudsko, torej pot ponaroditve. Tudi monološka slovenskogoriška pesem verjetno ni nastala v kmečkem okolju, kakor smo že omenili, marveč v mestnem. Kot morebitne razširjevalce Ene lepe pejsmi ad pejaniga moža ino žene pa si lahko mislimo le kakšne poklicne pevce (v kolikor je bila pesem sploh zvezana z melodijo in se je pela), ki so se sukali po gradovih in mestih. Od njih je lahko

³⁷ Po izdaji Djela Frana Krste Frankopana, ur. S. Ježić, Beograd 1936, str. 122, 123.

³⁸ Št. 8260—8270; SNP IV, 520—532.

pesem v spremenjeni obliki prešla k njihovim popularnejšim kolegom, podeželjskim godcem, ki so jo spet predelali po svojem okusu in oblikovalnih klišejih.

V našem razmišljanju smo pustili drugo slatensko pesem doslej povsem v nemar. To pa predvsem zato, ker se je na dialogu med pijancem in njegovo ženo mogla laže pokazati njegova umetelnost v zgradbi in dokazati njen nastanek med literarno izobraženimi ali vsaj večimi verzifikatorji. Tudi pesem osamljenega dekleta, ki je v slatenskem urbarju zapisana brez naslova, ne more biti zapis ljudske pesmi.

Pesmi v Štrekljevi zbirki, ki bi se mogle vsaj približno motivno primerjati s slatensko pesmijo, so bodisi vezane na pustni običaj vlečenja ploha³⁹ ali pa so očitno mlajšega nastanka in je celo mogoče ugotoviti avtorja prvotnega besedila in besedilo samo. Tako je pesem Še vedno bo morala nositi parto⁴⁰ ponarodela popevka štajerskega pesnika Štefana Modrinjaka (1774—1827) Tožna pesem ene dekle⁴¹, ena od variant v skupini z naslovom Svarilo izbirčnim⁴² pa zapis Modrinjakove Popevke fašanske za dekle⁴³. Še bolj motivno oddaljena pesem Izbirčna se kesa⁴⁴ je pesniški izdelek šolmastra-organista Pavla Knobla (1765—1830), ki jo je natisnil v svoji zbirki kratkočasnih pesmi z naslovom Jamranje enga zastarenga inu zaerjavenga dekliča⁴⁵ in s pripombo: »Leto pesem, aku sim jo ravnu pred več letmi skoval, jo zatu vmes denem, kir jo je veliku nih radu imelu.« Motivno najbližja slatenski pesmi je pesem z naslovom Slovo zapeljane⁴⁶. V devetih sedemvrstičnih kiticah se vseskozi ponavlja kot peti verz vzdih: »Jaz, vboga sirota, ...« Ta nas presenetljivo spominja začetnega verza slatenske pesmi: »Jest vboga revna sru-ta ...« Toda funkcija te fraze je v vsakem primeru drugačna. V slatenski pesmi je uvod v neko situacijo, iz katere izhajajo dekletove tožbe, v pesmi, ki je bila zapisana v Vidmu pri Ščavnici, pa uvaja fraza antitetični del kitice. Prva kitica slovenskogoriške pesmi najprej blagruje nedolžne deklice, ki kakor rožice cvetejo k Jezusu, nato pa s citirano frazo postavi nasproti njim sebe, ki je bila nekoč taka rožica, pa se je zgodaj osula. Na podoben način so zgrajene tudi druge kitice v tej pesmi. Prvi deli, obsegajoči po štiri vrstice, podajajo neke npravstvene ideale v prispodobah ali v obliki verskih nauk, zadnji dve vrstici, uvedeni s citirano frazo, pa s temi ideali soočijo stanje obupujoče zapeljanke. Pesem daje vtis moralnovzgojne namenskosti in je po vsej verjetnosti izdelek kakega šolnika. Bolj lirsko pristna tožba prebije izrazito versko moralističen ton le v sedmi in osmi kitici:

»Kak lažlivi je svet
Ino skušnjave vse,
Kak nas v mrežo vjet,
Dušo pogubit če!
Jaz, vboga sirota,
Vam pričati znam,
Kaj vse zapeljivost da.

Kak veselje svet ma,
Srci pa bridkost da,
Poželenje moža
Pa v pogüblenje pela.
Jaz vboga sirota,
Veselite iskala sem,
Pa žalost, smrt najšla sem.«⁴⁷

³⁹ Št. 8257—8272; SNP IV, str. 518—535.

⁴⁰ Št. 8250—8252; SNP IV, str. 514, 515.

⁴¹ S. Kotnik: Štefan Modrinjak kot avtor ljudskih popevk; SE 1956, str. 206—208.

⁴² Št. 8254; SNP IV, str. 515, 516.

⁴³ S. Kotnik, n. d. str. 212.

⁴⁴ Št. 8228; SNP IV, str. 500—502.

⁴⁵ P. Knobel: Štiri pare kratko-časnih novih pesmi; Kranj 1801, str. 28—32.

⁴⁶ Št. 8221; SNP IV, str. 498, 499.

⁴⁷ Tam, str. 499.

Kakšna razlika med nabožno in svetoboljno nastrojeno slovenskogoriško predsmrtno tožbo zapeljane dekllice (morda gre za slovo, ki ga je v imenu umrle zapeljane dekllice za pogrebne svečanosti sestavil školnik, kakor je bila na vzhodnem štajerskem navada) in »realistično« izpovedjo zapeljanega, pa vendar zdravo po normalni ljubezni in objemih izvoljenca hrepenečega dekleta v slatenski pesmi! Tudi tu je dovolj očitno, da je slatenska pesem dosti starejša. Več kakor verjetno je nastala v istem okolju kakor druga pesem, zapisana v istem urbarju. V kolikor gre med obema pesmima za neposreden ali posreden vpliv, pač zaradi skoraj identične tožbe, ki smo jo že zgoraj citirali, je tudi tukaj možen le vpliv umetne slatenske na polljudsko slovenskogoriško.

Dognanje, da sta obe pesmi iz slatenskega urbarja mogli nastati le v kulturnem ambientu, v katerem sta bili zapisani, je velikega pomena. Z njim se odpira vrsta literarnozgodovinskih vprašanj, ki se jih v pričujočem razmišljanju nismo mogli niti dotakniti. Gre za vprašanje izvora oziroma pobud, iz katerih sta pesmi nastali; tu bo treba s primerjalno analizo poseči v nemško pesništvo poznega srednjega veka bolj kakor v sodobni barok. Drugo važno vprašanje je namen dialoške pesmi: ali je bila zgolj pesem ali je bila namenjena kašnemu uprizarjanju, kakor smo to mogli razbrati iz ljudske slovenjegoriške pesmi. Končno pa gre za novo osvetlitev našega podeželskega grajskega kulturnega okolja. Doslej smo gledali na ambient, v katerem so živeli »tuji« fevdalci na naših tleh kot na nekaj tujega, vsemu slovenskemu neprijaznega. Najmanj pa smo si upali sklepati, da bi v tem okolju mogla nastati kakšna slovenska verzifikacija. Najdbe zadnjega časa so nam pokazale, da je bil vsaj v sedemnajstem in deloma še v osemnajstem stoletju občevalni jezik nekaterih kranjskih podeželskih plemičev slovenski⁴⁸, slatenski pesmi pa dokazujeta, da so mogle na podeželskih dvorcih nastajati celo verzifikacije v slovenskem jeziku.

Breda Pogorelec

3.

Filozofska fakulteta v Ljubljani

JEZIK IN STIL NOVE NAJDBe

Za našo predstavo o rasti slovenskega knjižnega jezika oziroma njegovih zvrsti sta v slatenskem urbarju zapisani besedili veliko bolj pomembni, kakor bi to lahko sklepali zgolj na podlagi dejstva, da po vsej priliki nista bili namenjeni širšemu občinstvu, javnosti, ampak kvečjemu za priložnostno izvajanje, igranje oziroma petje, ob posebnih, zasebnih priložnostih (tudi zabavah). Kažeta nam namreč, kakšen slovenski jezik so za zasebno rabo pisali izobraženci v začetku 18. stoletja, opozarjata na razmerje med pisano in govorno besedo v umetnem slovstvu (kar je za nas dragoceno, ker take vrste besedil za sedaj skorajda ne poznamo in so nam skoraj edini vir sklepanja besedila cerkvenega ali nabožnega značaja), obenem pa potrjujeta predpostavke, ki postajajo ob novem gra-

⁴⁸ Gl. članek J. Höflerja Iz neke jezuitske anketne knjige, Kronika 1973, str. 105–109, in poročilo o korespondenci med baronico Ester Maksimiljano Coraduzzi in baronico Marijo Izabelo Marenzi z objavo dveh pisem Marenzijeve v tržaški reviji Zaliv 1972, str. 1–20.

divu vse bolj verjetne: namreč da je slovenski knjižni jezik (seveda v ustrezni podobici) v deželah s slovenskim prebivalstvom v zgodovini veliko bolj prisoten, kakor smo bili vajeni sklepati doslej, pač zaradi tega, ker se je iz starejših časov ohranilo sorazmerno malo gradiva — ali pa smo le-to preskromno ocenjevali.

Zapisani pesnitvi sta nastali v različnem razdobju (arhivarji sklepajo na majhno razliko v času, za to govori tudi izrazna, oblikovna in pravopisna sorodnost prvega in drugega besedila), zapisali sta jih dve različni roki. S prvo roko — sklepajo na oskrbnika Andreja Jankoviča — sta napisani slovenska in nemška pesem, razen tega pa še skupina po večini nemških kronogramov, ki pričajo o oblikovalskem smislu slatenskega graščinskega oskrbnika in o njegovi izobrazbi. Da je obvladal — seveda najbrž do svoje stopnje — latinsko, nemško in tedanjo slovensko ortografijo, kažejo drugi zapisi v urbarju. Vasi, ki spadajo h graščini, zapisuje namreč v glavnem nemško, v gotici, le nekatere — posebej še nekatere ledinske oznake ob zaselkih — zapiše slovensko ali slovensko-nemško v latinici, kakor je bilo za slovenske vložke v navadi. Pri tem uporablja pri sklanjavi samostalnikov moškega (srednjega) spola v 5. skl. končnico -o, značilno od 16. stol. naprej za tako imenovano gorenjsko-koroško predknjižno obliko slovenskega pismenega jezika, ki se je v zasebnih in polzasebnih zapisih obdržala vse do 18. stoletja in je z nekaterimi posebnostmi (sklanjatev pridevnika) verjetno vplivala tudi na poznejšo sodobno knjižno normo. Omenjena oblika je v začetku 18. stoletja pogosta tudi v tiskanih knjigah (Steržinar, Basar itd.). V urbarju zapisana krajevna imena, povsem slovenska ali delno slovenska, so: *Na Proseko, Vdragi, Mamolle* (= Mamole), *Pod hribom, Am Wasser na poder-tem, Altenhof na Duoro, Plassneg od Golli Verth, Dougi Erth in Reika, Sagariza bey Slatteneg, Vmlakach, Langenekh nad logam, Obla goriza, Zerouza, Dull*. Zapis teh imen je v bohoričici, ki je seveda prirejena pod vplivom nemške pisave: *th* pomeni v tem primeru *h* (*Verth* = *vrh*), zapisal je po krajevnem izgovoru: *Sagariza* (*Zagorica*) ali pa je po tedanji pisni navadi zamenjeval *o* in *a*.

Na znanje latinščine opozarja rob izrezane latinske molitve sredi urbarja.

Da gre za izobraženca, ki je približno obvladal tedanjo poetiko, priča izbrana oblika tako nemškega kakor slovenskega besedila. Pri prvi slovenski pesnitvi smo pozorni na pomen naslova, ki očitno opozarja na umetnost pesmi: zvrstni označbi *Lepa peishem* sledi označba vsebine: *od pejaniga moža jnó žene*. Ta vsebina je napovedovala znano obliko komične prepirljivke oziroma zabavljivke, za katero poetika tega časa (prim. Martin Opitz, *Buch von der deutschen Poeterei*. Ponatis prve izdaje 1624, Halle 1913, str. 22 d.) predpisuje takó snov in z njo govorni položaj (osebe kot nosilce dogajanja) kakor tudi nizko besedje, ki je uporabljeno po pravilih poetike izgubilo ostri slabšalni predznak, kakor ga ima sicer v vsakdanjem jeziku, v slovstvu pa zlasti v kasnejšem obdobju enostranske meščanske zglajenosti, tako knjižne kakor pogovornih jezikovnih zvrsti. Zdi se, da kaže prav zaradi povedanega usodo te slovstvene oblike zasledovati v smeri od umetnega slovstva v ljudsko slovstvo. V dokaj privzdignjeni podobi srečamo to obliko tudi pri Prešernu — *Od železne ceste* — ! Primerjava naše prve pesmi s stanovskimi pesmimi v K. Štreklja *Slovenske narodne pesmi* IV kaže, da gre za umetelno pesnitev, ki se od Štrekljevih zapisov razlikuje tako po snovi kakor po ubeseditvi.

Omeniti kaže tudi opozorilo ob naslovu: »na novo sturiene 1712«, zapisano s prvo roko. Naj gre za prenovitev lastne ali tuje pesnitve — ali, kar je bolj verjetno, za novo ubeseditev — dejstvo, da sta tako prva kakor druga pesem zapisani gladko in skorajda brez popravkov, govori bodisi za to, da sta bili pesnitvi najprej péti oziroma govorjeni in ju je zapisal pisave razmeroma dobro vešči zapisovalec, ali pa — kar je bolj verjetno — da ju je pisec prepisal s prvotnega koncepta. Za to zadnjo možnost govori tudi zamenjava nekaterih črk, ki so si v pisavi podobne, npr. o in a, kar pa že v zapisih 17. stoletja ne pomeni nobene posebnosti (prim. V. Oblak, Doneski k historični slovenski dialektologiji. LMS za leto 1890.)

1. *Prva pesnitev* je umetelno zgrajena iz 16 dvogovorov med možem in ženo. Dvogovori se ponavljajo v urejeni zapovrstnosti po 4 kitic, razvrščenih takole: 2 + 2, 2 + 2, 1 + 1, 2 + 1. Leva številka pomeni ženski, desna moški del dialoga. Pesem uvaja ženska, sklene pa moška partitura, pri čemer je 4. kitica 4. dela zgrajena iz dveh dvostišij: da bi bil zaključek vsebinsko in oblikovno krepkejši in psihološko učinkovitejši, je v samem zaključku pesnitve ponovljen 2. verz iz 15. kitice.

Verz je trohejski; pri branju pa se postavlja problem zapisa. Za tedanjo jezikovno normo je značilen razloček med pisavo in govorom (kakor ga je postavil Schönleben v Evangelijih inu listuvih 1672), zato obstaja verjetnost, da je pisec drugače govoril kakor pisal. Ta misel je potrjena tudi z nedoslednostjo zapisa, v katerem je videti takó sled knjižnega izročila kakor v isti sapi pritisk izgovora (prim. tudi navedeno študijo V. Oblaka), na katerega je vplivala krajevna govorna osnova. Poudariti pa moram že na tem mestu, da se iz zapisa sicer kaže nekoliko »gorenjsko« barvanje knjižnega jezika, če ga primerjamo z morda bolj »dolenjsko« barvo knjižnega jezika protestantov. Vendar pa je treba tako v starejših kakor mlajših oblikah zapisa videti predvsem vpliv osrednje-kranjske oblike naddialektnega kulturnega jezika, tako predknjižne oblike pismenega jezika, ki se širi zlasti v tako imenovani uradni slovenščini in zapisih poluradnega značaja (korespondenca), kakor knjižnega jezika, ki se razvija na temelju protestantske norme in dobiva v 17. stoletju vedno bolj gorenjske značilnosti. Narečno govorno izhodišče posameznih piscev nam sicer pojasnjuje postaje v razvoju slovenske knjižne norme, vendar je razumljivo, da mora biti pri tiskanih in pisanih besedilih naša pozornost najpoprej namenjena značilnostim nadnarečnega oblikovanja pisanih besedil, ki je peljalo do oblikovanja pisne navade kot predhodnice poznejše splošno sprejete in obvezujoče knjižne norme.

V pesmi je rima moška ali ženska, zato sta v verzih realizirani dve različici metrične sheme: v verzih z žensko rimo štiristopni trohej kot tip A:

—U|—U|—U|—U;

in v verzih z moško rimo kot tip B:

—U|—U|—U|—.

Ta shema je realizirana po številu zlogov v 44 od 53 verzov, v enem verzu je zlogov manj (5), v ostalih jih je več (9 in 10). Analiza nas sili, da opozorimo na značaj verzifikacije: ta ni več zgolj silabična, ampak je silabotonična. Po tem

načelu je povsem pravilnih 28 verzov tipa A in 14 verzov tipa B, nekaj posebnosti (nepravilnosti) glede na shemo je v 6 verzih tipa A in 5 verzih tipa B.

Čeprav je imel pisec zaradi posebnosti slovenske pisave in izreke na voljo več jezikovnih možnosti (polnozložni zapis in polnozložno izreko, polnozložni zapis in redukcijo v izreki, redukcijo v zapisu in izreki, redukcijo v zapisu in polnozložno izreko), je pisal pretežno polnozložno, redukcija samoglasnikov je kakovostna (v zapisu ali v predpostavljeni izreki). Brez samoglasnika je zapisal samo dve besedi: v prvem primeru je jasno, da samoglasnika tudi ni izgovarjal (13/1 — *bla*), v drugem primeru (14/2) je malo verjetno, da je besedo *konec* (zapisano *konz*), ki je »trohejska«, izgovarjal enozložno.

Na izpust samoglasnikov lahko sklepamo razen tega še v 7 verzih, čeprav je zapis polnozložen. Trikrat izpahuje prvi samoglasnik, da odpravi hiat, v 1/3 do 8/3 pri velelniku ter v 2/1 pri svojilnem zaimku v množini m. spola (*toie otrozhi*) — drugič je v istem verzu redukcija pri isti besedi iz ritmičnih razlogov. V 1/4 in 4/2 se zdi, kakor da je pisec enozložno računal (izgovarjati ni mogel!) zveze s predlogom *pri* (*per tebe, perkasti*); v 3/2 ni govoril zapisane (!) velelniške končnice; v 4/1 pa je opustil končnico pridevnika sr. spola (*dobru*) in izgovarjal veznik *kūr* s poglasnikom (*kə*), ki ga je odpahnil in s tem obenem odpravil morebitni hiat.

Hiatom se je večje izogibal: v omenjenih štirih primerih (3 + 1) si je vzel svobodo reducirane izgovarjave, v 3/2 je hiat le grafičen (*baba ad tega*), kajti med samostalnikom in predlogom je premor, enako v 15/2 in 16/4 (razen tega se zdi, da je v teh primerih predlog v izgovarjal soglasniško); nerazrešena sta tako le hiata v 12/1 in 16/1.

V skladu s tedanjo poetiko je verz zaključena enota (največkrat je to samostojna poved). Konec enote je v pesmi zaznamovan z vejico oziroma s piko, niso pa tako zaznamovani vsi sistemski premori sredi verza. Tako obvezni kakor neobvezni premori se pokrivajo pogosto s pravilom postavljanja premora po prvem oziroma drugem troheju.

Zdi se, da je naglašal približno podobno, kakor naglašamo v knjižnem jeziku danes. Zdi se celo, da je imel pisec posluh za samoglasniško kolikost (kvantiteto), saj je rimal kračino s kračino: *blà / tegà* (3. kitica), *bràt / obstàt*, *glàž / čas* in dolžino z dolžino: *ješ / ples*, nisem pa opazila, da bi sredi besede kratkonaglašen samoglasnik štel za nenaglašenega, nasprotno, tudi kratkonaglašeni samoglasniki se pojavljajo na iktičnih mestih (prim. o temi Isačenko, Slovenski verz, str. 51 d.), res pa je, da so na iktičnih mestih po večini dolgopoudarjeni samoglasniki.

Pri upesnitvi so očitno predstavljale problem netrohejske večzložnice, pri katerih si je treba predstavljati stranski naglas, in klitike, ki so se mestoma pojavile na iktičnem mestu in tako dobile naglas. V dveh primerih se je na neiktičnem mestu znašla polnopomenska beseda, enkrat je to pridevnik (*hud* — 14/4), drugič kazalni zaimek (določni člen) *ta* (10/4). Mimo naravnega naglasa imajo ikt tele besede: *lakoti* (2/2), *sadauiti* (2/4), *prasniga*, *nasmasniga*, *nuzniga*, *zhedniga* (12/1—3), *gouorish* (6/1), *lakota* (9/2), *butara* (9/4); se (10/1), nu (10/2), na (10/3).

Primeri moié (11/1), tôku (13/1, 14/3) in zamé (8/2) so očitne naglasne možnosti tedanje razmeroma proste izreke: prva dva naglasa kažeta gorenjsko barvo, zadnji primer pa je poudarjen, stilno privzdignjen in še danes v knjižnem jeziku v rabi (prim. J. Toporišič, SKJ 2, 129). Naglas na drugem mestu, kot bi ga pričakovali, je v 4/2: mēsa.

Vse te posebnosti v realizaciji metrične sheme prve pesnitve kažejo veliko umetelnost umetne verzifikacije, ki je spretno izrabljala jezikovne možnosti tedanjega slovenskega knjižnega jezika in govornih navad Ljubljane in okolice (naglas, redukcija, akanje). Pesnitev ustreza na ta način načelom metrike glede pravilnega, knjižnega besednega oblikovanja in se po možnosti kar se da izogiba značilnostim vsakdanje narečne govorice, ki je tedanji poetiki »napačna« (prim. M. Opitz, nav. delo, s. 27.) Isto pa velja tudi za druge značilnosti te zanimive pesnitve.

Preprosta metrična shema verzov je dopolnjena z značilno menjavo verzov z moško in žensko rimo, ki pa ni dosledna. Poteka takole:

xa—ya	moška rima	ff—gg	ž	mm—nn	ž	xy—ll	ž
wz—cc	ž	ii—jj	m	oo—pp	ž/m	wz—šš	ž
d—d	m	k—k	ž	r—r	ž	u—u	m
ee—e	ž	ll—l	ž	ss—s	m	vv—v/u	m

Razvrstitev rim kaže zanimivo oblikovno zvezo z vsebino: če pomeni moška rima zunanje znamenje trde odločenosti, verz z žensko rimo pa izzvanja v skromni durovski veselosti besedila, najbrž ni naključje (izbor besednega gradiva!), da sta obe sklepni kitici (15. in 16.) sklenjeni z moškima rimama tipa u oziroma v. Zanimivo je tudi, da je sklepna moška rima tako v ženskem kakor v moškem delu dialoga v posebni zvezi z vsebino: zadnjo besedo ima v tej umetelni štoriji seveda mož, ki za zaključek dvakrat »šaljivo« pribija pomembnost svoje volje; za to »zadnjo besedo« je pisec uporabil frazo-psovko, vsakdanje v nekoliko slengovsko obarvanem jeziku, izpričano tudi v ljudski pesmi (Štrekelj, nav. delo).

V šaljivi obliki klasične prepirljivke je upesnjen prastari motiv dialoga med možem in ženo. Za to prastaro snov je kakor nalašč primerna oblika baročne organizacije besedila. Z dosledno razvrstitvijo pomenov je sestavljaivec — čeprav navidez s preprostimi pesniškimi sredstvi — občuteno prikazal ne samo aktualni govorni položaj besedne »vojske«, ampak je tudi psihološko poglobljeno — in vendar v skladu z izbrano obliko vedro — prikazal oba prigralka, moškega in žensko. Čustveno razmerje med njima je dinamična pomenska os baročnega besedila; ob njej se dogajanje dramatično vzgibuje do svojega viška in razrešitve. »Gibanje« poteka zaradi izrabe dialoga kot posebnega pesniškega sredstva z dvojno napetostjo, ki bi jo bilo mogoče kar grafično predstaviti: napetost, ki obstaja v samem govornem položaju med obema sogovornikoma (zaradi tega vnaša oblika dialoga v umetnostno besedilo posebno, z besedami le nakazano pomensko intenzivnost), je podrejena dinamiki pomenskega poteka ob temeljni pomenski osi. Na videz nepremostljivo nasprotje je stopnjevano sprva počasi, nato pa vse bolj intenzivno: v ženini partituri se razpoloženje spreminja veliko hitreje in bolj dimanično kakor v moževem delu — zdi se, ka-

kor da možemo besedilo spremlja ženino igro sprva v počasnem stopnjevanju, to razmerje se pred koncem tretjega dela in v četrtem delu (del = skupina kitic) v nekakšnem zadnjem vzgibu za hip spremeni, takoj nato pa se povrne v navidezni izhodiščni položaj »vzvišene neprizadetosti«, s čimer je pesnitev pomensko sklenjena.

V kitični ureditvi poteka opisana pomenska pot takole: v prvem delu (= skupini kitic) začne žena vznemirjati moža z očitki, da skrbi samo zase, da pijačuje in da mu ni mar družina: ta dvoboj se stopnjuje do moževe ugotovitve v 4. kitici prvega dela, da mu zgolj oskrba prav gotovo ni zadosti. To žena razume kot spodbudo, začne se dobrikati, mož jo še zmeraj vztrajno zavrača. Šele v tretji skupini kitic pride do komaj opazne spremembe: žena je obupala, mož pa ji v 12/3 oporeče z rahlo samohvalo. Ta s težavo doseženi in komaj opazni vzgib takoj nato strmo zdrsne v zmerljivih tožbah 13. kitice in 14/1—3 — v 14/4 se besedilo vnovič vzpne, a takoj v 15. in 16. kitici se naglo, skoraj reducirano razplete. Padec med prvim in drugim vzponom značilno zavira prenapet razplet in z ustvarjeno napetostjo med obema vzponoma dramatično stopnjuje dinamično dogajanja. Psihološka in sociološka analiza vsebinskih menjav v opisanem dialogu bi utegnila opozoriti na zanimiv verizem v pesniško stiliziranem prikazu razmerij.

Za pesnitev je poleg opisane, dokaj umetelne oblike značilna navidez preprosta ubeseditve. Oblika dialoga predpostavlja vprašanje, nagovor in odgovor: zazeleleni govorni položaj je ustvarjen med menjavo oseb (povedki so v 2. osebi, tudi v 1. osebi, če je odgovor na vprašanje ipd.).

Naravnost od enega sogovornika k drugemu pa je izražena tudi nekoliko neglagolsko (z osebnim ali svojilnim zaimkom v 2. ali 1. osebi), čeprav je povedek stavka v 3. osebi (npr. 2/1: *Toie otrazhi toie shiina sdei od lakoti pogineie* — ali v 4/3: *Guishno tega meni ni sadasti.*) Zaradi sobesedila v teh primerih ne moremo govoriti o kakem govorjenju vstran, kakor v 6/3-4 (*Dober Leben pouhen glash meni stry prou kratig Zhas*). Razmerno malo je povedi v čisti tretji osebi, od tega so to bodisi vzklični stavki, ki so del besedila in navezujejo v dialog (3/1: *Bug Debe taista Repa bla...*), 12/1-3, nedoločniški stavki v 10/1-2 (*Nili mujo se toshiti, malo iesti malu piti*), pa stavki s splošnim osebkom v 9/3-4 in 10/3-4. Kolikor je tu 2. oseba, je iz sobesedila razvidno, da gre za tipično obliko splošnega osebkva, rabljeno v dialogu.

Opazno sredstvo ubeseditve je velelniški stavek, in sicer z nagovornim stavkom na koncu (1/3, 3/8: *Poide ad mene Kurba stara*, 5/1: *Vslishe mene maska Brada*; oziroma na sredi: 3/2 — *Nagauori me Baba ad tega*, 15/2, 16/4 *pishe mene baba Vret*, 14/3 *Toku shena meni Voshi*; v asindetonu za naklonskim glagolom, ki ublažuje prošnji velelnik: *proshem tebe vslishe mene* (7/1), pa tudi neposredno, brez omilitve: 2/3, 11/2 (*poide pak na Druge Dushelle*, 16/3). Velelniški učinek je zmanjšan z dodatnim uvodnim naklonskim glagolom (7/1), s pojasnilom v neke vrste posledičnem odvisniku (časovna oblika bi terjala dodatno razlago): 13/1 — *toku pi de Vshe saprouish*, pri čemer je zmerjavka uravnotežena z nagovornim *ti prederti Kurbesin*; velelniški učinek je dalje zmanjšan tudi s figuro stopnjevanja oziroma stopnjevanja člena in z dodanim pojasnjevalnim stavkom: 14/1-2 — *Pi pehare poune glashe, sei bo enkrat Konz toiga Zhajsa*. K velelniškim stavkom kaže prištet še 16/1, v katerem je želja izražena s členico *naj*: *Neite pishe ter 5/4 z zvezo imeti* + nedoločnik: *Stem Jmash da smerte trorat*, pa vzklični stavek s členico in velelniškim pomenom: 15/1 — *Ante she bosh enkrat Sedt* —).

Velelniške stavke, ki predstavljajo pomembno sredstvo naše ubeseditve, je mogoče tako razvrstiti ina več vrst: 1. na krajše velelniške stavke z velelnikom, 2. na velelnske stavke s členico *naj* ali drugimi členicami, 3. na stavke z velelnikom, v katerih je učinek ublažen zaradi drugega odstavka v zvezi ali kake figure. Po-

nuja se ugotovitev, da so v ženski partituri velelniški stavki razen v enem primeru (5/1) omiljeni z drugimi izrazi ali stavki, medtem ko so v moški partituri uporabljeni pretežno kratki, neposredni velelniški (ukazovalni) stavki: v tem se torej izbor sredstev lepo ujema z idejo besedila.

Ob velelniških stavkih bi kazalo omeniti še samostojne vzklične stavke, nagovorne, kakor v 13/2 in 13/3 — med položajema obeh stavkov obstaja nekakšen hiazem (stavkov, ne zgolj stavčnih členov), isto figuro lahko simetrično opazimo tudi v prepletu velelniškega stavka v 13/1 in retoričnega vprašanja s splošnim osebkom v 13/4, kar seveda poveča spevnost in neposrednost besedila. Samostojni vzklični stavki so v 3/1, tudi v 5/3, 6/1-2, 8/1-2, 11/1 (s ponavljanjem svojilnega zaimka), tudi v 12/1-3 (čeprav brez vzklične členice).

Ritem in poetika sta po večini terjala razmerje poved — verz, zato so povedi kratke, obsegajo bodisi en verz (19), verz je sestavljen iz dveh povedi (tudi nagovornih stavkov) v 7 primerih, v 3 primerih se poved razteza čez dva verza (priredje), v 7 primerih se v dveh verzih razteza zveza s podrednim stavkom, dvakrat se čez dva verza razteza navadni prosti stavek, enkrat pa vzklični čez tri verze.

Priredni in podredni stavki so omejeni ne le po številu, ampak tudi po tipih. Od prirednih imamo enkrat protivni stavek s pogojnim pomenom med obema deloma, enkrat je pojasnjevalni stavek, sicer pa so stavki oziralni (veznik *kyr*, bran mestoma tudi kot *kъ*, bi bilo mogoče mestoma razlagati tudi s *ker*), po enkrat so časovni, pogojni, posledični in dopustni odvisnik.

Poleg teh skladenjskih sredstev — stavčnih tipov — ki so bili v prvi vrsti izrabljeni kot stilna sredstva, je treba omeniti vsaj nekatere figure, s katerimi so bili v tej dobi vajeni dosegati pesniške učinke; s temi postopki, in v manjši meri z izbiro ustreznega besednega gradiva (stalnih zvez, klišejev iz različnih besedil) se je v tej dobi oblikovalo slovensko pesniško besedilo. Od figur naj omenim: a) ponavljanje istega dela besedila (poudariti kaže ponovitev svojilnega zaimka, lahko tudi poliptotično (v drugi obliki): 2/1 *toie otrazhi toie shiuina*; 11/1 *Oh moi plets moie Vefselle*. V tem drugem primeru ima drugi vzklični stavek še posebno pomensko vlogo, saj je figura nekakšna stilistična pretvorba zveze (*Moj ples je moje veselje*.); b) epanastrofo, ki je mestoma zaradi uporabe v ženskem in nato v moškem delu besedila nujno kombinira s poliptoto (13/1-4); c) kot figura učinkuje tudi ponovitev veznika v frazi z antinomoma *stara/mlada* in č) epizevksa, ponovitev besede *sruta* v 8/1 in 9/1, pri čemer je dodana antonimija v epitetonezi: *sruta stara : sruta mlada*.

Redke so figure s pridevniki, povsem izjemen je v frazeologizirani metafori uporabljeni izraz *vinski* (*vinski brat*), pogosto so pridevniki deli frazeologizirane sintagme (*kurba stara, stara baba*). Sinekdoha je v nagovoru v 5/1 (*moška brada*) in v prislovnem povedkovem prilastku v 6/2: *z vinam slahku spiš*. Retorično vprašanje, obakrat v moškem dialogu, je izrabljeno dvakrat.

K skladenjskim posebnostim besedila kaže prišteti tudi posebnosti v ureditvi povedi: večina sprememb besednega reda v klasičnem verzu gre na račun realizacije metrične sheme, kar pa seveda opazno učinkuje tudi na pomenski ravni, ne glede na razlog postopka. Take menjave so npr. v 1/4, kjer je poudarjeni osebni zaimek *jest* postavljen na izpostavljeno mesto pred nedoločnikom *obstat* ipd.

V nekaterih primerih je naravnost očitno, da gre za poskus klasične pesniške modifikacije besednega reda, saj bi bil verz tudi z običajno stavbo povsem »speven«, tako v 4/1: *Dobru ie tebi kūr imash sadasti ...* s subjektivno stavbo in iktom na *dobru* ipd. Z inverzijo so pesniško privzdignjeni tudi vzkliki, celo »nizki«, v 1/3 in 13/2 sta tako prilastka v skladu s poetiko (prim. Opitz, nav. delo) na opaznih mestih — »nizko« izrazje je s stilnim postopkom verjetno ustrezno opremljeno za pesniško ubeseditiv, zmanjša se nizka slovanska vrednost besedja!

Vsi navedeni in nakazani stilni postopki so take narave, da so nam domači, zato so malodane skriti — zanimivo pa je njihovo število in preplet, ki povzroča, da besedilo spoznamo kot umetno pesnitev. Bolj ali manj očitni pesniški postopek je namreč zaslediti v vsaki vrstici. Zaradi te poetične ubeseditve se zdi, da pesnitev ne učinkuje banalno, ampak nasprotno, lahkotno in spevno. Skritost, malodane skopost (vsaj navidezna) v izrabi pesniških sredstev bi utegnila govoriti za krajevno posebnost umirjenega izraza, ki je značilna tudi za središčne baročne pridigrje (Kastelic, Rogerij, zlasti Basar); še izrazitejša kakor v prvi je ta posebnost v drugi pesnitvi.

Da gre za zapis tedanje, po vsej priliki osrednjeslovenske izreke knjižnega izraza, kaže jezikovna podoba besedila. Pisec je poznal tedanjo knjižno normo (pisno navado) in jo je v tem besedilu tudi uporabil. Vendar se zdi, da lahko na podlagi pisave sklepamo, da je poznal tako tradicionalna besedila kakor sodobnejše zapise: v naši pesnitvi namreč lahko opazimo zanimivo mešanico knjižnih (pisnih) in izgovornih prvin, inovacije, ki so se pozneje v marsičem občutile kot substandardne in v normo splošnega slovenskega knjižnega jezika niso prešle, čeprav jih je deloma priznal Pohlin v slovnici l. 1768 (prim. Gutsmannovo kritiko v dodatku h Kristjanskim resnicam l. 1770). Nekatere pisne posebnosti so take vrste, da kažejo na prevladovanje nemškega pravopisa (zapis *t* z *dt*, enkrat tudi *t* s *th*, enkrat zapiše s *hk*), v prvi in drugi pesmi, sicer pa gre za zasebno različico bohoričice, pri čemer nekajkrat z znamenjem za šumevec zapiše sičnik: *Peishem*, *otrazhi* (otroci), *mesha* (mesa), *proshem* (prosem), *shkozhash* (skočeš, čeprav Oblak v navedenem delu poudarja, da ni mogoče ugotoviti, ali šumevec ni bil tudi govorjen), *plesh* (ples); pa tudi narobe: za šumevec piše sičnik: *mas-ka* (moška). Razumljiva je menjava med *i* za *j*, ki kaže znamenje doslednega zapisa: v medglasju ali pred soglasnikom (premorom) piše *i*, če lahko z *j* začne verz ali besedo (z veliko začetnico), piše *J*: *Jest*, *Jesig*, tudi za *i* *Jmash* (celo pod naglasom). Podobno rabi tudi *u* ob *v*. Z *ij* zaznamuje dolgi *i* (čeprav *kijr* bere tudi s polglasnikom), skupino *ij* zapisuje z *i*: *-pi*, *piesh*. V nekaj primerih je opaziti tudi značilen zapis zvenečega zapornika na koncu besede (*sped*, *kratig*). Pravo jezikovno oceno nemara najbolj otežuje zamenjava črk *a* in *o*, ki je pogosta tudi že v zapisih iz 17. stoletja (primerjaj Oblak, navedeno delo), zlasti v primeru, kakor je 2/3 (*Kuhai Repa*) oziroma 15/2 (*pishe mene babo* — —) in 16/4, v katerem je namreč ista oblika z *a* (*baba*). Oblika z *a* je mogoča, če upoštevamo govorno osnovo ljubljanske okolice — za knjižni jezik je seveda verjetnejša oblika z *o* v 4. skl. in *a* v 1. sklonu, kar tudi sicer v pesmi prevladuje. Pritisk govora na zapis se najmočnejše kaže v zapisu nenaglašenih *i* z *e*, ki pa ni dosleden, enako v zapisu *a* za nenaglašeni predtonični *o* in za *e* v predponi *ne-* (*e* za *i*: *taberne*, *nasmasne*, *vinske*, *poide*, *per tebe* — pisava predloga *pri* je obi-

čajna — toie, *debe* in podobno; za nenaglašeni *ê* v pridevniku ima enkrat *i*: *kra-tig*; *e* piše za nenaglašeni *a*: toie *shiuina*, pa tudi *de*; za nenaglašeni *o*, verjetno preko *a*: *pogineie*; *a* za nenaglašeni predtonični *e*: *nasmasne*, *ad mene*, *nagauri* pri čemer je značilen zapis z nereduciranim *i* v velelniku), da *smerte*, *namaram* itd. poleg *ei* za *ai*, in to v dolgih in kratkih zlogih (*Neidem*, *sdei*, *Neite* — poleg *ku-hai* in podobno). Od samoglasnikov je omeniti še nedosledno zapisovanje (in verjetno izreko?) glasov črke *o*: dolgi naglašeni *o* piše z *u*: *Bug*, *laihku*, *kdu*, *toku*, *tulkain*, nenaglašeni ponaglasni *o* pa z *o* in *u*. Videti je, da sta na pisca vplivali dve pisni navadi (starejša in mlajša knjižna ali knjižna in prednjižna) oziroma izreka. Za knjižno pisavo (s protestantsko osnovo) je značilna pisava *-u*, gorenjsko-koroški zapisi 17. stoletja imajo *-o* (v pesmi je *-o* poleg *-u*, ne le v isti kitici, ampak celo v istem verz: malo iesti malu piti ali Dobru poleg Guishno), po tedanji gorenjski izreki je verjetno tudi letoku. Gorenjski vpliv je videti tudi v obliki *tože* (za tvoji), *voshi* (rimano s koži!) in *kolorat* za kolovrat. Od oblik je nemara posebej zanimiva zveza *se nota sadauiti* (je + nedoločnik v pomeni prihodnjika?), sklanjatev *lakot*, *lakoti* (prim. Pleteršnik I), kalkirana zveza *poide pahk na druge Dushelle* (zapis *hk* je podoben zapisu *th*, za besedo *dežela* je značilno staro zapisovanje polglasnika z *u*), kjer je opazna raba predloga *na*. Beseda je v urbarju zapisana še enkrat v nemškem besedilu in tam pomeni *deželana*, tako da bi se dalo verz razlagati: *pojdi pa k drugim deželanom* (p r e b e r i s i). Nedoločniške stavke v 10/1-2: *Nili mujo (muja) se tožiti, malo jesti malu piti*, smo prišteli med vzklične: *Mar se je vredno pritoževati, da je malo (za) jesti, malo (za) piti* — ali — *da malo jemo in malo pijemo*.

V skladu z navedeno Opitzovo poetiko je tudi zelo malo tujk, kar pa jih je, so take, ki verjetno tako v vsakdanjem jeziku kakor v zapisu niso imele predznaka tujosti: *leben*, *glash*, *nuzen*, *nesmasen* (= nezmeren), posebno razlago terja kvečjemu oblika *trorat*, izpeljana verjetno iz nemške oblike *trauren* (žalovati, objokovati usodo), beseda kaže na gorenjski govorni vpliv (monoftongizacija diftonga), rima jo s *kolorat*, in *muja* (muka, prim. Pleteršnika). Glede na dolgost ubeseditve je število teh tujk naravnost malenkostno, posebej ker nekaterih skrajda niso upoštevali za tujke.

Primerjava z drugo pesnitvijo govori vsaj s stališča dognanosti pesniškega sporočila vendarle v prid druge pesnitve. Kljub temu lahko tudi za prvo pesnitev ugotovimo podobno, kakor je Oblak ugotovil za kakih sedemdeset let starejši Skalarjev zapis: na pravopis in na jezik sta vplivala slovstveno izročilo protestantov (ali kakor je po protestantih obveljalo) in sproščena krajevna izreka (ki pa seveda ni peljala proti narečju!). Zdi se, da lahko ponovno poudarimo, da ne bi bilo pretirano predpostavljati za govorno osnovo te pesnitve jezik širše ljubljanske okolice z močnim gorenjskim naglasom — ta jezik pa je tako podlaga večjemu delu uradnih besedil od 16. do 18. stoletja in je vplival na nova besedila na način, ki sem ga uvodoma poudarila.

2. Če spada prva pesem k šaljivim komedijsko zasnovanim besedilom (prim. Opitz, nav. delo, str. 22), v katerih je nizko besedje zapoved poetike, ker je vrsti primerno, spada *druga pesem* med elegije, v katerih so »— — žalostne stvari — —, tožbe zaljubljenih... (Opitz, nav. delo 24). Po svoji oblikovni izpeljavi (s stališča baročne poetike) je na prvi pogled morda manj dognana od prve — to

kaže verjetno na poskuse posvetne, ne pete verzifikacije — preseneča pa po svoji vsebinski zasnovi in zgoščeni, čeprav še vedno baročni predstavitvi liričnega konflikta: mlado, preprosto dekle se da pregovoriti materi in bratu, da pusti svojega fanta, gosposki priliznik (*uni črni tat na hribo*), ki često pošilja po vino, pa se ji pokaže samopašen (*dobro pije, je*) in pokvarjen (*malo moli*). Morala: ker ne sme vzeti moža (verjetno, ker ji črni tat ne da dovoljenja), mora služiti. V stiski se obrača k prvemu fantu s prošnjo (*bodi ti moj*) in v strahu (nikar *en druge*).

Fabuliranje je skopo, skoraj klasično in je razdeljeno po kiticah: ker je pesnitev napisana v monologu, je baročna plastičnost dosežena s fabuliranjem na eni strani in s skromnim komentarjem, neke vrste notranjim dialogom v 1. in 2. kitici, s katerim dekle objokuje svojo nespamet: *adšla je meni dobruta, kir sem se s pametjo skregala* — po tožeči predstavitvi, ki z uvodno formulo povezuje na prvo pesem. V 4. verzu sledi v asinetonu pojasnilo 3. verzu: *lubimo perstan nazai dalla*. Iz 2. kitice izvemo, da sta bila kriva za njeno nesrečo *luba mati inu brat* — komentar je grožnja v obliki neosebno izražene misli: *če bo to dolge terpelo, serce bo teiste klelo*. 3. kitica vsebuje sicer odločilni gibalnik, čeprav je še ne bi mogli označiti za vrh besedila, tega kaže iskati šele v 4. kitici. Gosposki krivec za deklinčno nesrečo je naslikan skopo, vendar izrazito črno. V 4. kitici dosežejo razlogi svoj višek: dekle ne sme vzeti ljubega za moža in mora služiti (verjetno — čeprav to ni razloženo — k črnemu tatu na hribu), pa se obrača k svojemu fantu z željo in v strahu. Baročno besedilo tako pelje do sklepa, ki izzvani v preplašeno prošnjo: ta del je tudi oblikovno ločen od prejšnjega besedila: v prvih dveh verzih zadnje vrstice je pesem spet v 1. osebi (kakor v prvi kitici), v zadnjih dveh vrsticah prve kitice pa sledi apostrofa ljuboval, pesnitev je tako zaokrožena, njena vsebina tematsko sklenjena in naravnana na naslovnika — s tem pa — ker gre za pesniški dialog — tudi pomensko intenzivirana. Pomenski in s tem oblikovni splet pesnitve je videti v obeh poudarkih: 2/3-4 in 4/3-4.

Kitica je tudi tu sestavljena iz štirih vrstic. Osnova metrične sheme je ravno tako kot prej štiristopni trohej, vendar je shema v številnih verzih le približno realizirana (npr. v 1/1, 3/1, 3/3, brano seveda z navadnim, »današnjim knjižnim« naglasom), drugod je treba po običaju časa brati s skandiranjem, ritmično neubranost pa je mogoče razlagati tudi z menjavami znotraj osnovne trohejske sheme (jamska realizacija, dva naglašena zloga — ob premoru itd.).

Jezik kaže podobne značilnosti kakor jezik prve pesmi: opaziti je le večje prizadevanje po pisni doslednosti in nekoliko manjše število redukcij. Kakor v prvi pesnitvi je tudi v drugi na začetku enkrat *t* zapisan s *th*, vendar se kakor v prvi tudi tukaj rima s čistim *t*, kakor da bi pisec potreboval nekaj časa, da se prestavi iz nemške pravopisne navade v slovensko: *srutha / Dobruta* (zapis kaže, da ni gledal besedila prve pesmi, kjer je v enakem verzu *t*), opazno je skoraj dosledno razlikovanje med *l* in *lj* (prvega zaznamuje *ll*, drugega *l*; *ll* je znak za *l* v medglasju: *skregalla, dalla, terpello, klelo, mollo, molle*, *l* pa zaznamuje *l* v soglasniškem sklopu: *ad shla, dolge* (v prvi pesnitvi piše v tej zvezi *u: poune*), *slushite* in *lj: lubimo, poshilo*. J sredi besede je zaznamovan z *i*, tako tudi v *ie* sredi stavka, *J* je v primerih, ko piše veliko začetnico: *Jest, Je*. Podobna razvrstitev kakor pri *i* je tudi pri *u* oziroma *v*, ki zaznamuje oba glasova. Opazno je zamenjavanje *a* in *o*, zlasti pri dolgo naglašanih samoglasnikih, pa tudi pri nepoudarjenih, čeprav je tega manj kakor v prvi pesnitvi. Kakor prizadevanja v pravopisu so pomembni tudi primeri, v katerih je opazno razmerje med izročilom in izgovorjavo: najbolj izrazito je to videti v zapisu nenaglašanih *i*, ki jih v nekaterih primerih zapisuje po izročilu, v drugih po izreki kot *e* in jih med seboj rima (*slushite / vseti oziroma lubi / druge*); kaže, da je zapis z *i* verjetno posledica pisnega izročila, zapis s polglasnikom pa opozorilo na govorno realizacijo. Če pa zaradi zveze z eno izmed nemških pesmi vendarle lahko sklepamo na umetno verzifikacijo, je očitno, da je imela pri ubeseditvi odločilno vlogo tedanja središčna izreka, ki je bila praviloma »more regionis« (Schönleben).

Če je pri *i*-ju očitna izreka polglasnika, pa je pri *o* treba omeniti samo knjižno (izročilo 16. stol.) *u* v dolgem zlogu: *sruta, dobruta*, sicer pa je v nenaglašenem položaju *o: terpello, klelo, vino, dobro*. Kakor *-i* je reduciran tudi *-u*, in sicer v dveh smereh: v 3. in 5. sklonu samostalnikov in v 3. sklonu pridevnikov moškega (in srednjega) spola je

-o: *lubimo, na hribo*, podobno kot v prvi pesnitvi in v urbarskih zapiskih, v prislovu je zapisan -e: *dolge*. Od drugih pojavov je akanje v predponi: *adshla*, narečna je tudi oblika *iet za iti*.

Od oblikoslovnih posebnosti kaže opozoriti na verjetni namenilnik v *spat* (2/2) ob sicer tradicionalno prevladujočem dolgem nedoločniku na -i/-e. Obliko *kir* lahko beremo kot *kə* (tudi za *ker*, torej v funkciji vzročnega veznika). V skladnji kaže opozoriti nemara na zvezo *sture meni sami spat* (neke vrste daj. z nedoločnikom, lahko da ima gorenjsko narečno zaledje): zveza dajalnik z nedoločnikom je posebna oblika zveze s povedkovim prilastkom. Prav tako kaže nase tudi v starini pogosta zveza *nedoločnika* + *je* v pomenu *morati* (z nosilcem dejanja v obliki osebnega zaimka v 3. sklonu).

Povedi so urejene različno: pomemben dejavnik ureditve sta shema in rima, v tem okviru je izrabljena ali členitev po aktualnosti (1/2: *adshla je meni Dobruta*) ali pa običajen besedni red (prostega govora ali fraze). Kakor prej je po možnosti spoštovano načelo verz-poved, v 2/1-2 in 3/1-2 je v prvem verzu imenska skupina, v drugem glagolska. Od opaznih stilističnih sredstev je na prvem mestu asindeton (*kir sem se s pametio skregalla, lubimo perstan nasai Dalla*, ipd., tudi v zadnji vrstici). V navedenem primeru je toliko bolj opazen zaradi elipse pomožnika. Dvakrat je ponovljena tudi figurirana zveza (*meni — — kir*: 1/2-3 in 4/1-2), figurirana zaradi tega, ker oziralni stavek ne stoji ob odnosnici. Omeniti je treba še personifikacijo: (1/2: *Dobruta*) in pretiravanje z opaznim pridevkom (*Uni Zherne tat na hribo*), ki s pomenom in z zvočnim učinkom ustvarja potrebno nasprotje. To pa so poleg nekaterih poudarkov skoraj edina pesniška sredstva tega besedila.

In vendar prav ta druga pesnitev morda še v večji meri kakor prva kaže, da so pri nas podobno kakor v kulturnem prostoru, s katerim smo bili povezani, za posebne, zasebne priložnosti tudi izobraženci ustvarjali lirična besedila, ki pa so kvečjemu predhodnik poznejši izpovedni liriki. (Prim. Fritz Martini, *Deutsche Literaturgeschichte*. Stuttgart 1968.) Večja ali manjša dognanost besedil je seveda v takem ustvarjanju zadeva pesnikov ubeseditvene moči, pobud za pisanje, odmevnosti med bralci, poslušalci. O vseh teh razmerah pri nas za ustvarjanje v slovenščini v tem času skoraj nimamo poročil. Prikazani pesmi nas sedaj silita, da to vprašanje ponovno načnemo.

3. Tu smo ponovno pri srži našega temeljnega vprašanja, na katero skušamo odgovoriti na podlagi še zmeraj skope analize. Če gledamo ob novih besedilih podlago za nastajanje posebne jezikovne zvrsti slovenskega jezika, namreč jezika besedne umetnosti nenabožne vsebine, moramo biti pozorni in v prvi vrsti na zgradbo besedil: na izbiro in oblikovanje snovi in na pesniške postopke (prim. Opitz, nav. delo, s. 27) — pri izbiri besedja pa kaže, da gre bodisi kakor v prvi pesnitvi za posebno izrabo klišejev, znanih iz tedanje verzifikacije, domače ali tuje (tudi obrabljenih formul *bodi stara bodi mlada*), z nizkimi vzdevki, ki so sicer pogosti tudi v ljudski pesmi (*kurba stara, kurbe sin*), največ pa — kakor v 2. pesmi — z vsakdanjim izrazjem, pesniško privzdignjenim s posebnimi pesniškimi postopki, ki jih je uveljavljala tedanja, na klasično renesančno navezujoča se poetika baročnega obdobja.

S tega stališča je najdba obeh pesmi za zgodovino nastajanja slovenske umetnostne besede res velikega pomena; razume pa se, da bo treba polagoma primerjati vsa posvetna besedila tega časa, tako jezikovno kakor slogovno, posebej še redke znane odlomke pesniških besedil. Ugotoviti bo treba razvitost posameznih jezikovnih zvrsti in stopnjo ubeseditvene moči. Analiza naših pesmi nam v prvem primeru razkriva razgibanost pesniških postopkov pri ubeseditvi, v drugem primeru pa redko ubeseditveno moč in kljub manjšim verzifikacijskim pomanjkljivostim veliko dognanost.

JANKOVIČEV »LIEBESWECHSEL« IZ LETA 1712

V urbar gradu Slatna na Dolenjskem za l. 1712 je njegov oskrbnik A. Jankovič med tekste administrativnega značaja poleg slovenskih zapisal tudi eno nemško pesem brez naslova¹. Čeprav vemo za starejšo nemško literarno dejavnost na bivšem Kranjskem, so Jankovičeve kitice kljub nevisoki umetniški ravni dokaj redke, zgodnji primer slovenskega dvojezičnega ustvarjalca s podeželja.

Razločna kurzivna gotica pesmi se ne razlikuje od duktusa drugih Jankovičevih spisov. Zdržema pisani tekst s popravki v četrti kitici ne kaže znakov improvizacije, Jankovič ga je pač prepisoval ali na pamet ali iz izdelane predloge. Vsekakor je Jankovič avtor nemške pesmi.

Jezik pesmi se opazno razlikuje od današnje knjižne norme, nekaj zaradi narečnih oblik nekaj zaradi več kot 250-letnega razmaka med zapisom in današnjo nemščino. Narečne značilnosti so: 1. stari diftongi niso monoftongizirani — *mueß* (7 različnih primerov); — 2. *r* je vokaliziran v *ə* in tvori sekundarni diftong — (*wiæde* <) *wierde* < *wüerde* (3); — 3. etimološki *a* je zamolkli *ä* — *erwahrt-orth* (8); zaradi zamolklosti (*Verdumpfung*) se v pisavi pomešata glasova *a* in *o* — *bekham* (= *bekomm*); — 4. nepreglašeni glas — *laßt* (*läßt*); — 5. delabializacija (*Entrundung*) — *Freydt* (*Freud*) (6); — 6. labializacija (*Rundung*) — *Müßgöner* (-i), *lütthe* (*litte*); — 7. zamenjava *o* : *u* — *truz* (-o-), *wull* (*wohl*), zato pomešana grafika *ohngüetig* (*ungütig*); — 8. pogostno izpahovanje nenaglašene *a* ali zloga — *verlohren* = *verlorenen* (17); zaradi metrične sheme izpahuje tudi umetno pesništvo; — 9. etimološki *š* v *-nš* > *č* — *wuntsch*, *ven-* dar nedosledno — *gewinschte*, *Mensch*; — 10. *dt* v izglasju je bavarski lenizirani zapornik *t* — *Mundt* (6), knjižno = pridihnjene *fortis* *t^h*; — 11. *kh* je mogoče bavarski zlit glas *kch* — *Blikh* (4), mogoče knjižni pridihnjene *k^h* (Jankovič piše v vzglasju, kjer je v živi bavarščini *kch*, v dialektično obarvanih *kaumb*, *Kissen* dosledno *k* = *k^h*); *th* — *orth* (5) je knjižni *t^h* — 12. pisava *mb* za današnji *m*, *mm* (popolna asimilacija) je običajna do 18. stol., etimološka je v *umb* (srvn. *umbe*), *widerumb*, napačna v *kaumb* (srvn. *küme*), *Namben* (Namen); — 13. starinsko je *bossem* (Busen), *geblündert* (srvn. -b-), takrat običajno: *vor* (*für*), *wan* (*wenn*), *ey* za *ai*, *ei*, narečno za *eu* — *freydt* (4), v starejšem jeziku ni razlike med *wider*: *wieder*, *das*: *daß*; — 14. labializirano *ergôz-* (srvn. *ergetzen*) je od 16. stol. bavarska vodilna oblika; — 15. bavarska je oblika *seint* (= 3. pl. sint); *wer ich* je napačno za *werde* oz. *würde*; — 16. staro je *das orth* (srvn. *das*, *der ort*), v baročnih pesmih je »der« Ort, v bavarskih »das« Ort.

Nemška umetna poezija 17./18. stol. rabi narečne oblike le izjemoma, baročna drama (manj proza) pa jih je polna, prim. J. Bidermann & J. Meichel: *Cenodoxux*, 1625. Jankovičeve narečne posebnosti kažejo isto ali podobno sliko splošno bavarskega dialekta kot »Cenodoxus« (prim. zgoraj 1—4, 8—11, 14—16), v katerem

¹ Podatke o Jankoviču in kserokopijo rokopisa mi je ljubeznivo posredovala doc. dr. Breda Pogorelec, ki mi je dala tudi idejo, naj pesem interpretiram.

² E. Kranzmayer, *Historische Lautgeographie des gesamtbairischen Dialektraumes*, Wien 1956.

je težko določiti neki »čisti« ali lokalno vezani tip. Vsekakor pri Jankoviču manjkajo nekatere značilne bavarske oblike, npr. *oa* za *ei* (meinst nam. moanst), monoftongizacija ni dosledna (gemüthe, toda wankhelmüetig), delabializacija je nepopolna (keusch nam. keisch), tako tudi zamolklost (erwohrten, toda erwahrten) itd. Oblike truz, wull (o > u), vokalizirani *r* — wierdt (-iəɪt) so lahko sred-njebavarsko-avstrijske, razlikovanje med *d* in *t* je južnobavarsko, verjetno pa je posledica šolske in knjižne nemščine z vzhodnosrednjememško dialektično osno-vo, tako tudi šibčenje *kch*, *t*, *p* > *k*, *d*, *b* (bist nam. pist), ki je sicer tudi notranje-bavarsko in mlado. Jankovičevi slovenski verzi pričajo, da je bil slovenskega rodu, domače narečje je govoril pač domá in v stiku s kmeti ter slovenskimi meščani. Zato je razumljivo, da ni bil zasidran v nekem določenem bavarskem oz. avstrijskem narečju. Uradno je govoril in pisal mešanico malce privzdignje-nega dialekta s splošno bavarsko-avstrijsko podlago in pod močnim vplivom knjižnega jezika ter govorice avstrijskega dvora izoblikovanega pogovornega jezika nemškega podeželskega plemstva na Kranjskem in Štajerskem.

Na knjižno nemščino kažejo: 1. skoraj dosledna grafika vzhrsrdnem. zapornikov — *Brauch, glaube, deine — kennen, thue* itd.; — 2. številni neizpahnjeni nena-glašeni *e*-ji (izpah 13 : 37 brez izpaha); — 3. nedialektični prislovi — *inniglich, sicherlich, sonst*; — 4. abstrakta — *ergötzlichkeit, gemüthe, Verlangen*; — 5. v narečju malo rabljene literarne besede — *keusch, ungnedig, Sonen Blikh, Müß-göner* (srvn. — *unn* —), imperativ (*nicht verweile*) itd.; — 6. iz baročnega pesni-štva izhaja parna povezava sorodnih pojmov — *keusch und ledig; Wuntsch und glikh; Trostloß und Verlassen*; — 7. baročno je besedno lepotičje — *Erwahrten die Versprochene ergötzlichkeit; ist aufgangen der gewünschte Sonen Blikh* (= *lju-bezen*), daran *Mein Herz Freydt empfangen; hat sonst die Lieb im Brauch; bek-ham Zu Kissen den Verlohren Mundt; erbittert mein gemüthe* (nam. *mein erbit-tertes*) *rueft Vmb rach; Sonsten wer ich wankhelmüetig; Leide Keine quall*; — in 8. apostrofiranje teh, ki ne morejo odgovoriti (neživi, oddaljeni) — *O Himmel; o Liebster*; — 9. čisto baročno je, da se konkretum metonimično zamenjuje s personificiranim abstraktom — *»Lassen wider gehen mein Verlangen* (= *dekle, ki po nji hrepenim*) *ans Vorige orth*«.

Primerjava nekaj tisoč nemških verzov⁵ je pokazala, da ima dosti besed Janko-vičeve pesmi številne paralele v baročni poeziji: *Ort* (nad 20 primerov), *Qual* (19), *verlangen, Verlangen* (10), *ergötzen, Ergötzlichkeit* (9), *Gemüte* (6), *keusch* (5), *Rache* (5), *Frist* (4), *mißgönnen, Mißgunst* (3), *küssen, Mund* (večkrat); »in diser bößen Zeit« ima vzporednico v »bei böser Zeit« (P. Fleming), »bei bösen Stunde« (J. Chr. Günther) = *ibid.* »o grobe Zeit«.

Verzi so pisani v obliki kratkih vrstic (16), a tudi kot dolge vrstice (10), dva pa »in continuando«. Središčne in krajne rime³ bi kazale na kratkovrstično osmérico s prestopnimi rimami *AbAbCdCd*. Večina kratkih verzov (20) je pisana v obliki dolgih vrstic, med njimi navadno ni ne ritmičnega ne miselnega premora. Če bi vrste razvezali v kratke vrstice, bi kitice imele številne verzne in miselne pre-stoppe (enjambemente), npr. *Wan du dises ohngütig/Last, geh Vorbey*; za ljud-sko in baročno poezijo pa je značilno, da so vrstice samostojne in sklenjene

³ Ti in sledeči metrični termini pri nas še niso sankcionirani.

⁵ Deutsche Dichtung des Barock, hg. E. Hederer, München, Hanser V., b. I.

miselne pa ritmične enote s premolkom v izstopu³. Čeravno je aleksandrinec glavna mera nemškega baročnega pesništva, so tudi kratki verzi pogostni, manj je dolgih vrstic (Gryphius, Lohenstein, Stelle); baročne ljudske pesmi pa poznajo dolgovrstične nibelunške in hildenbrandske kitice, predvsem v moritatnih baladah (Bänkelsängerballade)⁴; mislijo, da se je iz dolgih vrstic (Langzeile) razvila nemška alpska poskočnica (Schnaderhüpfel)⁴. Vse kaže, da moramo v Jančkovičevi pesmi vrstice rekonstruirati kot dolge vrstice. Osnova te dolge naglasne vrstice sta dve enakostopni kratki vrstici (Kurzzeile). Nasnova³ (Anzeile), t. j. nastopna kratka vrstica, in odsnova (Abzeile), t. j. izstopna kratka vrstica, sta rimani.

V kiticah se menjavajo trije osnovni tipi kratkih vrstic, za vse je značilen prosti (neobvezni) predtakt³ (fakultativna anakruza), ki je lahko 1—4-zložen, lahko pa sploh manjka. 1. V nasnovi in odsnovi je četveroštopni pravilni trohej, ločita se le po izteku (kadenci) — a. nasnova ima dvozložni zveneči iztek³ (klingende Kadenz) — gütig Ū x̣l = Ū ˘)^{4a} — predzadnji zlog (güe-) ima prenapeti vzdig³ (beschwerte Hebung), t. j. zlog je ritmično podaljšan (namesto 2, ima 3 more), zadnji zlog (-tig) ima stranski naglas (1—2 mori), manjkajoča mora je napolnjena s premorom (A); b. odsnova ima enozložni (kreпки) polni iztek (volle Kadenz), v njem je enozložna stopica ritmično podaljšana, ima prenapeti vzdig³ — frey (U):

O Himmel, wie Vngnedig Bist mir in diser bösen Zeit!

$$(x) \begin{array}{c} \diagup \quad \diagup \\ \text{xx} \text{xx} \end{array} \cup \begin{array}{c} \diagup \quad \diagdown \\ \text{x} \Lambda \end{array} // \quad (x) \begin{array}{c} \diagup \quad \diagup \quad \diagup \quad \diagup \\ \text{xx} \text{xx} \text{xx} \end{array} \cup //.$$

V prvem tipu so takti v celoti napolnjeni (volle Füllung), v drugem in tretjem tipu so takti prosto polnjeni³ (freie Füllung). — 2. Trohej se lahko razveže v enozložni vzdig in dvožložni nenaglašeni spust (Senkung), t. j. v daktil — vórige (xxx), tako nastane zrahljani verz:

Zu truz Lassen wider gehen mein Verlangen ans Vorige orth.

(xx) $\overset{\diagup}{xx} \overset{\diagup}{xx} \overset{\parallel}{U} \overset{\diagdown}{x} \overset{\diagup}{A} //$ $\overset{\diagup}{xx} \overset{\diagup}{xxx} \overset{\diagup}{xxx} \overset{\parallel}{U} //$.

3. V trohejskem taktu lahko spust³ (= nenaglašeni zlog) poljubno manjka, takt je napolnjen s prenapetim vzdigom; vzdigi si lahko sledijo zapored (brez spustov), tako nastane skrčeni verz:³

Wehr daß hindert, schau mir wull auf.

$\begin{array}{cccccccc} \text{//} & \text{//} & \text{//} & \text{\textbackslash} & \text{//} & \text{//} & \text{//} & \text{//} \\ \text{U} & \text{U} & \text{U} & \text{x} & \text{A} & \text{//} & \text{U} & \text{U} & \text{U} & \text{U} & \text{//} \end{array}$

Medtem ko Jankovic v dolgi vrstici zelo svobodno menjava vse tri glavne tipe kratke vrstice, se v prvih štirih kiticah dosledno drži zaporedja obeh tipov izteka, izjema je le peta kitica, v kateri so vsi izteki krepki in polni.

Rekonstruirani osnovni metrični obrazec dolge vrstice je:

$$(x) \begin{array}{c} \diagup \\ \text{xx} \end{array} \begin{array}{c} \diagup \\ \text{xx} \end{array} \begin{array}{c} \diagup \\ \text{U} \end{array} \begin{array}{c} \diagdown \\ \text{x} \end{array} \wedge // (x) \begin{array}{c} \diagup \\ \text{xx} \end{array} \begin{array}{c} \diagup \\ \text{xx} \end{array} \begin{array}{c} \diagup \\ \text{xx} \end{array} \begin{array}{c} \diagup \\ \text{U} \end{array} //.$$

Kitico sestavljajo štiri dolge vrstice, ki so navadno miselno in ritmično sklenjene (brez verzni in kitičnih prestopov). Izteku naslove naj bi sledila središčna cezura, ki pa je večkrat le metrična, t. j. metrično predpisani premolk ni realiziran, misel in ritem preskakujeta iz naslove v odnovo (gl. zgornja dva primera).

4a Znak U = 3 more = prenapeti poudarjeni zlog, x = 2 mori = poudarjeni zlog.

Jankovič je v nasprotju z ritmično vijugo čutil na takih mestih pavzo (mogoče pod vplivom kakega napevnega obrazca) in jo je označil z vejico: »Erbittert mein gemüthe, rueft Vmb rach...« Navadno, vendar ne praviloma, tvorita dve dolgi vrstici eno ritmično enoto s krepkim premorom v izstopu druge odsnové. Parne nasnove so povezane z zvenečimi, z današnjega vidika ženskimi rimami (A, C), parne odsnove pa z zaporednimi moškimi rimami (b, d). Poenostavljena shema je:

_____	A	_____	b
_____	A	_____	b
_____	C	_____	d
_____	C	_____	d

To je različica arhaične (srednjeveške) dolgovrstične *hildebrandske kitice* (Hildebrandston)⁴, od katere se loči po večzložnih predtaktih, v osnovi pa po polnem izteku — hildebrandska kitica ima tu okrnjeni iztek⁵ (stumpfe Kadenz): (x) xx xx Ū AA; z njo skupno ima neobvezno postavljanje predtaktov in prosto polnjenje verzniht taktov.

V ljubezenski prigodnici toži zaljubljenec nad izgubo dekleta, ki so ga nevoščljivci (graščak?) poslali nazaj v njen kraj; ogorčen kliče nanje maščevanje. Dekle zahteva odločen obračun z nasprotniki, sicer bo med njima konec. On ji zagotavlja, da jo zvesto ljubi in je ne bo pustil na cedilu. Izrez iz podeželske resničnosti (pač osebno doživetje), ko gre poleg ljubezni še za obstoj, je presnovan v kronistično pripovedno-dramsko obliko fingiranega dvogovora, ko govorci osebi stojita vsaka v svojem prostoru in se v vsakdanji govorici, pomešani s priučenimi besedami, iz daljave in brez posrednika pogovarjata, vendar pa govorita eden mimo drugega. To je stara literarna vrsta »odpevanka«⁶ (Wechsel, Liebeswechsel)⁴, umetniško izoblikovana predvsem v gornjeavstrijskem obdobju Minnesangu 12. stol. (Kürenberger, Dietmar von Aist), dobro znana tudi iz ljudskega pesništva (pesem nagajivka, ljubezenska kljubovanka in pretekanka³ idr.).

Jankovič sicer pozna neke stilistične prijeme (antitetična gradnja razpleta, podvojevanje podob), figure in trope (Sonen Blikh, mein Verlangen, bossem = nam. Herz), malokdaj pa se mu posreči kak lep verz (»O Himmel, wie ungnädig bist mir in dieser bösen Zeit«), tudi v verzni in rimovni tehniki ni začetnik. Mera dolge vrstice z vsemi metričnimi svoboščinami, nekaj dialektičnih rim (erwahrt-orth, verlassen-bossem, sogn-trogn) in asonanc (auf-auch, meist-seint) pa neka okornost izražanja ima resda pridih ljudskosti, vendar pa njegov, pretežno gladko tekoči, pravilno grajeni trohejski verz izvira deloma tudi iz umetnega pesništva, njegov pesniški, čeprav dialektično pobarvani jezik pa kaže, da mu umetna baročna poezija ni bila tuja. Kljub vsemu njegova pesmarska prigodnica nima literarne vrednosti. Je pa dokaz, da v naši preteklosti podeželski manjši ali lokalni centri niso bili povsem amuzični, saj je Jankovič poleg domače poznal tudi nemško ljudsko pesem, čeprav morda le v obliki trivialnega »Bänkelsanga«. Živel je v času, ko začenja »Bänkelsang« kot domnevno ljudsko pesništvo prodirati v kroge izobražencev, da bi se tam razvil v »salonski Bänkelsang«⁴.

⁴ G. v. Wilpert, Sachwörterbuch der Literatur, Stuttgart 1969 (Kröner 231).

⁶ SE XXI/XXII (1968—1969), 103 ss.; Zbornik kongr. jugosl. folk. 1965 (1968).

Jankovičeva pesem je zanimiva tudi iz kulturno-literarnega zornega kota. Naši raziskovalci ljudske pesmi so sicer opazili, a nezadovoljivo analizirali nibelunški verz in nibelunško kitico kot mlad pojav v slovenskem ljudskem pesništvu, prezrli pa so hildebrandsko kitico kot inačico nibelunške kitice. Za osnovo metrične sheme so vzeli v obdobju romantizma obnovljeno nibelungo in njeno kitico s pravilno, dosledno jamsko mero (R. Hrovatin, V. Vodušek)⁶, s katero pa se ne dá slediti razgibanemu nibelunškemu verz u vsemi njegovimi svobodščinami in nepravilnostmi. Jasno je, da nibelunška in hildebrandska kitica slovenske ljudske pesmi navezujeta na arhaični (srednjeveški) in ne na mlajši, modernizirani tip. V obliki péti h ali metrično recitiranih aktualnih, moralno-poučnih in moritatnih baladnih popevčic so nam neznani potujoči popevači in pesmarji, romarji, berači, vojaki na semnjih, proščenjih, romanjih ipd. posredovali hkrati z vsebino tudi starinski verzni in kitični vzorec.

Naša ljudska hildebrandska kitica, večkrat porušena in kontaminirana z nibelunško kitico, je ohranjena pretežno iz novejših obdobij predvsem kot hildebrandska osmérica³ (dolga vrstica je optično razvezana v dve kratki vrstici, prej cezurne in krajne zaporedne rime postanejo zgolj krajne, prestopne: AbAbCdCd), prim. Štrekelj, SNP IV 8236, 8401, 8459-8463, 8465-8467, 8469-8473, 8675 idr., ali pa kot kratka hildebrandska kitica³ (polovica osmérique : AbAb), prim. SNP IV 7055, 7328, 8468, 8676-8678, 8681, 8682 idr. Naša ljudska hildebrandska in nibelunška kitica gotovo ne izvirata neposredno iz kitic obeh srednjevisokonemških viteških epov, doslej so manjkali vmesni členi med umetno arhaično (srednjeveško) in pa našo ljudsko obliko. Jankovičeva inačica hildebrandske arhaične oblike iz l. 1712 bi lahko bila eden od doslej neznanih členov: pot v nibelungo in hildebrando naše ljudske pesmi vodi prejkone tudi preko nemških baladno-moritatnih popevčic.

Če odštejemo fragment slovenske pesmi v Auerspergovem kodeksu (15. stol.) in Frankopanovo slovenitev Molièrovega »Dandina« (ok. 1670) v jeziku brežiške okolice, nam kljub temu ostaja še zmeraj domneva, resda oprta le na naključne redke najdbe, da slovensko podeželje, ne nazadnje tisto v okolici graščin (Jankovič), najbrž le ni bilo »in litteris« povsem »gluha loza«.

1

[ER]

O Himmel, wie *Vngnedig* Bist mir in diser bößen Zeit /!
Mueß solang Keusch und *Ledig* Erwahrten / die Versprochene ergözlikeit. /
Doch ist *aufgangen* d(er) gewünschte Sonnen / Blikh, /
Doran Mein Herz Freydt *empfangen*; / daß ist mein gröster Wuntsch und glikh. /

2

Da ober die Müeßgöner *Gesehen*, / Daß ich es Kaumb erwahrt, /
Zu truz Lassen wider *gehen* / mein Verlangen ans Vorige orth. /
Wehr daß *hindert*, schau mir wull auf, /
Daß Er nicht wierde *geblündert* /; hat sonst die Lieb im Brauch. /

3

Trostloß und *Verlassen* mueß erwahrten / widerumb Jene stundt /,
Biß verh(e)illet wierdt d(er) *bossem* / und bekham Zu Kissen den Verlohren Mundt /.
Erbittert mein *gemüthe* rueft Vmb rach / zu aller Frist;
Kein Mensch dises / Gehrn *Lütthe*, solang d(a)ß Leben ein Leben ist. /

⁷ Āškerc imenuje nibelunški verz — *nibelunga*; analogno rabim za hildebrandski verz (inačico nibelunškega verza) *hildebranda*.

O Liebster, nicht *Verweille*, wan / Du in Ehren meinst, /
 Deine Feindt balt *Zertheile*, welche / dir am Weege seint, /
 Sonsten wer ich / *wankhelmüetig*, an dirr Liebster frey; /
 Wan du dises *ohngüetig* Last, geh Vorbey. /

Hob dich gelibet *Inniglich*, / sey Versichert ein für allemall /;
 Daß glaube mir *sicherlich*, aber Leide / Keine quall. /
 Thue daß Best Vor dich und *mich*, / Damit Niemandt wierdet ken(en) sogn, /
 D(a)ß ich Dich gelassen in dem *stich*, / Muessest wid(er) meinen Willen den Namben
 trogn. /

[ON] I. O nebo, kako nemilostljivo si mi v tem hudem času! / Moram vse predolgo, čist in samski, čakati na obljubljeni radost. / Vendar pa je vzšel zeleni sonca sij, / ki je razveselil moje srce; to je moja največja želja in sreča.

II. Ko pa so zavistneži videli, da komaj čakam na to, / ukažejo nalašč iti mojemu hrepenenju (= dekletu) na prejšnje mesto. / Kdor mi to preprečuje, naj se le pazi, / da je ne bi skupil; ponavadi je tak običaj v ljubezni (= da se maščuje).

III. Brez tolažbe in zapuščen moram čakati spet tisto uro, / dokler da bodo prsi ozdravljene (= se bo zacelila rana v prsih) in bom spet lahko poljubil zgubljena usta. / Moj zagrenjeni duh kliče vsak čas po maščevanju; / nihče ne bi rad tega trpel (prenašal), vse dokler je življenje (še) življenje.

[ONA] IV. O (moj) najdražji, ne mudi se, če imaš poštene namene, / svoje sovražnike kmalu razženi, ki so ti napoti, / drugače bom nestanovitna, brez obveze do tebe najdražjega; / če jim tega ne zameriš, pojdi mimo (= ne prikaži se več).

[ON] V. Ljubil sem te srčno, bodi prepričana enkrat za vselej; / to mi za trdno verjemi, vendar (zaradi tega) ne tŕpi. / Storim vse, kar je najbolje zate in zame, da ne bo nihče mogel reči, / da sem te pustil na cedilu, (ali) da bi morala proti moji volji nositi (moje) ime.

Kratice so razrešene. Znak / pomeni konec vrste v rokopisu. V kitici 4,5 rpsa je črtano: die Liebe oft zertrenet, v 4,7 pa: Wan dises Von Dir ungerochen (= ungerächt); nad tem prečrtano: ohngüetig. — Originalna interpunkcija je prevzeta le, če je smiselna. Središčne rime, ki so hkrati iztek nasnove, so tiskane kurzivno.

Jože Stabéj

SAZU v Ljubljani

VPLIV IN VREDNOST POHLINOVEGA BESEDISHA

Ko je l. 1972 in 1973 izdal dr. R. Trofenik v Münchnu v zbirki Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen faksimila Pohlinskih del Tu malu besedishe treh jefikov in Glossarium slavicum, z nemškima in slovenskima uvodoma, je marsikdo vsaj po tistem menil, da je bila poživitev teh že do malega pozabljenih in skoraj docela neupoštevanih del odveč ter nepotrebna. Kolikor je bilo še kje malovednih prezirljivcev Pohlina pa so le-ti prisegali neomajno pač samo na Kopitarja in sobesednike, ki pa poleg res upravičenih graj nekaterih Pohlinskih napak, kapric in spodrseljavev za njegovo zaslužno jezikoslovno delo in za pio-

nirsko utiranje preradne miselnosti pri Slovencih niso imeli nobene priznavne in pohvalne besede. Omračenim z nekako podedovanim in ustaljenim naprejšnjim slabim mišljenjem se omaloževalcem Pohlina zdaleč ni zdelo vredno, da bi se bili sami stvarno in nepristransko prepričali o pravilnosti ali zmotnosti nek-daj zapisanih sodb.

Tako je ostal Pohlina z vsemi svojimi številnimi deli — Fr. Kidrič jih je naštel kar triinšestdeset¹ — očrnjen in neupoštevani vse do nedavna, ko je A. Breznik moral zapisati trpko resnico, da »slovenskih slovarjev ni po njihovi notranji vrednosti še nihče ocenil«, in da ga je »presenetila vrednost zlasti nekaterih starejših slovarjev, ki so bili doslej docela prezirani«², med njimi tudi Pohlina-novega.

Kopitar je vseskozi prvačil med Pohlinovimi nasprotniki, bil je vojvodič gonje zoper njega — v *Grammatik der Slavischen Sprache*, str. 127—133, 147, mu je pošteno bral levite — njegova dela pa bi bil najrajši utopil v žlici vode. S tem je sprevrgel Pohlina takó pri sodobnikih, kakor še več ko stoletje za njimi, v smešno in pikro spačeno osebo. Posebno omembe pa je vredno, da je vkljub toliki jezavosti Kopitar v oceni Vukove Pismenice v *Wien. Allgemeine Lit. Ztg.* med besednjaki, ki naj Vuku služijo za sestavo Rječnika, priporočal poleg Gutsmanna tudi Pohlina³. Znatno drugačen je bil npr. S. Zojs, ki mu je bil Pohlina vsekakor der Sprach-Ketzer, t. j. jezikovni krivoverec, a ga je imenoval tudi dobri Marko, der gute Markus⁴.

Pohlinovo Tu malu besedishe treh jefikov, ki je po navedbi samega Pohlina v 2. izdaji *Kraynske Gramatike* izšlo l. 1782, verjetno zgodaj spomladi, ima komaj 12.640 slovenskih besed, in je torej po obsegu med najmanjšimi slovenskimi slovarji. Ker pa je bil prvi tiskani slovenski slovar s slovenskimi iztočnicami, je postal »osrednja knjiga, ki sega v vse slovenske slovarje, ki so bili pred njim, in v vse, ki so bili za njim. Tako so bili v njem razen Alasija vsi prejšnji slovarji obseženi. Sam pa je vplival na vse prihodnje«⁵. S to kleno, strokovno podprto Breznikovo ugotovitvijo se razblinjajo v nič zgolj trde in ne dovolj pretehtane sodbe tistih, ki niso hoteli videti v Pohlinovem delu ne naprednega in ne za slovenski slovstveni prerod prav zaslužnega moža. Res ni treba, da bi koga, ki je zagrešil pri delu tudi večje ali manjše napake, kovali v zvezde in ga preveličevali, vendar v takih primerih je pač treba ravnati takó, kakor se reče: petkrat meri, enkrat odreži, da pezdin odpade, predivo pa ostane.

Nadrobnosti o besedju v *Besedishu* in v *Glossarium slavicum* ne bomo ponavljali; o tem je treba prebrati Breznikovi razpravi *Slovenski slovarji*⁶ in Popovičev *Specimen vocabularii vindocarniolici* ter Pohlina *Glossarium slavicum*⁷, kakor tudi uvoda v ponatisu prvih izdaj l. 1972 in 1973 (gl. op. 19!). Ta razprava

¹ SBL II., 418—420.

² Breznik, RDHV 100 = A. Breznik, *Slovenski slovarji. Razprave*. Izdaja Znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani. III. 1926.

³ Breznik, ČZN 21 = A. Breznik, *Iz zgodovine novejših slovenskih slovarjev*. Časopis za zgodovino in narodopisje. L. XXXIII. Maribor 1938.

⁴ Vodnikov spomenik. V Ljubljani 1859, 48.

⁵ Breznik, RDHV 143.

⁶ RDHV 110—174.

⁷ ČJKZ VI. 1., Ljubljana 1927, 91—99.

hoče le dopolniti doslej še nedovoljno prikazan in poudarjen preplet Pohlino-vega navidezno sicer maloštevilnega in dozdevno nič kaj prida slovenskega besednega zaklada v slovarjih od l. 1782 do l. 1895, kolikor ni tega storil že Breznik, ki je ko pribito dognal, da so Pohlino Besedishe sicer vsi prezirali a ponevedoma — in vedoma — hkrati pa vsi prepisovali iz njega⁸.

Prvi slovarnik in slovničar, ki je prepisal brez navedbe vira nič koliko Pohlino-vih besed v svoj od l. 1773—1790 pisani nemško-slovenski slovar, je bil Mihael Zagajšek (1739—1827), ki je hkrati po Pohlinskih geslih naredil še prenekateri nov samostalnik, glagol, glagolnik, pridevnik in prislov. Pohlino Besedishe in njegova Kraynska Gramatika iz l. 1783 sta bila Zagajšku bolj ali manj pobuda in vzor za njegov pravopis v rokopisnem nemško-slovenskem slovarju in v drugih delih njegove rokopisne zapuščine, izrazito pa v l. 1791 natisnjeni Slo-vennski Grammatiki in v rokopisnem Zadržstljivem pogovoru⁹. Ni pa prevzel Zagajšek od Pohlina moške pridevniške končnice -e in tudi ne več drugih Po-hlinovih odklonov od sodobnega knjižnega pravopisa.

Iz Zagajškovega slovarja sta posredno prevzela več Pohlinskih besed V. Vodnik in O. Caf, po njunih zapisih pa se je marsikatera teh besed, npr. *babuška*, *barva*, *blagajnik*, itd. — ne vedé za prvi vir — prepisovala iz slovarja v slovar vključno do Pleteršnika l. 1894-95 ter se je ohranila in je v rabi še dandanes.

Za Zagajškom je bil drugi mnogokraten neposreden uporabnik Pohlino-vega Besedisha Ožbolt Gutschmann (1727—1790), ki je v l. 1789 natisnjeni Deutsch = Win-disches Wörterbuch na debelo, posebno v slovensko-nemški del, prepisal Pohli-nove besede, seve tudi brez navedbe vira; in to kljub temu, da je v Chriftianskih Refnizah l. 1770 in še v posebej pomnoženem natisu Anmerkungen über die windische und Krainerische Rechtschreibung odločno in ostro nastopil proti Pohlinski pravopisnim novotarijam. Medtem ko so imeli Pohlino Besedishe za docela neuporabno in nesprejemljivo, je pa bil Gutschmannov slovar takó pri sodobnikih, kakor tudi pozneje deležen priznanja in pohvale kot prvi uporaben besednjak. S tem je postal Gutschmann nehote glavni posredovalec Pohlinskih besed, ki jih je bil sicer otrebil nekaj navlake, precej le-te pa je pustil vnemar. Prek Murkovih, Jarnikovih, Janežičevih idr. slovarjev se je taka izumetničena in nerabna Pohlino besedna šara prebila celó do Hubadove izdaje Janežiče-vega slovensko-nemškega slovarja l. 1908, npr. *abarat*, *abora*, *adois*, *brončuza*, *hapan*, *hevec* itd.

Andrej Čebul (1758—1839) je svoje l. 1789 v Mariboru založeno in v Gradcu na-tisnjeno Enu Mala Besedishe naslovil kar po Pohlinskem delu, dasi je v sloven-sko-nemškem slovarčku na str. 3—38 komaj 1015 slovenskih besed, drugi glavni del na str. 39—112 pa je razsvetlensko poučen. Kljub temu da je Čebul prevzel v slovarček veliko Pohlinskih besed in da je dokaj uravnaval po Pohlino pravopis, je ubral na splošno samosvojo pot; v slovarčku je rastlinska pomenska skupina najobsežnejša¹⁰.

⁸ Breznik, RDHV 144.

⁹ SR L. XXI. Ljubljana 1973, 43—75; JiS L. XVIII. Ljubljana 1972/73, 255—262, 292—293.

¹⁰ SR L. V—VII. Ljubljana 1954, 304—331.

Janez Debevec (1758—1821), ki je okrog l. 1790—1795 pisal Deutsch-Krainisches Wörterbuch, je preobrnil skoro vse Pohlinove slovarske slovenske besede v nemško-slovenska gesla, ki jih je dopolnjeval z besedjem iz Belostenčevega Gazophylaciuma 1740, nemška gesla pa iz Adelungovega in Gutsmannovega slovarja, od koder je jemal tudi slovenske besede¹¹.

Tudi Blaž Kumerdej (1738—1805), ki se je načeloma ogibal Pohlinovih besed in se je bojeval zoper nje, v l. 1787 in 1798 pisanem slovensko-nemškem nedokončanem slovarju ni mogel iti molče mimo Pohlinovega Besedisha; sam pa je zapisal v slovar dokaj nepotrebnih in deloma narejenih nemčizmov¹².

V. Vodnikov rokopisni Slovenfki Befednjak¹³ s 139.488 slovenskimi besedami — od teh je bilo okrog 9.500 pripisanih še po Vodnikovi smrti — in s 30.506 nemškimi gesli, je po Hipolitovem rokopisnem slovarju drugi najobsežnejši slovenski rokopisni slovar; pisal ga je v prvopisu od 7. marca 1804 do 23. decembra 1806, dopolnjeval pa še do 27. septembra 1817. Oba slovarja sta ostala žal, v rokopisu, vendar je ves njun bogati besedni zaklad na voljo vsaj v popolnih izpisih v Inštitutu za slovenski jezik SAZU, Vodnikovo slovensko besedje pa je k temu še malodane vse vknjiženo v Cigaletovem nemško-slovenskem slovarju l. 1860.

Vodnik je bil prvi slovenski slovarnik, ki je nabral za slovar največ takrat med narodom živih in govorjenih besed. Poiskal pa je tudi zapisane in natisnjene besede iz skoraj vseh dotlejšnjih dosegljivih mu virov, tako npr. tudi iz tedaj komaj znanega rokopisnega slovensko-nemško-latinskega slovarja Krajnsko besedishe, pisanega v drugi polovici 17. stoletja, ki ga je navajal kot vir z Anonymus.

Kolikor Vodnik ni pobral kopice besed kar iz Pohlinovega Besedisha in njegove Gramatike, jih je tem več napaberkoval iz Zagajškovega, Debevčevega in G. Harmannovega (1777—1834) slovarja ter iz obeh delov Gutsmannovega besednjaka. Zagajšek, Debevec in Gutsmann, predvsem pa prva dva, so bili tisti trije slovenski slovarniki, ki so sprejeli neposredno kar poprek brez potrebne preudarnosti in brez preverjanja tudi take Pohlinove iztuhtane besede, ki jim sami niso vedeli niti pravega pomena niti etimološkega vira npr.: *areč*, *arreč* = vzrok, izvor, causa, origo, kar je Pohlin sestavil iz ar, a m = izvor, origo, initium + + reč, i = stvar, reč, opravilo, res, factum, ter odtod še *arečim* = povzročim, causo; *dimlam*, *dimlanje*, *dimliv*, *dimlujem* < *dim*, *dimi*, megli se mi v glavi, t. j. domnevam; *ošlopnik* v napačnem pomenu kredenca, abacus, kar je Pohlin čisto neposredno naredil iz roditeljske madžarske besede oszlop = steber, t. j. Ofzlop-nak felső teteje = stebra zgornja streha, glava pri stebru, iz Jambrešičevega slovarja l. 1742, list 1^b, itn.; Zagajšek je zapisal to besedo v slovar kar pri sedmih geslih.

Zmaličeno in posili narejeno besedo *Liftróm*, Register, Index, Regeftum, je Pohlin izbrskal iz Jambrešičevega Lexicon latinum 1742, 406: Index ... kazallo, pokazallo, Barbarè Laiftrom, 3. s. Register, 3. [madžarsko] laiftrom. V Glossarium slavicum 1792, 50, je Pohlin z navedbo: *Liftrom*, Hung.[arice] *Lajftrom*, in-

¹¹ Semeniška knjižnica v Ljubljani, sign. X VII, 6, 7.

¹² NUK Ms 349.

¹³ NUK Ms 437.

dex paginarum libri, sam priznal, da je izraz vzet iz madžarščine. Besedo so prevzeli v svoje slovarje npr. Zagajšek, Gutschmann in Murko, le-ta samó v slov.-nem. del s pripombo: P. Marcusisches Wort.

Z Vodnikovim Befednjakom se nekako neha množičen neposreden ali posreden preliv Pohlinskih besed iz Besedisha v druge slovenske slovarje. Po tem času, in tudi že prej, smo dobili Slovenci precej tiskanih slovstvenih del, kjer so se pisci tu bolj, tam manj, ali le poredko, zgledovali po Pohlinskem pravopisu in njegovih besedah. Ker vsa ta dela, npr. Japljevo in sodelavcev Sveto pismo, razna šolska berila, dela M. Ravnikarja itd., jezikovno še niso dodobra preučena in izpisana za zgodovinski slovar slovenskega jezika, bi bilo za zdaj o premem Pohlinskem vplivu na njih besedišče vsako približno ugibanje odveč.

Iz te dobe je ohranjenih še nekaj nedokončanih poizkusov rokopisnih slovarjev in zbirk slovenskih besed, ki tudi niso šle neopazno mimo Pohlinskega Besedisha. Med temi je vsekakor vreden posebne pozornosti v treh knjigah interfolirani J. Chr. Adelungs Wörterbuch der Orthographie und der deutschen Sprache. Wien 1815¹⁴, kjer je Jurij Alič (1779—1845) na praznih vmesnih listih napisal bogat slovenski besedni zaklad, med drugim za tedajšnji čas tudi samorasle izraze, kakor so npr. *denarnica*, *dežnik*, *drevored*, *jezikoslovec*, *kolodvor*, *naravoslovje*, *pljučnica*, *tiskarna*, *vseučilišče* itn. Seve ni vse zrnje scela skliilo na njegovi njivi, veliko besed je vzel npr. iz Metelkove Lehrgebäude der Slowenischen Sprache l. 1825, po čemer in po nekaterih zapisih v metelčici sklepamo, da je Alič začel pisati slovar šele po l. 1825; kdaj ga je končal, ne vemo. Besede der Pfuscher — *mojster škasa*, *samovuk* in Selbstlehrling *samovuk* nam povedo, da je uporabljal Alič tudi Gutschmannov Deutsch-windisches Wörterbuch iz l. 1789, in odtod je prišla prenekatera Pohlinska beseda še v njegov slovar.

Že petdeset let po izidu Besedisha sta izšla še dva tiskana slovarja polna naravnost ali posredno prepisanih Pohlinskih besed. Urbana Jarnika (1784—1844) Versuch eines Etymologikons der Slowenischen Mundart iz l. 1832 ima večino besedja iz Pohlinskega Besedisha in Gutschmannovega slovarja, čeprav je Jarnik v uvodu grajal Pohlina, da ima mnogo slabih skovank in neprimernih besed iz drugih slovanskih narečij, toda sam je vzel prav take izraze od njega.

Antona Murka (1809—1871) Slovénfko-Némfhki in Némfhko-Slovénfki rôzhni befédnik iz l. 1832—1833 je bil ob prelomu dveh slovsko-jezikovnih dob glede na kakovostne besede jezikovno-prerodnih ustvarjalcev, kakor so bili Japljevci, Vodnik, Ravnikar- Metelko, ter glede na Dajnkove, Volkmerjeve, Šmigovčeve in lastne narečne zapise z ene strani obetajoč kažipot v prihodnost, z druge strani pa je še pogreval izpred petdesetih let slabe Pohlinske besede *abarat*, *abora*, *adoís*, *areč*, *Hervor*, *hevz*, *hibla*, *hibun* itd. Murko se je naslanjal na Vodnika in na druge, predvsem pa na Gutschmannov takó nemški kakor slovenski besedni zaklad, ki je poln Pohlinskih besed, le-te pa je jemal k temu še kar iz Besedisha. V predgovoru slovarjevega nemško-slovenskega dela je Murko sicer opozoril bralca, da naj ima v slovensko-nemškem delu besedi *areč* die Ursache, ki si jo je Pohlina izmislil, in *siven* grausam za nedopustni; pri tem pa je v nemško-slovenskem delu pri Ursach *arezh* ponovno vknjižil s pripombo schl.[echt], t. j. slaba

¹⁴ NUK R 77596.

beseda; glede besede *siven* pa ni vedel, da je treba v Besedishu *Sivn*, *Sivnèk*, *Sivnoft* pisati in brati silen, silnik, silnost, kar imajo deloma že slovenski protestantski pisci. O Murkovem besedju, njegovih virih in o izrednem vplivu slovarja na poznejše slovenske besednjake je natančno pisal A. Breznik, k čemur skoraj ni kaj dodati¹⁵.

A. Janežič, M. Cigale in M. Pleteršnik, najboljši slovarniki za Murkom, Pohlino-vega Besedisha niso več jemali resno in ga za neposreden prevzem njegovih besed redno niso upoštevali, uporabili so ga le poredko. Samó Cigale se je v uvodu nemško-slovenskega slovarja l. 1860 nekoliko razpisal o Pohlinu in navedel za zgled nekaj njegovih besed. Pleteršnik omenja v Pripomnjah Pohlina poleg Gutsmanna, Murka in Zalokarja kot »slovarjepisca, ki je napačno in brez potrebe za slovar koval besede... in takih besed, ako jih je gradivo ponujalo, ni kazalo sprejemati.« Med viri za slovar navaja Pleteršnik vendarle tudi Pohlinovo Kranjsko gramatiko 1768, Tu malu besediše 1781 in Kmetam za potrebo (prevod) 1789.

Kakor o vseh slovarjih, od Megiserjevega iz l. 1592 dalje, je tudi o Janežičevih slovarjih¹⁶ in o slovarju Cigaleta¹⁷ in Pleteršnika¹⁸ napisal Anton Breznik obširne nadrobne ter strokovne razprave, ki pa so vsaj nekatere potrebne zaradi novih znanstvenih izsledkov že precej dopolnil. Že on je pravilno dognal, da so se prepisovale nekatere besede na slepo iz slovarja v slovar. Takó je tudi v Pleteršnikovem slovensko-nemškem slovarju l. 1894—1895 »mno-go izrazov, ki jih je iz enega vira zapisalo po 5, 6 nabiralcev in so zato oznake, ki jih Pleteršnik navaja kot vir besedam, brez znanstvene vrednosti« (k čemur je treba pripomniti, da to za vsako besedo, zlasti iz najstarejših virov, ne velja).

Ko obrnemo prednjo ugotovitev v prid Besedishu, se prepričamo, da je nešteto besed, ki jih je Pleteršnik pripisal Gutsmannu, Vodniku, Jarniku, Murku, Cafu itd., v resnici Pohlinskih. Če Pleteršnik Pohlina ne bi porinil ob stran in bi bil upošteval tudi njegov že lepo po abecedi urejeni besedni zaklad, ulovil bi bil tri muhe na en mah. Zvedel bi bil — kolikor Pohlina ni vzel besed iz starejših domačih in tujih slovarjev — za prvi besedni vir, ne pa da ga je pripisal šele Cafu, Miklošiču, Zalokarju idr., ali pa pustil geslo brez omembe vira. V drugo: pomnožil bi bil iztočnice z besedami, ki jih je mogel najti precej samó pri Pohlinu, a jih zdaj ni v slovarju. V tretje pa bi bil slabo prirojene in narejene besede, domače in tuje, spoznal pri viru samem, bi jih bil izpustil, ne pa da jih je po izpisih iz poznejših besednjakov kot dobre uvrstil v slovar. Za ponazoritev tega bodi naslednja primerjava:

Pohlina ima pod črko A 246 iztočnic, Pleteršnik pa 470; od teh je 92 takih, ki so tudi v Besedishu, a le-tega vir navaja Pleteršnik samó pri *aborat*, *asla* in *aškrt*, Pohl. (Km.) pri *ampak*. Pri 88 geslih, ki jih ima tudi Pohlina, pa so večinoma navedeni poznejši slovarniki Gutsmann, Vodnik, Jarnik, Murko, Cigale itd., pri redkih besedah so starejši viri, ali pa so brez vira.

¹⁵ RDHV 169—171, ČZN 22—32.

¹⁶ RDHV 171—173, ČZN 87—98, 156—164.

¹⁷ ČZN 147—156, 164.

¹⁸ SBL II. 381—384.

Naš oris o vrednosti, pomenu in vplivu Pohlinovega Besedisha na besedni zaklad najvažnejših slovenskih rokopisnih in tiskanih slovarjev končamo pri Pleteršniku, dasi je nekaj neporabnih Pohlinovih besed preniknilo še v slovarje 20. stoletja, npr. malostno v 4. izdajo Janežičevega — Bartlovega nemško-slovenskega slovarja l. 1905, zaznavno pa v 4. izdajo Janežičevega — Hubadovega slovensko-nemškega slovarja l. 1908. Od Pleteršnika sèm se v slovarjih posamezni besedi ni pripisovalo važnosti o njenem izviru, a gledalo se je vse bolj na njeno pravopisnost, na pisno in govorno uporabnost. Ko še v najnovšem Slovarju slovenskega knjižnega jezika iz l. 1970 beremo *abota*, *aboten*, *abotnica*, *abotnik*, *abranek*, *adraš*, *ajati*, *ajd*, *ajdovnik*, *ajdovica*, *akademija* itd. pač nihče več ne pomisli, da je zapisal iste besede že Pohlin pred stoindevetdesetimi leti ter pred njim nekatere še drugi.

Naša preverjanja in dognanja nam dokazno potrjujejo, kako nepresodno in krivično je bilo odrivati Pohlina in njegova dela več ko stoletje iz slovenske preodre, slovstvene in jezikovne stvarjalnosti, in to ne toliko iz res stvarnih in nepristranskih razlogov, kolikor iz precéj osebno mu navržene nepriljubljenosti zaradi nekaj zagrešenih napak¹⁹.

IZ ZGODOVINE URADNE SLOVENŠČINE

Teodor Domej

1.

Dunaj

PLIBERŠKA PRISEGA IZ DRUGE POLOVICE 17. STOLETJA

Pogoji za razvoj slovenskega jezika so bili dolga stoletja zaradi posebnega socialnega, političnega in kulturnega položaja, ki je v njem živel slovenski narod, neugodni. Šele na meji med srednjim in novim vekom, za časa hude krize fevdalnega sistema in prvega vzpona meščanskega razreda, ko sta predvsem humanizem in protestantska reformacija spremenila kulturno obličje Evrope, so tudi za slovenski narod in njegov jezik nastale bolj ugodne razvojne razmere. V praksi je reformacija tudi ideološko načela do tedaj veljavno normo izbora jezikovnih sredstev. Ta norma izbiranja med različnimi plastmi slovenskega jezika, latinščino, nemščino in italijanščino v različnih komunikacijskih situacijah, besednem ustvarjanju, znanosti, upravi, političnem in cerkvenem življenju, je namreč slovenščino — najbolj v pisni rabi — skrajno malo upoštevala. Prav zato so pisani spomeniki slovenskega jezika iz srednjega veka in iz obdobja od zatrtja reformacije do začetka preporodnega gibanja tako redki in kvalitativno malo različni. Ta model uporabe slovenščine je v bistvu enak za vse slovensko področje, torej tudi za Koroško, ker je bil ves prostor v podobnem položaju. Kljub temu je za

¹⁹ Avtor je o Pohlinu objavil zadnji čas tudi dve študiji v nemščini: — M. Pohlin, Tu malu besedishe treh jeŕikov. Faksimile der ersten Ausgabe 1781. Vorwort und technische Redaktion. — Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen. IX. Band. Dr. R. Trofenik, München 1972, 1–10 — M. Pohlin, Glossarium slavicum. Faksimile der ersten Ausgabe 1792. Vorwort und technische Redaktion. — Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen. XI. Band. Dr. R. Trofenik, München 1973, I–XVII.

Koroško izkazano razmeroma nizko število besedil. Najbrž bo šele sistematični pregled ohranjenega arhivskega gradiva tudi za to pokrajino prinesel na dan kvalitativno podobne tekste, kot so izpričani na primer za področje nekdanje Kranjske.

Znaten del zapisanih primerov slovenskega jezika so besedila uradnega značaja, v prvi vrsti različni prisežni obrazci. Za Koroško so bili doslej izpričani in objavljeni trije: prisega iz sodne prakse, zapisana v vetrinjskem urbarju (nastala med leti 1601 in 1609), fevdna prisega krškemu škofu (1637) ter cesarju Ferdinandu III. (1653). V koroškem deželnem arhivu v Celovcu pa so se ohranili še drugi primeri prisežnih obrazcev, ki do sedaj še niso bili objavljeni. V prvi vrsti sta zanimivi dve dvodelni prisegi, ki sta zapisani v rokopisni knjigi št. 1230. Knjiga vsebuje razne obrazce uradnega značaja in je nastala v Pliberku v Podjuni v *drugi polovici sedemnajstega stoletja*. Teksta že zaradi izredne dolžine vzbujata pozornost, še bolj pa zaradi jezika, ki sta v njem zapisana. Jezik ne kaže izrazitih znakov kakšnega koroškega narečja. Nekatere oblikoslovne in (s pridržki) tudi pravopisne značilnosti kažejo na to, da je oseba, ki je priredila obrazce po nemškem vzorcu, poznala protestantsko književnost in tudi nadnarečno pisno normo koroško-gorenjskega predela.

Na tem mestu objavljamo eno izmed obeh besedil.

Prva prisega

Ena Slouenska Prisega.

En Sakoteri Prizhauhez, Kateri hozhe Eno Vuzheno / Persego Sturiti ali Sapershezi, Ta bi Imel / gori Vfignite Trij Perste. / Per tem peruem perstu, Katery ie ta Pauhez, Ie / Sästopit, Bog Ozha, Per tem Drugim perstu / ie sastopit Bog Sin, per tem Dretim perstu / Bog sueti Duch. Ta druga dua persta / Vrozi on spod ugane, Edan tech spod / Vganiénich perstou ta pomeni to Kershanskho / Dusho, Katera ie skrita pod to Zhlouescost, / Ta drugi ali ta peti perst pomeni to Thelu, / tiga Zhlouekha Kateru ie sa maihinu sház- / -hat pruti ti Shlächtini Dushe, Ampak perti / celi rozhi ie en edini Bog ino uftuarnik säs- / -topiti. Kateri ie tega Zhloueka ino use Creature Nebu ino Semlo Stuaril. / Kateri Zhlouek ie pak toko Verbegen ino Gottlos Ino / lam febi toko fourafshi de on Enu folsh ali Criuo / Prizhuuainie ali Persego fturi, Ta gouori ino / fapersega utakijsni stalti ino Vishi, Koker be / sam Zhes se rekol. Ali iest donas ta Dan / folsh Sapersegam ali Zhes moio Vest Kriuo / gouorim ino Prizham toko iest Proshim sam zhes / se Boga ozheta, Sinu ino fuetiga Ducha, ino / to Zhelo fueto Troijzo, de iest Bodem od- / lozhen ino Venspachnen, od te gmaine inu usech / dobrut te cele Kershanstue de mi taista dobrota / ima biti ena Sakletua moiga Telesha, / moie Kerui, ino moie Dushe. / 2: Hdrusimo gouori ino Saperfega, ta tudi, Boga / sposablene naueste, Satai ino nasposnani / Zhlouek Toku Ali iest donas ta dan Kriuo / Saperfegam, Toku iest profsim Boga ozheta, / Boga Sinu, Boga Suetiga Ducha, de mi / taista nigdar nemaio hpomozhi ali / htrosto priti, kadar se moia Vboga / Dusha bode lozhila od moiga gresniga shiuota. / 3: Htretimo Kateri Kriuu Sapersega ta- / -isti letoku sam Zhes se gouori ino prau. / Ali iest donas Kriuu prizhuuainie gouorim / Zhes moio Vest. Toko iest profsim Boga / ozheta, Sinu, Ino fuetiga Ducha, Ino to / fuetu Reshnu Tellu nashiga Lubiga Gos- / -poda Iefufsa Christusfa de niega gnada / ino milost, niega fuetu roistuu, niega / Keruau pot, niega nadolsno terplenie, / Kripreliuanie, Vmrenie, ino bredka Smert, / niega Vpekal ino Vnebo hoienie, niega / fuetu gori Vstaianie, Ino poshilianie / tega fuetiga Ducha, Ino ufe taisto Kai / bi ainnimo Vbofimo gresniko imelo htrosto / inu Kueselo priti, ima od mene Vekoma / odulozhenu ino sgubleno biti. / 4: Hzetertimo, Kadar Edan Kriuu Saperfega / ta gouori letoku kokur bi on Rekal. Ali / iest donas Kriuu Saperfegam taku bi / imela moia Vboga Dusha, Katera se sastapi / per tem Zhetertim perstu, Ino moie Tellu Kateru ie Sastopit per tem petim perstu, Eden sdrugim / ali Dusha nu Tellu Vekoma Sgubleno, Verdamanu, / ino Hudizo sdano biti, Pred Boshio sodbo / Kadar iest na fuesti Vbogi Gresni Zhlouek / boðem Stall pred tem Resniznem Richtariam / IESVSAM CHRISTVSAM, Kate- / -rimo

ie use uedezhe, ino nister pred nim / namore scrito biti. Iest bi tudi imel / Venspachnien ino odlozhen biti od Vfega Ve- / -selia usech Bofhiech Suetnikou. Jest / bi tudi imel odpachnen ino oduershen biti / od tiga fhelniga Pogledainia tiga periasniuga / oblzia nashiga Lubiga Gospoda Jesvsa Chris- / -tusa, od sod do Vekoma. / Satorai Ipumni ti Zhlouek tako Strashno ino / grosnoutno Sodbo ti sto Kriuo persego / sam Zhes fe gouorish, Ino Sato popre dobru / pomisli Kaij ti gouorisch alli Dech, per / tem more an Vsaketerae Kateri tu / Shlishi ino ie perprizhi merkati Kaij / ta Kriua Prisega na sebi noshi ino / Kako ta Zhlouek se saueshe, Vti Kriui / Persegi, od Boga usiga mogozniga sgublen / grata, pred tem se Vsak Zhlouek Vari / per fuoie Dushe Suelizhanie. / Natu Imaio ti Prizhauzhi Sgori Vsignienim / Tremi perste le te besede nach gouorite. / Jest N: N: persheshem per moi gari / Vsignienmi prauie telesne Veste ino / persege, de iest ulete rezhi Vkateri / sdaj iest odmoiga Sopernika / sem ob doushen ino Satoshen, / Zelo nadoulshen, Ino de iest niemo / per tuistu N: nekole san denar, / Scofezo ali meruo nikar Kaij / uez Vueziga sem Kriuo Sturil, / Koker meni Bog pomaigai, Ino / niega fueti Euan-gelium. /

Janez Kos

2.

Arhiv Slovenije v Ljubljani

SLOVENSKI PRISEŽNI POUK IZ METLIKE

V Arhivu Slovenije hranimo v neurejenem arhivskem gradivu mesta Višnja gora osemlistni nedatirani zvezek velikosti $17,5 \times 11,5$ cm. V njem je od druge do sedme strani vpisan pouk prisežniku in obrazec prisege v slovenščini. Ista roka kot slovensko besedilo je zapisala tudi beležke na prvi strani, v katerih se navajajo imena Jure Skrazki, Miculek, Jure Thomaschitsch, Gabre Poiauinaz, Peter Zaar in Johann Kopaschowitz St. Gerichts Verwalt und Rath alda. Na 14. in 15. strani zvezka piše:

auf anderthalb gewenes Wein der Kürchen St. Martini geherig als

Jury Gerdenz	2 Labl	1 Mas
Andre Staricha	4	1
Michl Jankouitsch	2	
Michal Schugl	1	1
Anton Kolbeschen v. L. dorf	2	
Lorenz Tallitsch	1	5
Anton Panian	2	
Anton Weiss	2	
Petter Pirtitsch	2	
Martin Juraiz	2	
Michl Laurantschitsch	1	1
Petter Wachoritsch	1	1/2
Janes Wratanitsch		5
Petter Migsche	1	1
Ansche Schloger		3
Michl Doktoritsch	1	4
mehr Wachoritsch		6
Mathia Popitsch		15
Lorenz Tallitsch		7
Michl Doctoritsch	1	
drabant		3
	1 Eimer	5
		3
Anton Lauschin	1 Eimer	
Johann Wajukh	1 Eimer	

V beležki na zadnji strani se omenja Almosen Perto, Kodrin in čevljarski vaje-
nec Krištof Machner iz Varaždina. Zapisi na zadnjih straneh so od druge roke.

Pouk prisežniku ima pet točk, prva dva odstavka tvorita prvi točki, naslednje
pa so oštevilčene. Njim sledi navodilo o načinu prisege. Zadnji odstavek sloven-
skega besedila je prisega, ki ima splošni del in posebni del. Posebni del je bil od
prisežnika do prisežnika drugačen. Pisec ga je označil s poševnima črticama.
Drugi primer posebnega dela je pisec zapisal na spodnji rob lista; glasi se: »de
ie temu prizheozhimu Johan Malneritsche videozha bla leta utem duschnimu
bifmu imenuana Raitenga pod katera ie oni Sua lestna roko.« Nad besedico
»de« (*) je z drugo roko zapisano »de Joseph Watsch«, besede »na moi posledni
dan« je pisec prečrtal in nad njimi zapisal »na moie pusledna ura« (**).

Slovensko besedilo je naslednje:

*Jsuershen bodem, od liza ali oblizhia Boshiga, de meni Tuistu oblitschia Boshie
bode enu praklestuo alle ferdamanie moiga Tellefsa inu moie dushe Vekomai.*

*Drugemu gouori en Vsaki ne doushni ienu keruu persesheni zlouk koker be on
reku, oku iest danashni dan kriiu persheshem, toku iest prosem Boga ozheta, Sinu,
ienu Suetga Duha de meni namoi perhodni zhafs kadar se moia Dusha Stelefsa
lozhila bode nigdar Hpomuzhi inu kueseli napride.*

*3^{timo} katieri kriiu persesha ta letoku gouori, koker debi Reku, oku iest dones keruu
perseshem Toku iest profsem gospud Boga, ozheta Siinu, ienu Suetga duha, de
shiga Jsuelitsheria Jesusa Christusa Debe negoua naisrezhena gnada ienu ta
nedolschnast negouiga britkiga Terpleina ienu Smerti, meni Vbogimu Greishni-
ku billa isbrifsana inu Sgublena.*

*4^{timo} Kateri kriiu persesha Ta letoku gouori, koker debe reku, oku iest Dones kriiu
persesham Toku iest profsem gospud Boga, ozheta Siinu, ienu Suetga duha, de
moie dusha katera ie per Tem zhetertem perstu Sastoplenu, ienu moie Tellu ka-
teru Bode per tem petem perstu Spomishlenu Skupeie Vek Vekomai Sgublenu
Bode na ta pusledni zhas Te strashne Sodbe, pred katero iest kriiu persesheni
zlouek kraitenge Stau bodem, ienu de imam od delen ienu potren biti ad ufseh
Suetnika imam tudi resbien biti od Suetega Pogleda alij oblizhia nashiga gospu-
da Jesusa Christusa Vek Vekomei.*

*Satega Volla Smisle o kershanski zlouek, koku eno Strashno Sodbo sam zehs
sebe oku kriiu perseshesh, resodenesh ienu polek tega more enu prau kershansku
Serze smislet, kai kriiu persega Vfsebe ima alle Sapopade.*

*She Vezh, kateri kriiu perseshe, Se odpoue Gospud bogu ienu negoui milosti,
Temu teshkemu terpleinu ienu britke Smerti nashiga gospuda Jesusa Christusa,
inu usfe dobruti.*

*Drugemu usame Ta kriiu persesheni Zlouek Snegouo kriiu persega Temu Super
katerega on kriiu perseshe negouu poshteine, Blagu, ienu ufse, Sakai ta kriua
prizha gauori.*

*5mo ta kriue perseshenik Snegouo kriiu persego premoie Tega Richtaria, inu po-
lek nega uefs zelli Suet alle Rath. De Zhestu ena kriua Sententia ali Sposnaine
isrezheno bode, ienu koker Tudi ogolifa inu perpraue Tega, Super katerega gauo-
ri, Satu niegouo, Temu Drugemu pak, katerimu nashlishi on da.*

Satega Volla ta kriui Perseshenik nigdar namore Boshiga oblizhia Videt, temutsh toku zhlouek hudobne is hudem Duham ali Shudizham, ienu uragam Voblast pri-de, oku Supet nada nasai, temu, komer ie kei Shnegouo kriuo persego aduseu: Vglihi Vishi toku zlouek Sam Sebe kuezhnimu ferdameinu isda, ieno niegoua Dushia nigdar oblizhia Boshiga nauidi. hpuslednimu nigdar Sasuoiga shiuola na letem Suetu tega Shiuleine nabode imu, ienu Se odgouori ufsemu poshteinu tega sueta, ienu useh Suoih Peria!lu na le!em Suetu, ienu nar hpuslednimu Se negoua kriua persega more isueidet, ienu na dan priti, ienu Vpergouaru mei ludmi ofstati per temu more Vsaki dobru smislet, ienu Varuat Suoio Dusho.

Kader ozhe eden persezhe toku ima trij perste gori Vsdignet, ienu Rezhi.

Jest N: N: perseshem nar popreit Bogu ozhetu, Sijnu ienu Suetmu Duchu, Lubi Diuizi Mariae, Vsem Boschim Suetnikam, ienu Suetnizam, Vsem nebeshkim Angelzam / de sa leta douh katerga iest pagieruam nistem iest al katere druge deb blu mene Videozhe na de sa use lete utem naprei danemu Specificationu imenuane poshte nez preieu, in koker tudi seh Sranzem gospudam anton paikam Leteh ime-nuaneh posht nabekrat poraitou / koker meni prou buh na** moie pusledna ura pomagai Ta nar praezhastitliua bres usega madesha Spozheta Diuiza ienu mate Bo-schia Maria use Boschie Suetnike, ienui Suetnize, Tude use nebeshki Angelzi, ta Suede euangelium inu nascha Catolshka uera na moi pusledni dan, kader Se moia Dushiza ad telesa lozhila bode, Dushize ke isuelitscheinu pomagai, ienu po negoue Sueti uoli, oku iest pak pokrium perseshem na letem Sueitu uprizha Straffan, tankei tudi od Soie Suede gnade ienu milosti ia tudi gmeine useh Suet-nikou inu Suetniz od lozham bodem Vek Vekomai amen.*

Priimki, ki so navedeni v zvezku, dajatev vina in navedba cerkve sv. Martina, posebej pa omemba »Gericht Vervalt«, nas pri ugotavljanju kraja in časa njegovega nastanka vodijo iz Višnje gore v Belo krajino, v Metliko.

V seznamu dajalcev vina na zadnjih straneh zvezka je zapisanih kar šest takih priimkov, ki jih v 18. stoletju najdemo med metliškimi meščani (Panjan, Mikše, Weis, Pirčič, Jankovič, Bajuk), in več drugih, ki so značilni za Belo krajino (Stariha, Doktorič, Popič, Talič). Zapisana pa sta tudi Anton Panjan in Ivan Bajuk, ki se v delu dr. Antona Svetina (Metlika. Dve razpravi iz pravne zgodovine mesta in okolice, Ljubljana 1944) omenjata v letih od 1711 do 1784 kot metliška meščana. Bolj kot ta imena potrjujejo domnevo, da je zvezek nastal v Metliki, navedba cerkvice sv. Martina in zlasti zapis na prvi strani: »Johann Kopaschowitz St. Gerichts Verwalt. und Rath alda«. Svetina pravi (na strani 107), da se je ta drugi mestni uradnik Gerichts Verwalter imenoval v virih tudi starešina in da kaže institucija tega metliškega uradnika na vpliv pravnih običajev in predpisov iz bližnje Hrvaške. Priimka Kopašovic v Svetinovem delu ne zasledimo, pač pa navaja (na straneh 60 in 104) v letih 1712 in 1716 meščana Ivana Kosapoviča, ki je najbrž kasnejši starešina Ivan Kopašovic, le da ga je pisec zvezka nerodno zapisal. Svetina pravi (na strani 99), da je bil razpravni jezik na metliških pravadah slovenski in zato je povsem razumljivo, da je moral imeti mestni sodnik pri roki pouk prisežniku in obrazec prisege v slovenščini.

Sodimo, da je zvezek nastal nekje v drugi polovici 18. stoletja.

Kako je zvezek prišel iz Metlike v višnjegorski mestni arhiv, je najbrž nerazrešljiva uganka.

SLOVENSKA PRISEŽNA OBRAZCA IZ SREDE 18. STOLETJA

Arhiv Slovenije v Ljubljani hrani posebno knjigo prisežnih obrazcev iz druge polovice 18. stoletja. Knjiga nima naslova, neki neugotovljeni pisar pa je kasneje zapisal na nalepko, ki je namenjena za naslov, letnico 1763. Ta letnica se ne ujema z vsemi podatki, ki so zabeleženi v omenjeni knjigi.

Prisežni obrazci, ki so zapisani v obravnavani knjigi, so nastali v letih 1750 do 1782, torej v času, ko sta bila na Kranjskem Reprezentanca in kamera oziroma Deželno glavarstvo v Ljubljani najvišja državna upravna organa. Na osnovi teh obrazcev so bili zapriseženi vsi tedanji državni uradniki na Kranjskem, nekateri uradniki nižjih stopenj pa so te obrazce uporabljali še do leta 1809. V knjigi je zbranih 59 prisežnih obrazcev, med katerimi sta tudi dva zapisana v bohoričici. Slovenska prisežna obrazca sta namenjena zapriseganju mestnih sodnikov in cestnih nadzornikov na Kranjskem. Prvi obrazec je bil zapisan že leta 1750, drugi pa okoli 1771.

Prisežni obrazec za zaprisege mestnih sodnikov je v navedeni knjigi najprej zapisan v nemškem, nato pa še v slovenskem jeziku. Na osnovi tega obrazca so novoizvoljeni mestni sodniki na Kranjskem prisegali od leta 1750 dalje, zadnji pa je uporabil ta prisežni obrazec leta 1771, nakar so vsi mestni sodniki zaprisegali samo še v nemškem jeziku. Izjeme so bili mestni sodniki iz Ljubljane, Novega mesta in Krškega, ki so prisegali le v nemškem jeziku. Mestni sodniki so se v prisegi zavezovali, da bodo svojo službo pošteno in pravično opravljali.

Na koncu prisežnega obrazca so zapisani tudi pripisi uradnih pisarjev, iz katerih je razvidno, kateri mestni sodniki in kdaj so prisegali v slovenskem jeziku. Iz teh pripisov moremo sklepati, da je bilo priseganje mestnih sodnikov na Kranjskem v slovenskem jeziku običajna praksa, saj so spočetka vsi mestni sodniki, razen sodnikov iz Ljubljane, Novega mesta in Krškega prisegali na osnovi slovenskega prisežnega obrazca. Zapriseganje v slovenskem jeziku se je počasi opuščalo. Najdlje se je obdržalo v tistih mestih, ki so imela bolj slovenski značaj. To so bila mesta, kjer je prevladoval kmečki življenjski slog, kot so Črnomelj, Kostanjevica in Lož. Leta 1771 je kot zadnji slovensko prisegel mestni sodnik iz Kostanjevice Franc Makovic. V obdobju 1750 do 1771 je priseglo 25 mestnih sodnikov v slovenskem jeziku, kraj, ime in datum slovenskega zapriseganja pa je razviden iz naslednje tabele:

Mesto	Mestni sodnik	Datum zaprisege
Črnomelj	Muli Andrej	24. julij 1750
	Lašič Janez	18. marec 1757
	Lašič Janez	1. maj 1760
	Lilih Matija	30. april 1763
	Lilih Matija	29. april 1766
	Lašič Janez	14. marec 1769

Mesto	Mestni sodnik	Datum polaganja prisega
Kamnik	Wolf Franc Ferdinand	12. december 1750
Kostanjevica	Kuntarič Janez	21. april 1751
	Dulc Matija	21. januar 1754
	Dolc Anton	29. april 1757
	Kalin Mihael	20. marec 1760
	Kalin Mihael	30. junij 1763
	Colarič Janez	8. april 1769
	Makovic Franc	20. december 1771
Kranj	Čebul Jurij	7. maj 1751
Lož	Zabukovic Valentin	22. februar 1755
	Zabukovic Valentin	27. maj 1757
	Lavrič Tomaž	20. december 1760
	Zabukovic Valentin	1. julij 1763
	Zabukovic Valentin	9. julij 1766
Metlika	Erberg Franc	20. november 1756
Radovljica	Lukan Franc Anton	3. avgust 1751
	Freyberger Franc Anton	7. januar 1755
	Freyberger Franc Anton	5. november 1757
Višnja gora	Nürnberg N.	14. avgust 1751

Mestni sodnik iz Črnomlja Janez Lašic je prisegel 14. marca 1769 v slovenskem in nemškem jeziku.

Prisežni obrazec za mestne sodnike:¹

Formula Juramenti

Jest N: Richt'er v N: Persechem Gospud Bogu usega Magoznimo, de jest ozem nashemo Sue!lemo Cesariu, inu Kralu Franciscu, te Suelle Cesarize, inu Kralize Mariae Theresiae, tudi od tech Erbam, ne men te Vsoku Imenitne Repraesentanze inu Camere, koker tude temu napre postaulenmo Creis Haubtmano lete Cranske Deshele Suest, ienu pokorn bitti, Leto Richtarsko Slesbo prou, inu prauiznu pelate, nieh Kraleuske Suitloste Jeme, postaue, Sapoudi, prepoudi branite, inu Tardite, Tega posteniga Mesta Nez, prauizo, ienu Gori=jemaine iskati, inu derschati, prauo Praudo, ino Sodbo toku dobru temo bogemo, koker temo bogatemo, jenu Usaketerimo po Prauize, jeno per moie Vesti, tudi nobenumo pokriuiimo nezh Sturiti, nikar Sa vole Schlach!e, priasnasti, prikasni, ali Sourashtua enimo ali drugimo pomagati, ali kei Perloschitti Temuzh to prauo Resnizo, jeno! Prauizo Sturiti, kader bi mi pach ulete Moi!e Richtarske Slosbe kei teskega na prei pad!o, uselei per te Cesarske kraleue Representanze, inu Camere, koker tudi temo na pre postaulenmo Creishaubtmanno Se oglasiti, jeno V Moi!e Slusbi toku se Sadersati, koker Se enimo postenimo Moshu, jenu Meistenmo Richtar!o Spodobi, koker mene Buch, jeno ta Zista Bres Vsega Madescha Spozheta Diviza Mate Boschia Maria, inu V!se Boshie Suetniki na Moi posledni Zash pomagaite. Amen

Prisežni obrazec za cestne nadzornike je za okoli 20 let mlajši. V knjigo je zapi-san le v slovenskem jeziku in je verjetno nastal iz potrebe, ko sta nastopila služ-bo cestnega nadzornika Franc Panger in Štefan Keržnarič. V pripisu, ki sledi

¹ Arhiv Slovenije, Knjiga prisežnih obrazcev, folio 100.

prisežnemu obrazcu, je navedeno, da sta omenjena cestna nadzornika prisegla na osnovi tega obrazca 27. maja 1771. Pisavi slovenskega obrazca in pripisa na koncu navedenega obrazca sta si zelo podobni in moremo sklepati, da je oboje napisal istočasno isti pisar.

*Prisežni obrazec za cestne nadzornike:*²

Formula Juramenti

Vi botte persegli Bogu usegamogoznimo, inu te prezisti bres usega madesa Spozetti Divize inu materi Boschie Marie inu usem Lubem Svetnikam, tudi tem presuetlem Fürstu inu Gospudo Josapho temo drugmo tega iemena isvolemo Rimskimo Cefsarjo na nemskomo inu v Jerusalem Kralo. tudi te presuetli veliki Rimski Cefsarize, na nemski, ogerskem inu Poemskem Kralizi vikse vaivodne v Esterreicho Marie Theresie udove etc devi gari spounenam obujem ufsakem Cefsartuam inu nech usok zastitlem Erbam inu Erbouskem Erbam taku koker tude Letemo vam naprei postaulemo Cefsaraskimo Poglavarstuo, inutem v Letemo imeno na kakorsna Vischa danem Povelam, isvestu, podlosen, inu pokorn bitti, Leta vam is velike gnade dana zestna Mojstrouska alli toku retschena Weegmasterska Slusba po vaschimo nar bulsmo vedesso, inu veste isvestu opraulat, inu tudi pred usem drugem Letuvam vasckimo per hodnimo Decreto inu kar kol per hodno vam bode toku dabro od letęga Cefsaraskiga Poglavarstua, koker tudi odtech vam na prei postaulenech zestnech Comefsarjou, Sgurnech, koker spudnech Pomerkauzam sam bode garnalosen, uselli, inu u sech na prei bissanech puncteh inu Stukech slehernu, inu na tanku sturiti, pred usem drugim pata velika gosposkena slusba dobitschek jeska!i tudi pred usa Skoda varvati, inu po use Matsche odverniti, inu tudi od dapounaina vasche u Schlusbnue dousnosti ne is voschlivasti perjasnast, alli naperjasnasti inno nobena druga vischa nar men pa skus soi dobitscek Schenkenge, alli dauka, kateri pred drugem od Svetliga Cefsarstua nar huische je prepovedano, odverniti imate ampak na taksno visha se dersati, inu morette Koker enimo postenimo slusambniko se srajma, inu on Sturiti je savesan.

Ema Umek

4.

Arhiv Slovenije v Ljubljani

INDIVIDUALNA PRISEGA PRED NEPRISTRANSKIM SODNIKOM IZ LETA 1691

Zapisi priseg v slovenščini iz 17. stoletja so razmeroma redki. K doslej objavljenim zapisom naj navedemo še prisego, ki je ohranjena v arhivu graščine Dol v Arhivu Slovenije (Gr. A I., fasc. 32). To je prisega, ki jo je dal mengeški podložnik Matevž Prešern iz Homca pred nepristranskim sodnikom. Nepristranska sodišča je za posamezne primere lahko postavljaj zemljiški gospod, da so kot patrimonialna sodišča sodila v njegovem imenu tedaj, ko je šlo za spor med

² Arhiv Slovenije, Knjiga prisežnih obrazcev, folio 161.

njegovim in tujim podložnikom (S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 361). V našem primeru je tožil Janez Danijel baron Erberg, imetnik graščine Dol, Janeza Antona barona Lewenberga, imetnika graščine Mengeš, ker je mengeški podložnik Matevž Prešern podrl dolskemu podložniku Gregorju Germeku iz Homca na dan sv. Jakoba 1690 plot okrog vrta. Pravdni postopek je trajal še leta 1691 in ga je vodil nepristranski sodnik dr. Andrej Burger, ki je bil sicer odvetnik ograjnega sodišča. Obtoženi Matevž Prešern je prisegel 31. januarja 1691 pred nepristranskim sodnikom dr. Andrejem Burgerjem v Ljubljani v njegovem stanovanju na Starem trgu. Kdo je bil pisec prisege, ne moremo ugotoviti.

Prisega se glasi:

Jest Mattheuss Preschern Perscheßsem Pruti Gospod Bogu eno Zisto perfego de iest Vmeszi Julia Keter ie bolo na Suetiga Jacoba dan Vlani Koker Gospod lebenbergau Pad grad Mengesch Sluschene Vmalim Gallenbergi Sedeiozi Kmet, Smoime Bratj Jerneiam ienu anschetam Gospoda tosnika tudi Vmalim Gallenbergi Sedeiozimo Kmeto Gregorio Germekho negou per negouim Verto blifso hifse Stoiozi Plot proti deseth Cloßfter min ali uetsch Squantio nifsem dali uergau.

Erich Prunč

5.

Filozofska fakulteta v Gradcu

ROKOPISNO IN ARHIVSKO GRADIVO KOROŠKE

Zbiranju rokopisnega in arhivskega gradiva, ki je raztreseno po raznih arhivih, župniščih in zasebnih zbirkah na Koroškem, so doslej posvečali le malo pozornosti. Avstrijske arhivske ustanove so se le redko zanimale za slovenska besedila, če pa je tako gradivo zaradi raznih zgodovinskih okoliščin (primer Arhiva Zgodovinskega društva v Celovcu) že prišlo v njihovo last, je zaradi pomanjkanja strokovnih sodelavcev pogosto ostalo neopaženo, ali pa se je celo zgubilo, kot npr. del Jarnikove zapuščine. Tudi slovenski zbiratelji in znanstveniki so pretežno mislili le na zasebne zbirke in zasebne znanstvene interese, kar je pogosto povzročilo, da je se je tako gradivo po smrti zbiratelja zgubilo (Jarnikova pesniška zbirka, Vratenski rokopis itd.).

V zadnjem času so sicer predvsem po zaslugi ravnatelja dr. Sušnika začeli koroško jezikoslovno in literarno gradivo zbirati v Študijski knjižnici v Ravnah, vendar tudi ta dejavnost ne bo mogla zapolniti vrzeli, ki obstaja zaradi pomanjkanja ustrezne znanstvene institucije na Koroškem, ki bi sistematično zbiralala in obravnavala tudi slovensko gradivo.

Ker so torej te dragocene priče slovenske ustvarjalnosti na Koroškem slej ko prej v nevarnosti, da se izgube ali uničijo, bomo pod gornjim naslovom več ali

manj periodično objavljali krajša in zanimivejša besedila in poročali o raznih najdbah.

Besedila in poročila ne bodo urejena niti po vsebini niti po letih njihovega nastanka, pač pa bodo oštevilčena, kar bo morda olajšalo njihovo kasnejšo analizo.

V tem prispevku objavljamo tri primere uradne slovenščine iz 18. stoletja.

Prvi besedili, prisežni obrazec in obrazložitev pred prisego, sta sicer nedatirani, vendar se da po njuni vsebini sklepati, da sta morali biti napisani v času kme-tijskih reform Marije Terezije.

Št. 1. Izloženje pred tem perseganjem

Rokopis iz farnega arhiva na Radišah, na papirnem listu formata 2°, na hrbtni strani besedilo št. 2. Vodni znak v obliki velike črke W¹. Na spodnjem desnem robu pripis v vijoličastim črnilom: »Eidesformel für Unterthanen«.

Isloshenje pred tem perseganjem.

Dokler našla šlahтна Casariza ozhe, dabi te velike šmihnjave, katere so še do-fehmau per dajanju šlahhle, mele biti goruflgnene, inu škus to gnadlivu šapovedeno enakošt al glihingu po tem premoshenju inu nuzu melu tudi biti to dajanje, k'temu pak je poprei potrebnu, dabi ti predštoiniki, al flegarji, inu podveršeni per švojei vešti meli šposnati, inu poveti švoje rezhi, dobizhek, al nuz inu hantiringo, inu latu imajo po nai višhei šapovedi taku dobru ti predštoiniki al flegarji, koker podveršeni perfezhi. Ša tega deli še opomene, da vřaki prau premišli, kai je perseganje, kaku namrezh en velik greh je, inu nar oifštreiřhi odgovor, kader eden šuper to dolipodjano perfego štori, inu per temu šposnanju kai šamouzhi, bol kar' per rešnizi ne povie, kai ma ša en dobizhek, škus katere še šhe ta velika kriviza dopernele, da kader bi eni pol druji kar' vse šveštu inu per rešnizi na povedali, bi še ne šadobila ta enakošt all glihinga, katero ta Šlahтна Casa-riza jifhe, inu je zielei Defšheli pridna, bi še tudi teistim, kateri po tem perleganju use per rešnizi povijo, kriviza godila, dabi ti l' švoimi erbami na donge² zhale bili prekařjani al prevezh oblošhni, ti vulhni³ pak bi l' šuoimi erbami šuper vřo pravizo škus pri-řhi, inu vuvseti oftali. H'temu le šhe ima šamerkat, da potem, kir bojo šhe vsi švoje reztzhi povedeli, še šhe bo po nar višhei šapovedi podjiskalo per nekatereh, al kader bo potrebnu per vřeh gořpořhinah al je temu taku al kar, inu kader bi še ne melu toku šnaiti, bi ti predštoiniki inu podveršeni bili derřhni, da šo en fousř perfego štorili, bi bili oifštro pořtrafani, tudi bi bilu njim vse premoshenje odvřetu, inu oni bi bili is defšhele potisnjeni, kader bi še melu šnaiti, da je jih vetzh, kateri niřo po švojei vešti inu per rešnizi povedeli, bi řraven h'tei řverha povidanei řtrafi šhe tu priřhlu, dabi řpet na novu řprařhuali inu le te gořpude bi mela šama defšhela vunderřhati.

Satu bojo vedeli vři predštoiniki al flegarji inu podveršeni po tem opomenenju inu doli-podjanem perleganju štorit, še tudi pred greha[m] inu veliko řtrafo varuvati.

Št. 2. Prisežni obrazec

Na hrbtni strani lista, na katerem je zapisan rokopis řtev. 1.

Perfeganje ša te podverřhene.

Jeřt... šposna pred bugam inu vřam řvetnikami ř'dobro veřtjo, da je h' pravei glihingi v'nařhei Defšheli inu k'dajanju potrebnu, da vřaki podverřhen al untertan ma šuoje grun-te inu hantiringo řveřtu povedeti da tu poie taku dobru koliker vun řeje, koker koliker

¹ Ev. tudi EW kot papir besedila řt. 3.

² Koroška narečna nikalnica.

³ Pisava dong- narekuje domnevo, da imamo opraviti s prepisom starejše predloge.

³ Kor. nar. „lažnjiv“.

fe v'enem friedmem letu perpuva, tudei druji grunti po pravem nuzu nenizhnu majo refodeti, inu kader bi se kar po velti inu per relnizi nepovelu bi teiftim, kateri po svojej douhnofti prau povijo, super mojo veft inu super to bogu perjetno pravizo, f'lvoini erbami na donge zhale fe velika kriviza godila.

Sattu fapofefhem jeft bogu v'fegamogozhnemu, prefvetei Divizu inu Materi bofhjei Marii inu ofem lube Svetnikam, da jeft v'fe moje grunte po vunfjanju limke herlhi bol zhir fe ta nefeje, po drujem puvanju popolnu ozhem poveti, tudei ozhem poveti per mojej velti, koliker fe v'friedmem letu perpuva, fraven tudei druje grunte, koker fo prahe, trauniki, palhe, gore, taihti, mlini, kar fhe pod febo imam, to hantiringo f'veltut otzhem f'pofnati inu nahat fapifati kaker resnizhnu meni bug pomai, ta prefveta Mati bofhja Maria Diviza v'ulim lubim Svetnikomi.

Inu kader bi se zhes kratku bol dongu² meni moglu fprizhati, da fim jeft krivitzhnu faperfegu, fe jeft podverfem tem cafarfkem oiftrem ltrafam.

St. 3. Prevod pooblastila z nemško predlogo

Iz farnega arhiva v Vogerčah, napisan na dvojni poli folio-formata, prvi list ima vodni znak jelena, drugi vodni znak EW; vsaka stran je popisana samo v desni polovici.

[1R]

Vollmacht

Wir sammentlich Endesunterzeichnete Unterthanen des Pfarrhofs Rinkenberg haben die 3 hier benante als: Andreas Gasper, Thomas Lubas, und Philipp Nachber frey und einwillig erwählet und bevollmächtigt, damit sie im Namen un- unser, nicht nur allein mit dem Lehensherrn und Pfarrer demselben alle nöthige Auskunft, Red, und Antwort, über alle an sie zu stellende Fragen wahrhaft, und unpartheyisch ertheilen, sondern auch mit selben ihre künftige herrschaftliche Giebigkeiten statt der abzustellenden Rabath festsetzen, darüber einen Kontrakt errichten, und im Namen unser aller unterfertigen sollen, also zwar, daß wir alles, was sie versprechen, gut heissen, und so, wie sie es eingegangen, zu erfüllen, uns verbinden; so bald über diesen auf solche Art geschlossenen Kontrakt die allerhochste Bestätigung erfolgt seyn wird.

Zu dessen wahrer Bestätigung ist die Unterschrift derer hierzu erbettenen Namensfertiger, und das von uns eigenhandig beygesetzte Kreuzzeichen. Geschehen in dem Pfarrhof Rinkenberg den 6-ten Juni 1787.

[1V]

Mi usikup na Kraji samerkani Podloschni Uogerskega Farouscha smo te tri tekai srezhe- ne namrezh: Andrea Gasperja, Thomascha Lubasa, inu Philippa Nachberja frei no usuoll- nost isuollili inu oblastili, da uni u Jemeno nas kar ku samo is tem Lehenskem gospodo nu Farmastro taistem uso potrebno Resodeje, Gouor, inu Antuort, Kres vse naje postau- lene Waraje resnizhno inu wres usega Sadsaderschaja dati, ampak tudi staistem jich perhodne Gospoke Daruuaje na mest te dopostaulene Rabothi terdno postauit, kresto en Contract storili, nu u Jemeno nas usech podpissat imajo, inu taku da mi use kai uni oblubio, dobrorezchemo, nu taku, kaku so se uni podali, dapounit nas saueschemo; kaku sker Kresta na tako uischo sklejan Contract nartauischi poterdeje dapernescheno wode. Hresnizhno Poterdijejo je to Podpissaje tech tozo naproschenech Jemenpodpissar- ijo no to od nas storjeno Snamje [2R] te Krischa. Se je sgodilo Farouschi uogerskim ta 6-t Dan Roschenzuet 1787.

(sledijo imena 15 faranov s pristavljenim križem)

Diese Wahl und Unterfertigung ist ohne Zwang und ordnungsmäßig in unsern Beyseyn vollzogen worden.

ZS. Franz Sal. Grazhofer, kai königl Pfarrer zu Rinkenberg

+ Georg Sontschnig Unterthan der Hschft Steinach als Zeug

ZS. Johann Georg Tazol Stadtschreiber zu Bleyburg Namensfertiger.

[2V]

(novejši pripis: Pooblastilo).

MEKINJSKA PRISEGA

Iz okolice Kamnika je ohranjen prisežni obrazec iz konca 18. stoletja. Prisežni obrazec je bil v rabi pri krajevnem sodišču državnega gospostva Mekinje v letu 1789. Po tem prisežnem obrazcu sta pričala dva mekinjska podložnika, in sicer Jakob Šarc in Primož Škerjanc v tožbi dolskega podložnika Miha Pevca proti dolskemu podložniku Martinu Šarcu in njegovi ženi Jeri. Prisegla sta na krajevnem sodišču državnega gospostva Mekinje 16. oktobra 1789. Prisežni obrazec je ohranjen med spisi krajevnega sodišča Dol v Arhivu Slovenije (Gr. A I., fasc. 34).

Prisežni obrazec je zapisan za pričevanje vsakega podložnika nekoliko drugače, zato objavljamo oba zapisa. Oba mekinjska podložnika, ki sta prisegla, sta bila iz vasi Preserje.

Eidesformel. Jest Jacob Sharz perseshem k Bogou Ozhetu, Sinu, suetmo Duchu eno pravo resnizhno Persego, de jest zhes le tu, kar bodem sdei uprashan, bres nasaidershaina, al Samouzhuaina, to zhisto Resnizo po mojem Vedeozhi, Nobe-nimo k Nuz al Skodi, ampak samo to Pravizo povedat ozhem, tokres, kok mei Gospud Boug pomagei. Amen.

Jest Primas Skerjanz perseshem k Bogou Ozhete, Sinu, Suetmo Duchu eno pravo resnizhno Persego, de jest zhes le tu, kar bodem sdei uprashan, bres Nasaidershaina, al Samouzhuaina to zhisto Resnizo po mojem Vedeozhi Nebemo k Nuzi, al h Skodi ampak samo to Pravizo povedat ozhem, toku res koker meni Gospud Boug pomagei. Amen.

**DOPOLNILO K PREGLEDU O ZAPISANIH PRIMERIH
URADNE SLOVENŠČINE
IZ 16., 17. IN 18. STOLETJA**

V lanskem letniku JiS sem v zadnjih dveh številkah objavil prispevek O zapisanih primerih uradne slovenščine iz 16., 17. in 18. stoletja. Njegov nastanek je sprožilo gradivo, ki ga je odkril v ljubljanskem nadškofijskem arhivu pravni zgodovinar dr. Anton Svetina in ga komentiral za JiS. Ker je šlo za gradivo, ki se v zgodovinskem, slavističnem in pravniškem strokovnem tisku pogosto objavlja, ni pa o njem kakšnega sistematičnega pregleda, sem se v dogovoru s takratnim urednikom JiS lotil nekakšnega uvoda v tak pregled. Po eni strani sem hotel dati osnovne informacije o značaju in pomenu dokumentov uradne

slovenščine iz navedenih treh stoletij, hkrati pa tudi čim bolj popoln bibliografski pregled nad objavljenim gradivom. Kljub dokajšnjemu obsegu je članek vsebinsko ostal torzo, saj v njem nisem uspel upoštevati ne le »gorskih bukev«, torej vinskogoriških zakonov, ki jih je že monografsko obdelal Metod Dolenc, ampak tudi cele vrste drugih oblik pravnih ali uradnih tekstov, kakor npr. pogodbe različnih vrst, uradne razglase, testamente. Te pomanjkljivosti ne bo mogoče tako kmalu zapolniti. Ker pa naši arhivski strokovnjaki tako rekoč iz dneva v dan odkrivajo nove tekste uradne slovenščine, med njimi tudi tako pomembne, kakor so prisežni obrazci za mestne sodnike, saj dokazujejo, da je še sredi 18. stoletja večina sodnikov kranjskih mest prisegala v slovenščini, je uredništvo JiS sklenilo objavljati občasno takšno gradivo v posebni rubriki »Iz zgodovine uradne slovenščine«. Ta novi okvir izkoriščam, ker mi ni mogoče vsebinsko in problemsko dopolniti lanskoletnega preglednega članka, vsaj za gradivsko dopolnitev. Zadevno ga dopolnjujejo tako vsi zgoraj natisnjeni članki z novimi najdbami, od že objavljenega gradiva pa moram opozoriti še na dve prisegi, ki jih v času pisanja mojega članka nisem mogel bibliografsko preveriti, ker sem imel o njiju pomanjkljive podatke.

Pomembna je zlasti prisega davčnega izterjevalca Jurija Šubeca iz leta 1656, ohranjena v kranjskih deželnih protokolih, kakor zelo nekonkretno navaja njen objavitelj August Dimitz. Objavil jo je kot primer takratnega slovenskega sodnega jezika v četrtem delu svoje *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813* (Lj. 1876, str. 130, 131). Druga prisega, ki mi je pri pisanju članka o uradni slovenščini ušla iz razvida, je dosti mlajša. Gre za slovenski prisežni obrazec iz Štajerske. Našel ga je v protokolu deželskega sodišča z gradu Hrastovec, shranjenem na ptujskem gradu, France Kotnik in ga s skupim komentarjem objavil v članku *Slovenska prisega iz Hrastovca* (ČZN 1928, str. 147, 148). Kotnik je sodil, »da je zapis prisega iz druge polovice XVIII. stoletja« (tam, str. 148).

Opozoril bi še na članek Antona Svetine *Odlomki iz koroške zgodovine* (Kronika 1973, str. 97—104), ki pretežno govori o uporabi slovenščine v koroških cerkvah, ki so sodile v ljubljansko škofijo. Za naš problem priseganja v slovenskem jeziku je pomemben odstavek:

»Leta 1632 je bamberski škof Janez Jurij potoval skozi Koroško in je službeno obiskal vsa bamberski škofiji podložna mesta in gospostva na Koroškem. 6. septembra je prišel v mesto Beljak, kjer so ga slovesno sprejeli in mu je vse prebivalstvo s prisego potrdilo svojo zvestobo. Slovenci so škofu prisegali v svojem jeziku, moški s privzdignjenimi tremi prsti, ženske s polaganjem desne roke na prsi, knapi pa po običajih rudarjev z vzdignjeno desno pestjo.« (Tam, str. 100.)

Odstavek, ki ga je Svetina, kakor navaja v opombi (tam, str. 103), povzel po članku M. Mayerja *Huldigungsreise Johann Georg's Bischof's zu Bamberg, durch Kärnten im Jahre 1632* (Carinthia 1820, št. 3), je pomemben v dveh aspektov. Prvič iz njega razberemo, da so bile takšne poklonitvene prisega, kakršne je za škofjeloško gospostvo freisinških škofov in blejsko gospostvo škofov v Brixenu na Tirolskem iz istega časa našel in objavil Milko Kos (GMDS 1941, str. 71—74), v uporabi tudi na posestvih bamberskih škofov v času po reformacijskih pretresih. Hkrati to pričevanje utrjuje podmeno, da gre pri tovrstnem priseganju

za prakso oddaljenih škofij, ki so imele svoja posestva na slovenskem ozemlju, medtem ko fevdalni gospodje z domačih gradov in cerkvenih središč niso čutili potrebe po takšnih poklonitvenih prisegah, ali pa se jim jih vsaj ni zdelo vredno zapisati, ker doslej zanje ni bil najden še noben obrazec.

Po drugi strani pa je pričevanje o prisegi bamberškemu škofu v Beljaku pomembno zato, ker govori tudi o priseganju žensk. Poklonitvene prisege so bile navadno stvar odraslih moških. Očitno pa so bile možne v kakšnih primerih tudi prisege žensk. Tako moram korigirati svojo trditev, da je bilo takšno priseganje »izključno« moška zadeva (JiS 1972/73, str. 244).

Zapiski, ocene in poročila

LIBER CANTIONUM CARNIOLICARUM KALOBŠKI ROKOPIS

Matija Majar je 1846 uvrstil v Pesmarico cerkveno štiri pesmi iz rokopisa, ki mu ga je posodil Slomšek, najden pa naj bi bil na Kálobju, hribovskem kraju južno od Sentjurja pri Celju. V spremni besedi je zapisal, da so tam še cerkvene molitve in krščanski nauk, od pesmi pa da sta dve znani med ljudstvom, ena je balada o sv. Uršuli, drugo pa je po njegovi misli — imel je dober čut — zložil »pisar tistega spisa«. Pesem o sv. Uršuli je v prepisu izročil Miklošiču, ta Štreklju in je tako prišla v prvo knjigo SNP. To je bilo za dolgo vse, kar se je dalo zvedeti o rokopisu, ki se je kmalu tako založil, da je veljal za zgubljenega. Od tod že ime »kalobski« namesto živega kálobški in seveda ugibanja o njegovi vsebini, kraju nastanka in piscu. Povečini je tako ostalo tudi potem, ko ga je F. Kovačič nanovo odkril in ga 1930 zelo vestno opisal v ČZN. Kalobje samo je bilo treba po njegovih dognanjih odpisati, saj je bila župnija tam šele od 1765. Dali pa so misliti kasnejši organistovski zapisi, ki so usmerjali pogled v Konjice in okolico ali v tiste kraje, ki jih je imela na Štajerskem ljubljanska škofija. Premaknilo se je toliko, da je I. Grafenauer pri obravnavanju štiftarskih pesmi v SJ 1938 lahko od tod upošteval pesem o sv. Uršuli — medtem ko se je moral 1944 v akademjskih Razpravah opreti na Majarjevo priredbo litanjske Marijine pesmi, ker je prišel rokopis v mari-borski študijski knjižnici pod nemško oblast. Po osvoboditvi je največ o njem dočeval 1963 Marijan Smolik v disertaciji o verskih resnicah in kontroverzah v stari

cerkveni pesmi. Pomembnost pa so mu pripisovali na splošno, prav izrecno še J. Koruza v JiS 1972, 227.

Naslov Liber cantionum Carniolicarum — Knjiga kranjskih pesmi — nakazuje glavni- no, zakaj tu je najprej 21 pesmi, nekaterih precej dolgih, pa še dve latinski. Potem so še prevodi mašnih prošenj pred berilom in katekizemski del, prevzet zvesto, samo v skrčeni obliki, iz malega Kanizijevega katekizma slovenske izdaje 1615. Vse troje je utegnilo veljati kot knjižna enota, pripravna za tisk. Katekizem je moral biti sredi 17. stoletja že precej redek, slovenske mašne molitve bi bile velika in kar nenavadna novost, nove pa so bile tudi pesmi, saj so že segale čez okvir bogoslužne rabe v cerkvi. Med njimi ni nobenega besedila, ki bi bilo prevzeto iz dotedanjega izročila. V glavnem je tako tudi v dostavku z 21 pesmimi. Vendar je tu vmes tudi necerkvena o sv. Uršuli, stara vstajenjska, že nekaj predelana Marijina litanjska pesem, pa še molitvene vrstice Duša Kristušova, posveti me in Pridi k nam, Bug nu sveti Duh — vsega tako malo, da se mirno lahko poslovimo od dosedanjega sklepanja, da bi bili v rokopisu zbrani raztreseni deli Hrenove pesmarice. Prav to, da pesmarica ni imela nič, kasneje pa zelo malo železnega sporeda cerkvene pesmi, da je prinašala toliko novega, še ne preskušenege, v molitvah najbrž tudi tveganega, je v tistih previdnih in nepodjetnih razmerah ni moglo priporočati za natis. Obstala je skoraj neizrabljena — le za eno besedilo se da dognati, da je krožilo v prepisih po Slovenskem.

Škoda. Zakaj tu je bilo vendar okoli štiri tisoč novih verzov, takih, ki bi dopolnili že vpeljano vrsto v cerkvi petih, in drugih, primernih za božje poti ali podobno shajanje. Za to so skrbeli ne samo sosedni Nemci s pesmaricami iz Gradca, ampak tudi že Hrvati, saj so nekaj prej dobili čakavsko z Dunaja, prav ob sklepu našega rokopisa 1651 pa novo izdajo kajkavskih iz Gradca. Med rokopisnimi pesmimi sta celo dve legendi, ki bi morali zanimati tudi germanista. Ena je o mlademu vitezu, ki je vse zapravlil, se zatekel po pomoč k hudiču, pa ga Marija, ki je le ni zatajil, reši. V dostopni obsežni literaturi o Teofilu ni videti take viteške variante. Podobno je z zgodbo o sv. Marjeti, ki se loči od številnih znanih obdelav. Latinist pa bi se moral ustaviti ob dolgi pesmi (*Patris sapientia*), ki je tudi ni najti v zbornikih te vrste pesništva. Za nas so bili to marsikdaj nelahki preskusi, kako se dajo preložiti tudi nekaj desetih kitic dolge nemške ali latinske pesmi ali zložiti bolj ali manj samostojne nove, spričati pri tem poznavanje domače poetike in si zraven prizadevati še nekam naprej od stare mere in okusa. Res so se tako zapisale kdaj ohlapnosti, kakor se dogaja mlademu duhu, ki ne zdrži, da bi izdelal do kraja, ampak kar zleti čez. Vendar se srečamo tudi z dobrimi, kdaj celo imenitnimi deli, ko je pisca prenašanje v slovensko obliko in podobo razvnelo, da je srečno pridal iz svojega — v duhu ljudskega in že rahlo baročnega ustvarjanja, denimo: »o svete roke čistite, koker rožice dišite; dvuje bravu [ovc] tukaj stalu, Jezusa grelu v jasliah; mile roke, svete noge; mir podeli, bomo jeli pres skrbi vsakdani kruh«. Lahko bi govorili še o lepi vrsti stalnih pesniških pridevkov in drugih ljudskih stilizmov, o izrabi vokalno polnih oblik, o stikih po tedanjih normah, kasneje mogočih šele od

Župančiča sem (npr. rane — na strani, globoko — pokopaj, prsi — bom se). Dosti je stavčnega prestopanja iz verza v verz in včasih še iz kitice v kitico, kar za petje ni najbolj pripravno, se pa lahko sklada z branjem. Nekatere kitice so dosti zapletene, največ pa je vendarle štirivrstičnic. Verzi se sicer odmerjajo s štetjem zlogov, pri čemer pa je v pomoč podaljšava z začetno anakruzo ali skrčenje z vmesnim zlitjem (*sinicezo*), se pa posebno v krajših vrsticah nemalo uveljavljajo mere po naravnem naglasu, seveda v precej pisanih menjavah. Nekaj pesmi je kar prijetno tekočih in vmes so verzi, ki kličejo v spomin podobne iz ljudske pesmi ali iz Prešernove Nebeške procesije.

Jezik je za pesem najbrž še prebogat, v besedišču in obliki naslonjen na knjižno izročilo. To piscu ni moglo delati težav, ker mu je moral biti po svojem govoru blizu. Vrsta posebnosti, ki se dajo še manj priučiti, ga postavljajo na zahod v južnonotranjski okoliš. Med njimi so jeme, jemeni, jemeti, jeskati, jeti za ime, imena itn., so z za s/z/iz, kor za kakor, to za tu, brže, kam-bra, zabit, sač za vedro, skonjati za prekaniti, šela za velnico, ki se z njo polje voda. V delu Matije Kastelca, ki je bil od tam, se ujema marsikaj, ne samo v besedišču, ampak celo v nekaterih motivih in v pesemski razvrstitvi besedila v našem rokopisu. Knjiga je utegnila priti na Štajersko čez Ljubljano, lahko pa tudi kar z Dolenjskega, ki je bilo po oglejskem patriarhatu zvezano s štajerskimi kraji. Tam jo je moral dobiti Mihael Zagajšek in jo zapustiti Slomski. Več o vsem tem je povedano v akademjski izdaji rokopisa, ki izide v kratkem.

Lino Legiša
SAZU v Ljubljani

STARA BOŽIČNA PESEM V PREKMURSKI INAČICI

V slovenskih protestantskih tiskih se besedilo pesmi »Ta dan je vsiga veselja...« pojavi najprej v pesmarici Ene duhovne pejsni iz leta 1563, ki jo je po Klombnerjevem naročilu priredil Juričič, natisnili pa so jo za Trubarjevim hrbtom in pod Trubarjevim imenom v Urachu. Kljub temu je pesem Trubar nespremenjeno ponatisnil v svoji pesmarici Ta celi katehismus... v letu 1574, od tod pa so pesem panatiskovali v vseh naslednjih izdajah naše protestantske pesmarice 1579, 1584 in 1595, kasneje z manjšimi pravopisnimi spremembami.

Verjetno je bila pesem vključena že v prvi Trubarjevi pesmarici leta 1567, česar pa ni mogoče preveriti, ker je ta pesmarica ohranjena le v enem, zelo fragmetarnem primerku. Medtem ko je objava iz leta 1563 brez pojasnilnega podnaslova in brez navedbe avtorja, pa je Trubar opremil pesem z obsežnim latinskim in slovenskim naslovom, ki nam veliko pove o nastanku in starosti pesmi. Ta naslov sta povzela za Trubarjem tudi Dalmatin in Felicijan Trubar v svojih izdajah pesmarice. Latinski del naslova je Rupel prevedel: »Slovesni spev

„Dan veselja je“, ki ga je nekdo pred nekaj časa dobro prevel in kakorkoli ritmično sestavil« (SPP, Lj. 1934¹, str. 312, op. k str. 263). Slovenski del naslova pa se glasi: »Ta stara božična pejsen, prav tolmačena, ampak nikar povsod rajmana, v svoji viži kakor ta od spreda, Hvalimo mi denes Boga« (ibid., str. 263). Že ta naslov dovolj zgovorno priča, da je pesem starejša od protestantske književne dejavnosti in da so jo slovenski protestantski pisci sprejeli iz starejše, pač katoliške cerkveno-pesemske tradicije. To mnenje podpira dejstvo, da Trubar omenja pesem tudi v polemiki s katoliki v Katehizmu z dvejma izlagama leta 1575 zaradi pretiranega (»turskega«, »ajdovskega«) kulta Marije (ibid., str. 127).

Takšno sklepanje je bilo izhodišče raziskavam Zmage Kumrove, ki je s primerjanjem slovenske protestantske in mlajših katoliških inštitucij te božične pesmi z latinskim izvirnikom in z njenimi starejšimi nemškimi in češkimi prevodi oziroma priredbami prišla do pomembnih ugotovitev. Svoja doživetja je razložila v drugem poglavju obsežne razprave Predreformacijsko izročilo v slovenskih protestantskih pesmaricah in poznejšem razvoju (SE 1960, str. 52–64). Za naš problem so važne predvsem tri njene ugotovitve:

1) *Pesem se je pri prehajanju iz katoliškega v protestantsko pesemsko izročilo in spet nazaj v katoliško le malo in nebitveno spreminjala:* »Po eni strani daje skladnost med protestantsko in oficialno katoliško obliko slutiti, da so se protireformatorji v glavnem naslonili na protestantsko obliko. Na drugi strani pa sodimo, da Trubar sporočenega katoliškega besedila ni dosti popravljal, saj je dejal, da je pesem, prav tolmačena ampak nikar povsod rajmana.« (Str. 58.)

2) *Pesem je bila prirejena neposredno po latinskem izvirniku:* »Če primerjamo slovensko besedilo ... z latinskimi in nemškimi predreformacijskimi inačicami, vidimo, da je osnova naše pesmi latinski izvirnik, ne nemška prepesnitev. Tista mesta, ki so

skupna našemu in nemškemu obrazcu, nahajamo tudi v latinskem izvirniku, nasprotno pa za številne slovenske vrstice ni predloge niti v latinskem ne v nemškem besedilu.« (L. c.)

3) *Sestavljenec slovenske pesmi je bil izobražen in samostojen oblikovalec:* »Prireditelj slovenskega besedila je z latinsko predlogo ravnal zelo samostojno. Po izobrazbi je moral biti teolog, saj zvenijo nekatere vrstice kakor prepesnitev misli iz teološke dogmatične razprave. Kljub temu pa pesem ne učinkuje izumetničeno, marveč je povsem dostopna preprostemu verniku.« (L. c.)

Med tistimi mesti v pesmi, ki jih je prireditelj slovenske pesmi samostojno oblikoval, je najzanimivejša druga polovica tretje kitice. V prvi polovici tretje kitice je komparacija Kristusovega rojstva s sončno svetlobo, ki gre skozi steklo, ne da bi ga razbila. Tej prisposobi v drugi polovici kitice sledi druga, podobna prisposoba, posneta sicer po drugem liturgičnem tekstu, vendar v obravnavani božični pesmi posebnost slovenske priredbe. Pomen obeh komparacij je teolog Marijan Smolik kratko razložil takole: »Podoba luči, ki neovirano sije skozi steklo, je za ponazoritev deviškega rojstva iz Marije uporabil že latinski pesnik, izvirno slovenska, čeprav najbrž po mašni (nicejsko-carigrajski) veroizpovedi povzeta, pa je pesemska uporaba istega ponazorila (lumen de lumine) za podobo večnega rojstva Sina iz Očeta: Kakor sončni žarki navidez nič ne zmanjšajo sončne svetilnosti, prav tako tudi Bog Oče večno rodi Sina, ne da bi to rojstvo kakor koli okrnilo eno in isto božjo naravo, ki živi v obeh osebah.« (Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stol., dis., Lj. 1963, str. 92.)

Enako grajeno tretjo kitico ima tudi inačica slovenske božične pesmi »Ete den je vsega veselja ...« v starejši martjanski pesmarici, o čemer naj priča naslednja primerjava:

protestantska tiskana inačica:

Koker folnze fcus glash gre,
Glash fe neresbie,
V glihi vishi roien ie
Iefus od Marie.
Koker luzh odluzhi gre,
Solnze fuoio fuetluft pulti,
Vuner vnim oftane,
Taku Bug od Buga gre,
Bug Ozha finka rodi,
Vezhnu vnim prebiua.

martjanska inačica:

Kak funcze csref ftekle preide
te fe ftekle neftere
ravno tak rodjen je
Jesus od Marije
Kak fvetloft od fvetlofti ide

vfei unyem oftane
tako Bogh pride od Boga
ocha Bogh porodi fina
z nami vfegdar prebiva

Ker je Keršovanova (diplomska naloga na odd. za muzikologijo filoz. fak. v Ljubljani, 1971-72) našla enako grajeno kitico tudi v »kajkavskih variantah«, bi lahko sklepali, da je prišla božična pesem z dvojno prispodobo v tretji kitici iz hrvatskega v slovensko kulturno območje in da so jo posredno od tod sprejeli slovenski protestanti v svoje pesmarice. Za takšno podmeno pa ima primerjalno kajkavsko gradivo kaj malo teže, ker je vsaj za osemdeset let mlajše od najstarejše objave slovenskega besedila. Pa tudi če tega ne upoštevamo, je primerjava zgoraj navedenih inačic tretje kitice dovolj zgovoren dokaz za trditev, da je prav slovenska prireditev božične pesmi »Ta dan je vsiga veselja...« prodrlo postopno k Hrvatom s tem, da se je jezikovno prikrajala kajkavskemu narečju, pri čemer je utegnilo imeti posredniško vlogo prav prekmursko-medmursko kulturno območje, ki je bilo tako zunaj Hrvatske kakor tudi zunaj avstrijskih slovenskih dežel. Medsebojno odvisnost zgoraj navedenih besedil namreč dovolj zgovorno izpričuje njuna podobnost, da pa je tiskana protestantska inačica prvotna, dokazuje najvidnejše dejstvo, da so v njej rime dokaj zvesto postavljene po vzorcu latinskega izvirnika (a-b-a-b-c-c-d-e-e-d), kar pa se je z jezikovnim prilagajanjem prekmursko-medmurski naddialektalni tvorbi povsem zabrisalo. Manj očitna, pa vendar lahko prever-

ljiva je metrična zgradba obeh tekstov. Ne le, da imamo v martjanski inačici verz manj kakor v tiskani protestantski inačici, tudi dolžina verzov je v martjanski nedosledna (8-7-6-6-9-6-8-8-7), medtem ko je v tiskani protestantski inačici skoraj dosledna (7-6-7-6-7-8-6-7-7-6). Če gremo v tej smeri dalje, ugotovimo, da je v tiskani slovenski protestantski inačici dokaj zaznavna metrična struktura vagantskega distiha s shemo (silabotonično)

- U - U - U -
- U - U - U -

ki je metrična osnova latinskemu izvirniku, seveda v bolj zapleteni kitični zgradbi. Martjanske inačice kljub še takšnemu prizadevanju po tej shemi ne moremo skandirati. Tako moremo iz navedenega sklepati le, da je martjanska inačica božične pesmi »Ta dan je vsiga veselja...« nastala kot jezikovna prireditev tiskane slovenske protestantske inačice ali pa njene predprotestantske slovenske variante, pri čemer se je z jezikovnim prilagajanjem novemu narečnemu območju močno porušila njena metrična zgradba. Pri tem bi utegnili posredovati tudi morebitna druga oziroma drugačna melodija, na katero se je pela pesem v novem okolju.

Jože Koruza
Filozofska fakulteta v Ljubljani

NEKAJ DROBNIH DOPOLNIL K ČLANKU O EKSURZIJAH PO GORENJSKEM KOTU

V naši reviji se nabirajo članki o literarno-zgodovinskih ekskurzijah (Kolar, Orožnova, Niko Rupel), ki se jim bodo, tako upajmo, pridružili še drugi za še neobdelana področja Slovenije. V njih vidim prispevke za bodoči zbornik s to tematiko, ki naj bi bil opremljen tudi s fotografijami in zemljevidi, da bi bil vsestransko uporaben. Ker želim, da bi bil ta zbornik kar se da popoln, bi Ruplov članek, napisan z očitnim poznavanjem stvari in z veliko ljubeznijo do stroke, kot rojen Gorenjec rad nekoliko dopolnil. Kakor je pri teh člankih navada in kakor prakticiramo tudi na ekskurzijah, se v svojih dostavkih ne bi omejil na slovestveno zgodovino, temveč se dotaknil tudi sorodnih nam področij.

Bled z okolico

Na Bled je zahajal Ivan Cankar, ko je bil zaljubljen v Mici Kesslerjevo in še pozneje

vse do svoje prezgodnje smrti. Na Mici, svojo neusojeno ljubezen, in na Bled ter njegove naravne lepote misli v delih Novo življenje, Volja in moč, Milan in Milena, Lepa Vida. V Kesslerjevo poletno hišo v Zaki (poleg stavbe Društva slovenskih pisateljev) je od 1913. leta, ko se je oženil z Micino sestro Ani, redno zahajal na oddih *Oton Župančič*. Tam je zasnoval vrsto pesmi: domovinsko Na Bledu, razpoloženski Slap in Vihar (s slapom je mišljen Peričnik v Vratih) in kozmično panteistično Jezero, Tih, tih je kraj... in Zlata jutra.

Franica Vovkova, poročena *Jerajeva*, pesnica s psevd. *Vida*, se je rodila na Bledu, bila je daljna Prešernova sorodnica, v Zasiplu je le službovala kot učiteljica in tam jo je med drugim obiskoval Josip Murn, njen pesniški vzornik. Zbirka njenih otroških pesmi ima naslov Iz Ljubljane čez po-

ljane, pri čemer pišemo »poljane« kot občeno ime seveda z malo začetnico.

V zvezi s *Prešernom* bi še veljalo omeniti, da so arheološka raziskovanja na blejskem otoku v letih 1962 do 1965 odkrila strnjeno vrsto svetišč iz raznih dob in v raznih slogih, najstarejše sega v 8. ali 9. stol., prav tako so tamkajšnja raziskavanja odkrila vrsto staroslovanskih grobov — že prej so jih mnogo izkopali na pobočjih Gradu — in tako potrdila Prešernovo pesniško vizijo o poganskem svetišču na otoku in staroslovanskem Bledu iz Krsta pri Savici.

Med upodobitvami Bleda, kakršen je bil v pesnikovem času, bi poleg posnetkov v *Prešernovem* albumu kazalo navesti Hottenrothove risbe, ki jih je prinesla slovensko-italijanska izdaja Krsta 1972. leta.

Kakor mora slovenist v Moravčah učence opozoriti na Jurija Vego in v Cerknem na dr. Franca Močnika, tako na Bledu ne more iti mimo dr. *Josipa Plemlja*, svetovno znanelega matematika; po njem so njegovi rojaki poimenovali svojo osnovno šolo, lanske leto pa so mu tudi postavili spomenik.

Blejec (ne Blejčan, kakor pogosto beremo v časopisju) je bil tudi kulturni zgodovinar *Jakob Soklič* (1893—1972); Slovenjemu Gradcu, kjer je bil župnik, je poklonil zasebno muzejsko zbirko in uredil Meškovo spominsko sobo.

O Bledu so pisali še *Rado Murnik*, *Josip Lavtižar* in *Franc Gornik*, zadnja sta tam službovala kot duhovnika: Murnik je napisal roman iz življenja letoviščarjev Na Bledu (1917), Lavtižar ljudsko povest iz preteklosti Bled in Briksen (1930/31), Gornik pa poljudno znanstveno monografijo Bled v fevdalni dobi (1967).

Se dvoje imen je treba navesti, in sicer imeni, ki sta prispevali k dognani estetski podobi današnjega Bleda: slikarja *Slavka Pengova* — njegove so freske v župni cerkvi — in arhitekta *Toneta Bitenca* — njegova je obnova gradu in otoka.

S Poljšice pri Gorjah ni doma le pesnik Valentin Cundrič, temveč tudi romanist *Niko Košir*, uspešen prevajalec iz francoske, italijanske in zlasti španske književnosti, med drugim je na novo poslovenil celotnega Don Kihota.

Kamna gorica, Kropa, Podnart

Iz Kamne gorice izvira rod *Zoisove* slovenske matere Ivane Kapus, hčere ljubljanskega rudarskega nadzornika; hiša Kapusovih

stoji sredi vasi, še danes vzbuja vtis veljavnosti in je značilen primer stavbe v železarskih krajih.

Kamnogoriški rojak je tudi slovstveni zgodovinar *Blaž Tomaževič*, profesor na ljubljanski pedagoški akademiji, ki je vzgojil dobršen del slovenistov za naše osemletke.

Ob Kropi bi kazalo omeniti slikarja *Petra Žmitka* (1874—1935), sodobnika impresionistov in modernih; ker so Jakopič, Grohar in Jama podajali »dušo« slovenske pokrajine, Zmitek pa je obtičal pri opisnem folklornem realizmu (Poc), so ga moderni odklonili.

Kropa je dala Ljubljani in svetu vrsto nadarjenih pevcev, omenimo samo največjega med njimi, opernega in koncertnega pevcu, na Dunaju živečega tenorista *Antona Dermoto*.

Bohinj

Franc S. Finžgar je kot bistriški kaplan zasnoval eno svojih zgodnjih del, lirsko epsko pesnitev *Triglav* (1896), ki se sicer dogaja v dolini Vrata, a obravnava gorenjske planšarje, njih življenje in izražanje na splošno.

V Bohinjski Bistrici je bil rojen *Janko Ravnik*, pomemben skladatelj impresionistične smeri in profesor na Ljubljanski akademiji za glasbo, obenem pa eden od pionirjev našega alpinizma in tenkočuten planinski fotograf.

Janez Mencinger je v svoj rodni Bohinj, v naselja, ob jezero, v planine in goré, lokaliziral še druga svoja dela, tako Jerico in Zlato pa sir, deloma tudi Abadona. Rojstna hiša stoji na robu vasi Brod, prislunjena k pobočju Rudnice, dostopna je bodisi z bistriške strani, bodisi iz vasi Savica, obakrat je treba iti čez savski most. Na spominski plošči beremo tale napis: »V tej hiši / se je rodil dne 26. marca 1838 / dr. Janez Mencinger, / pisatelj, / buditelj slovenskega naroda / in glasnik Bohinja«. Od vasi se vzpenja pot na zelene, travnate Senožeti, od tam pa se prevesi v Srednjo vas — tu se začena pisateljeva Hoja na Triglav.

V zvezi z *Vodnikovim* bivanjem in slovstvenim delom v Bohinju bi veljalo poleg Vršaca navesti vsaj še pesmi Jeklenice — skromno tematično in ritmično prednico Žebljarske — in Bohinjska Bistrica, deloma tudi skrb za pisanje in izdajanje Velike pratike. V župnišču na Koprivniku so še pred zadnjo vojno hranili zajetno matično

knjigo, napisano v celoti z Vodnikovo rokó; na njenem začetku beremo slovesno posvetilo, v njem pesnik navaja vse tiste, ki so kakorkoli pripomogli k ustanovitvi te hribovske fare; matično knjigo sedaj (menda še vedno) hranijo na krajevnem uradu v Bistrici. Na drugo, manj opazno, skoraj neznatno sled za Vodnikom boste naleteli v cerkvi sv. Janeza ob jezeru: tam se je ob nekem obisku cerkve na hrbtno stran glavnega oltarja s svojim spremljevalcem, domačinom s Koprivnika, podpisal; ker se je na tistem mestu podpisalo še več drugih vidnih kulturnih delavcev iz naše preteklo-

sti, bi ga bilo že vendarle treba zavarovati s steklom, previdno pritrjenim na les. In še nekaj: skalnat parobek malo pod Koprivnikom, s katerega se odpira čudovit pogled na obe dolini, na jezero in na venec gorá, so Bohinjci prizadevnemu kulturniku v spomin krstili za Vodnikov razglednik.

Na Koprivniku je dolgo za Vodnikom »duše pasel« in je tam tudi pokopan *Franc Steržaj* (1878—1922), pisal je ljudske povesti, čustvene črtice in se poskusil v socialni igri Upor Bohinjcev.

Joža Mahnič

II. gimnazija v Ljubljani

IVAN GRAFENAUER: KRATKA ZGODOVINA STAREJŠEGA SLOVENSKEGA SLOVSTVA

V letu 1973 je pri Mohorjevi družbi izšla *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, ki jo je napisal pokojni Ivan Grafenauer. Avtor je svoje delo, namenjeno šolski rabi, dokončal v letu 1948/49, pred tem sta pod istim naslovom izšli že dve izdaji njegovega učbenika za gimnazije, tretja pa je ostala v rokopisu. — Takoj pa je treba pripomniti, da si avtor pri pisanju nove verzije ni pomagal samo z gradivom, ki ga je že posređoval v svojih prejšnjih učbenikih, izpred zadnje vojne. *Kratka zgodovina*, ki jo je zasnoval po vojni, je plod dolgoletnega natančnega proučevanja in iskanj, je sinteza raznoterih dognanj, predvsem na področju ljudskega in srednjeveškega slovstva. Za novi učbenik je hotel ustrezno predelati celotno slovensko slovstveno zgodovino, a mu je za to zmanjkalo moči in tako je svoje delo zaključil z letnico 1819.

Delo začenja s kratkim orisom slovenske slovstvene zgodovine in z njeno razdelitvijo na posamične smiselno zaokrožene dobe, temu pa sledi zgodovinska vpeljava, v kateri oriše razmere po naselitvi Slovanov na ozemlju, kjer še danes prebivajo, in njihovo življenje, kakor se odraža v ljudskem slovstvu. Nadalje se pomudi pri razmerah v zgodnjem srednjem veku in frankovskem fevdalnem jarmu, več pozornosti pa posveti delovanju Cirila in Metoda in predvsem Brižinskim spomenikom, slovenskim imenom v posameznih ohranjenih darilnih listinah, bratovskih bukvah samostanov, še posebej pa v Čedadskem rokopisu. Poglavlje zaključuje s pregledom ljudskega slovstva. Ko navaja slovenske primere, povsod omenja tudi različice, ki so znane pri drugih narodih; omenja slovesno zaobljubo ob

ustoličevanju koroških vojvod, opiše razmere v poznem srednjem veku, dlje pa se pomudi ob Celovškem in Štiškem rokopisu in njunih posebnostih, pa tudi ob ljudskem slovstvu, v katerem se v tistem času pojavijo liki, kot sta npr. kralj Matjaž in Lambergar. Tretje poglavje začenja z opisom značilnosti protestantske književnosti, še posebej na Slovenskem, obširno poglavje pa odmeri Primožu Trubarju in njegovim »sodelavcem« — Dalmatinu, Bohoriču in Krelju, omenja delo Hieronima Megiserja in protestantske pesmarico, pa tudi delo katoliške duhovščine. Med predstavniki iz dobe protireformacije omenja Alassia da Sommaripa, Tomaža Hrena, dlje se pomudi ob Janezu Čandku, opozarja na Adama Skalarja, Tomaža Kempčana, Kalobski rokopis in Gorske bukve, delo Frana Krsta Frankopana, Schönlebnovo izdajo Evangelijev inu listov, ob koncu pa še na ljudske pesmi iz tistega časa. V poglavju o dobi katoliške obnove se dlje pomudi ob Matiji Kastelcu in njegovem delu, o. Hipolitu, Janezu Vajkardu Valvazorju idr., verske igre pa le omenja, prav tako tudi protestantske pisatelje iz Prekmurja in delo bukovnikov na Koroškem. — H koncem poglavij pa zmeraj znova sistematično dodaja pogled na trenutni stadij v razvoju slovenskega ljudskega slovstva.

Drugi del — o »novem« slovenskem slovstvu — ponovno začenja z zgodovinskim uvodom, potem pa posveti svojo pozornost najpomembnejšim prekmurskim pisateljem, ki so pisali samostojno, brez tesnejše povezave z osrednjo slovensko tradicijo, ustavi se ob Marku Pohlinu in njegovi Kranjski gramatiki, podrobno pa oriše tudi delo najpomembnejšega koroškega prosvetitelja

Ožbalta Gutsmana, ki je uredil črkopis, napisal slovensko slovnico in slovar, delo Damascena Deva in pomen Pisanic, ki predstavljajo literarnozgodovinsko priznanje začetek slovenskega posvetnega pesništva. Omenja še nekatere druge avtorje, prizadevanja za posvetno književnost v dobi Jožefa II., več pozornosti posveča Blažu Kumerdeju in njegovim stremljenjem za uvedbo slovenščine v šole, Juriju Japlju idr. Žigi Zoisu in njegovemu krogu, predvsem Antonu Tomažu Linhartu in Valentinu Vodniku, omenja ljudske pesnike, kot so Filip Repež, Andrej Šuster Drabosnjak idr., na koncu pa spet spregovori o ljudski pesmi.

— Knjigi je dodan uvod Boga Grafenauerja o njeni zanimivi usodi, isti avtor pa je na koncu dodal še obsežno biografsko študijo o Ivanu Grafenauerju, dopolnjeno z bogatimi slikovnimi gradivom in z izpopolnjeno bibliografijo Grafenauerjevih spisov.

Odlike tega žal nedokončanega dela so v tesni zvezi z Grafenauerjevim dolgotrajnim raziskovanjem starejšega in ljudskega slov-

stva, tako da je iz tega nastala v marsičem bistveno izpopolnjena sinteza tovrstnega slovenskega znanja. — Živahen način pisanja, bogato slikovno gradivo, najnужnejši, a pregledni splošno zgodovinski uvodi, povsem novo, zgodovinsko-razvojno pojmovanje ljudskega slovstva in podobne prvine so nadaljnje dobre lastnosti dela. S tistim, kar bi morda moglo biti sporno ali pomanjkljivo, bodisi v širših nazorskih obzorjih, bodisi gradivsko-problemsko, se to poročilo ne more ukvarjati; povsem na robu je mogoče izraziti nekaj malega obžalovanja, da ni avtor več pozornosti posvetil obema ljubljanskima akademijama, zlasti pa še Pisanicam, ki navsezadnje tudi po njegovi oceni pomenijo pomemben prelom v slovenskem književnem razvoju. — Ampak, kot rečeno: to so vprašanja za natančnejši in obsežnejši pretres, ki ga ta življenjska sinteza Grafenauerjevega raziskovalnega dela brez dvoma zasluži.

Alenka Logar-Pleško
Filozofska fakulteta v Ljubljani

ŠE O JENKOVI »LJUBLJANI«

V lanskem letniku Jezika in slovstva, številka 5, je pisal Matjaž Kmecl o Jenkovi prozi. Pri tem je izpustil prozni zapis *Ljubljana*, ki je izšel v Vajah I. V dvojni številki 7-8 iste revije istega letnika se je Kmecl spet oglasil in v dopolnilnem sestavku »Šesti (ali prvi) Jenkov pripovedni spis« popravil napako. V članku pa je zahteval, da spisa »Ljubljana« ne pozna »niti Glonarjeva niti Bernikova izdaja Jenkovega ZD, Pogačnik pa jo — po bogve kakšni pomoti — v spremnem komentarju k faksimiliranim Vajam (sicer vsebinsko smiselno) obravnava med Jenkovimi pesmimi.« (JiS XVIII, str. 292). Pogačnik je prej citirano izjavo ponovil v razpravi *Neznani Jenko* (JiS XIX, str. 22—42) in je hkrati pristavil, da je bil tekst *Ljubljana prvič omenjen* (podčrtal B. B.) ob Jenku v predgovoru k faksimiliranim Vajam (Ljubljana 1968), »vendar po pomoti uvrščen med pesmi«. Nato je v nadaljevanju omenjene razprave na strani 37 objavil spis *Ljubljana* v celoti.

Vendar naj omenim, da je bil sporni spis omenjen že v Glonarjevi izdaji Jenkovega ZD (Ljubljana 1921) in sicer v opombah. *Ljubljana* je v opombah na strani 354 omenjenega ZD tudi *natisnjena* prozna varianta k pesmi »Prepis«. Tako je storil tudi Bernik v novem zbranem delu 1965, kjer v ZD II, str. 241 primerja pesem Prepis (Novice 1858) in prozno varianto *Ljubljana* (Vaje I, 20—21). Prozni zapis *Ljubljana* je tudi tu natisnjen. V obeh tekstih — proznem in ritmiziranem — gre namreč za problem nemškutarstva, oba teksta sta enako zasnovana, le da je dogajanje v poznejši verzificirani inačici postavljeno v grško podzemlje, v Ljubljani pa stopita duši umrlih Ljubljančanov pred krščanskega razsodnika. Ravnanje obeh urednikov ZD S. Jenka se zdi precej nerazumljivo, saj objavljata vse Jenkove prozne tekste, vključno z aforističnimi sestavki Črte (Vaje), v razdelku s prozo, le besedilo *Ljubljana* samo v opombah.

B. Bratina
Filozofska fakulteta v Ljubljani

POPRAVEK

V 5. številki naše revije je na 3. strani platnic zapisana zelo neprijazna napaka. Ob knjigi *Apostolska dela*, ki nam jo je med drugimi poslala v oceno Mohorjeva družba,

stoji, da je »uvod in opombe napisal Izidor Cankar«; pravilno bi moralo biti, da je »uvod in opombe napisal Stanko Cajncar«. Vsem prizadetim se opravičujemo.